

B2-páholy

Valamennyiünk életében vannak *holnemvolt* emberek. Jobb kifejezést hirtelen nem találok rájuk. Azok a jó emberek ők, a szó minden értelmét teljesen kihasználva, akik egyszerre csak megjelennek, vannak, egyszerre meg eltűnnek az életünkből.

Nekem ilyen emberem volt *Mózsai Ferenc*. A Wikipédia (*egyértelműsítési lapja*) szerint három Mózsai Ferencsel is számolnia kell az irodalomnak. Hogy elszámolni nem szokott, arról talán majd később. A legidősebb közülük az 1924-ben született, szlovákiai magyar irodalom- és zenepedagógus. Ha a Wikipédiának hinne lehet (általában nem lehet!), ma is él, és remélhetőleg jó egészségnek örvend. Középpütt van a mi emberünk, az 1947-ben született és 2007-ben elhalálozott, az Egyesült Államokban, majd Magyarországon publikáló író, költő, kiadó, teljes nevén: *Mózsai Ferenc János*. Ugyancsak 1947-ben született az ugyane (ál)néven publikáló prózaíró, ifjabb *Sánta Ferenc* (helyenként *Sántha*), Sánta Ferenc író fia.

A dolog pikantériája, hogy a „chicagói” Mózsai se volt Mózsai valójában, Vystup Ferencként látta meg a napvilágot. S a dolgok kínos közönye, hogy a Wikipédia őt tárgyaló szócikkéhez épp hogy nem Ferencünk busa, szakállas fejét illesztették oda illusztráló képként, hanem az ifjabb Sánta Ferenc (helyenként *Sántha*) bajuszos-derűs fizimiskáját. Szóval, máig teljes a keveredés. De hagyjuk is a nevek és személyek tisztogatását másra, ha lenne értelme, tétje, még érdemes is lenne foglalkozni vele.

A kopár tények: Mózsai Ferenc költő, író, kiadó, a Szivárvány, majd az M-Szivárvány szerkesztője 2017. január negyedikén lett volna hetvenéves, ha tíz évvel ezelőtt rákban meg nem hala. Ijesztően nagy csönd és még nagyobb visszhangtalanság maradt utána.

Életében sokan szerették, könnyű is volt szeretni, mert nemcsak derűs és barátságos ember volt, de a végtelenségig altruista is. A Chicago központjában lévő utazási irodájának extraprofitját (értem ezen, amit nem maga és családja fenntartásához tartott szükségesnek) az irodalomra áldozta. Könyvkiadót hozott létre nyugati írók és magyar szamizdat-írók műveinek kiadására; Amerikában, mindenki meglepetésére és csodálkozására, némelyek csodálását is kivíva, folyóiratot (periodikát) jelentetett meg Szivárvány címmel; ráadásként megutaztatta a fél itthoni irodalmat/művészetet, amikor Amerikában nem lehetett még „csak úgy utazgatniuk” a kelet-európaiaknak. Megjárta Amerikát a segítségével (a pénzén), hogy csak néhány töredék-nevet említsünk fel, akik eszembe jutnak, Göncz Árpád, Petri György, Kocsis Zoltán, Csoóri Sándor, Szőcs Géza, Szűgyi Zoltán, Jankovics József, Huzella Péter, Hobó és a Blues Bandje, Morvay László, Cseh Tamás, Csengey Dénes, Villányi László...

Amikor megérezte a rendszerváltozásban a nyugati irodalom hazatérésének/hazahozhatóságának a lehetőségét, megosztotta a lap szerkesztését velem, és a Szivárvány M-Szivárvány néven Chicagóban és Budapesten szerkesztődött tovább. Ő ott, én itt. Néha aztán együtt itt vagy együtt ott. A folyóirat rendszeresen megrendezte Csobánkán – az ohioi Itt-Ott találkozó mintájára – a Szivárvány tanulmányi napokat, ahol a három napban legkevesebb ezer ember fordult meg az előadásokon, felolvasásokon, koncerteken.

Miért sorolom el mindezt? Mert idén január 4-én lett volna hetvenéves Mózsai Ferenc költő, író, kiadó és lapszerkesztő. Szégyenkezve írom le: erről az eseményről senki sem emlékezett meg, sehol az égvilágon, legalábbis magyar tájon nem. Azok sem, akik hónapokig élvezték vendégszeretetét Amerikában, azok sem, akik a lapjá-

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XIX. évfolyam I. szám

A Cédrus Művészeti Alapítvány kiadása. Megjelenik évente tízszer.

Főszerkesztő: **Szondi György** Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Babics Imre** (vers), **Balázs Géza** (nyelv-művelés), **Bognár Antal** (évkönyv), **Elek Szilvia** (zene), **Hlavacska András** (műbírálat), **Kovács Ildikó** (szöveggondozás), **Sebeők János** (környezet), **Szondi Bence** (törtélem), **Toot-Holló Tamás** (próza), **Wehner Tibor** (művészet).

Napút-kör: **Báthori Csaba**, **Bereményi Géza**, **Csáji László Koppány**, **Doncsev Toso**, **Gráfik Imre**, **Jankovics Marcell**, **Dr. Koncz Gábor**, **Radinóti Zsuzsa**, **Rakovszky Zsuzsa**, **Szokolczay Lajos**, **Szörényi László** (tiszteletbeli konzulensek).

Alapította: **Masszi Péter**. Lapterv: **Gosztola Gábor**.

Szerkesztőség: 1136 Budapest, Pannónia u. 6.

Teléfono: (1) 247-6657 • (30) 511-3762 • E-mail: szongyi@gmail.com • Honlap: www.naputonline.hu

A Cédrus Művészeti Alapítvány adószáma: 18110661-2-41

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Zrt. és az NH Zrt. ISSN: 1419-4082

B2-páholy

Zalán Tibor tárcája . . . . . borítóbelső

Gulág-gyerekek

Berecz Ágnes Gabriella: Papó fia 3
Lokodi Imre: A varjú szeme 11
Mátyus Aliz: Egy kisfiú a zalalövői
földbirtokosház udvarán 19
Pető Józsefné: Az élet ott fakadt,
a jövő ott kezdődött 23
Suhai Pál: Kis időzene
Bezenye; Legenda; Család; Gulág-nóta . . . 26

Várnagy Márta: Ezüstgyűrű 29
Pataki Edit: Toma András, az (egyik)
utolsó magyar hadifogoly emlékére 31
Dobos Marianne: A hit és a szeretet ereje
a Gulágon 33

Téka

Tamási Orosz János: „...erdőt kellene venni...” 42
Domahidy Miklós: Halál; Erőd; Marianne;
Pogány karácsonyi vers; Andris;
Feltámadás; Húsvét; Éjjel a rakodón;
Éhség 56

Tárlat

Domahidy Miklós dokumentumai
Párkányi Raab Péter Málénkij robot-
emlékműterve . . . . . színes melléklet
Feledy Balázs: Tervtől a valóságig. 65

Benke László: Lábunk alól a szülőföldünket . . 69

Hetedhét

Berta Bábina: Köszönet 79
Anna Barkova: Korunk hősei 80
Szergej Grahovszkij: A szökevény 81
Vartlam Salamov: Borisz Paszternaknak; *** . 82
Jan Kuntur: Misa bácsi a családi albumból
(Vándor Anna fordításai) 85
Rudolf Konrad: A szokologorovkai iskola
(Szalai Lajos fordítása) 89
Grigor Szimov: A sztálini GULÁG
baljós bolgár másolata 107
Nikolaj Totkov: Minél kevesebbel beéri
az ember, annál közelebb van az Úrhoz
(Csíkhelyi Lenke fordításai) 109

Molnár Imre: Esterházy János Gulagba
való elhurcolása, majd Csehszlovákiába
való hazahozatala 114

Tizennegyedikünkben

Ritter György: „Malenkij robot”? 133

Tamási Orosz János: Placid atya
kincsesládája 143

Kozák Beáta: „...csinálni kell remeket...” .. 146

Miért

Lászlóffy Aladár
Drótopufajka 151

E számunk szerzői. 153

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek I I I.

Mária néni ifjúkori emlékei
(Lejegyezte és szerkesztette Sági Mária)

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XIX. évfolyam I. szám

Gulág-gyerekek

A lapszám megjelenését
a Gulág Emlékbizottság
támogatta.

GU LÁG
PVI
GULÁG EMLÉKBIZOTTSÁG

Gulág-gyerekek (irodalmi pályázat)

...Olyan írásokat, irodalmi feldolgozásokat várunk, amelyek középpontjában a gulágra hurcolt szülők gyermekeinek élete-sorsa áll: a) akár gulágon született, b) akár gulágot járt szülő(k) szülötte, c) akár a gulágon életét vesztő gyermeke az illető...

(Részlet a pénzdíjas pályázat kiírásából)

A bírálók döntése:

I. díj – Berecz Ágnes Gabriella és Lokodi Imre

II. díj – Mátyus Aliz, Pető Józsefné és Suhai Pál

Gratulálunk!

A díjazott pályamunkák a 3–28. oldalon olvashatók.

Berecz Ágnes Gabriella

Papó fia

*„szív és tollpihe.
megméritek-e?”
Szilágyi Ákos*

Papó fia, Árpi is már deres hajú-szakállú, higgadt, idősödő férfi. A mozgása azonban fiatalemberre vall, és a jó kedélye meg a humorérzéke is meghazudtolják a korát.

Meleg hangon örömködik, hogy Papó, noha már betöltötte a nyolcvannyolcat, jól van, szellemileg virtuóz, tele van munkakedvvel, és a fizikai állapota is remek. Szívesen jár előadást tartani, és persze mindenütt ugyanazt állítja: ő a Gulág legszerencsésebb túlélője. Mesél, mesél, epizódok sokaságát meséli el a háromkötetes nagyregényre összeállt visszaemlékezéseiből. A beszámolóit sosem arra hegyezi ki, hogy mennyit szenvedett, vagy hogy ő miben volt ügyes, okos. Azt is csak mellesleg említi meg, hogy mit sikerült tennie másokért. Nála mindig sokkal nagyobb hangsúlyt kap a mások jósága, embersége, és főleg az az összetartás, ahogy a lágerük magyarjai egymás kezét fogva küzdöttek a túlélésért.

„Akik jelesre vizsgáztak emberi tartásból, áldozatvállalásból, összefogásból. Akik példát mutattak sok nemzet hasonló sorsú fiainak és rajtuk keresztül az egész világnak.”

Árpi nyilván folytatni is tudná az idézetet, hiszen a kétezres évek közepén ő vitte számítógépre az anyagot, és ha kellett, négyszer-ötször is újraírt egy-egy szakaszt, ha Papó, aki meglehetősen idegenkedett a számítógéptől, a szöveg csiszolása közben úgy kívánta. Közben persze nagyokat beszélgettek is, és Árpi számára mind több és több részlet derült ki édesapja sorsáról. Sok minden a szeme elé tárult a nagyszülei életéről is, akiket nem ismerhetett, mert még Papó elhurcolása előtt meghaltak.

Árpi az anyai nagyszüeleire jól emlékszik. Ők lengyel ajkúak voltak, így az édesanyja is. A városuk hol szovjet, hol lengyel fennhatóság alá tartozott, ma Fehéroroszország része. Árpi édesanyjának hét fiútestvére volt, akik közül öt meghalt a háborúban. Ő leány lévén felcsernek vonult be, valahol a kínai határ közelében dolgozott egy hadikórházban. Földalatti szervezkedés vádjával hurcolták el a lágerbe, szintén Kazahsztánba. Hogy Papóval pontosan hogyan ismerkedtek meg, arról nem mesélt, de másról se sokat. Nehezen is tanult meg magyarul, meg amúgy sem volt kitarulkozó típus.

Árpi állat a kezére támasztva révedezik: majd még kifaggatja az édesapját, hogyan bukkantak egymásra.

Sztálin halála után szabadultak, ám a hivatalos adminisztráció nehézkessége miatt csak évekkel később jöhettek haza. Árpi kétéves volt ekkor. Emlékei nincsenek a kinti életükről, de maradt egy fénykép, amelyen egy németjuhász húzza őt egy szánon a nagy orosz télben.

Hazaérkezve előbb ismerősöknél húzták meg magukat, majd Budaörsön egy pincében kaptak albérltet. Vagy három év múlva a József Attila lakótelepen lett először igazi otthonuk. Papó ekkor már szinkrontolmácsként dolgozott, Áрпи pedig megkezdte a felső tagozatot. A szülei múltja miatt nem volt kellemetlensége az iskolában. A „láger” szó nem börtönt jelentett a köztudatban, a „kényszermunka” pedig nem méltó büntetést. Az emberek nehéz sorsú családokként emlegették és egyértelműen áldozatnak tekintették őket.

Áрпи az iskolában egy ideig előnyben volt a többiekkel szemben, hiszen értett valamelyest oroszul, de aztán ez apránként elkopott, mivel otthon csak magyarul beszéltek. Fájjalja kissé, hogy így alakult, mert az orosz költői nyelvezetet ma is szépnek tartja.

Papó a lágerben tanult meg kifogástalanul oroszul, szinte előbb az irodalmi, mint a beszélt nyelvet. Mi kellett akkor ehhez? Mindenekelőtt életben kellett maradni: nem éhen halni, nem megfagyni, negyvenöt kilóra fogyva nem eszméletlenül roskadni a kőfejtőben, nem tifuszt-skorbutot-tüdőbajt kapni, nem beleőrülni a gyilkolás, a hullák, az emberi roncsok látványába. Húszévesen elképesztő mennyiségű borzalmat és viszontagságot átélve is nyitott szívű, érzékeny fiúnak maradni, aki felkapja a fejét a dallamra, amikor orosz költő barátja Lermontov *A Démon*jából szaval neki részletet. Aztán persze kell hozzá a művelt orosz költő rabtárs, aki az orosz köznyelvet is alig beszélő barátot a magyar irodalomról faggatja. „Jólesett beszélgetni [...] olyan emberekkel, akik másra is tudnak gondolni a mindenkori falaton kívül, tudnak derűsen mosolyogni, és szilárdan hisznek abban, hogy igenis kibírják a rabság minden szörnyű velejáróját, és hazakerülnek.” Bónuszként nem árt, ha járul mindehhez egy Hornyák Gyula bácsi. „– Az ki? – Kárpátaljai magyar. A kőművesbrigád nagy tudású vezetője. A 9-es barakkban laknak. Művelt, intelligens bácsi, kifogástalanul beszél, ír és olvas oroszul. Egykor tanárember volt. Majd ő megtanít.”

Áрпи is versbűvöletben élt ennyi idősen. A felhőtlen szakközépiskolás éveit alatt vált versrajongóvá. Nem, nem az édesapja verseiért, hanem Baranyi Ferenc szerelmes verseiért rajongott. A szülei válása után Papóval kevesebbet találkozott, mindössze heti egy-két alkalommal. Politikáról sohasem beszéltek. Ha szóba is került, Papó elmismásolta, nem akarta a nézeteivel összezavarni kamasz fiát. Konzervatív volt. Amolyan háború előtti ember sok tartással, méltósággal, de sosem volt nyomasztó, tekintélyuralmi apa.

Volt a József Attila lakótelepen egy remek könyvtár, és benne egy lelkes, fiatal könyvtárosfiú. Ő ajánlott Árpinak olvasnivalókat. A versek mellett jó sok történelmi regényt, amelyek nyomán a második világháborús klasszikusok váltak a kedvenceivé. Sok sportkönyvet olvasott még, és természetesen mindent, ami a rockzenével kapcsolatos volt. Egyébiránt a festészetre is kíváncsi volt. Dalinak és Rubensnek nem volt nagyobb rajongója nála, és később az orosz festészetbe is beleszeretett.

Főiskolás korában megszakadt az idilli, gondtalan élet: a szerelem tett keresztbe. Rendszerint kávé mellett vigasztalgatta Papó, a lányokkal kapcsolatos minden problémával hozzá fordulhatott. Valóban bizalmas kapcsolatban álltak. Papó nem volt isten a gyereke feje fölött. Apa volt, igazi apa. Mire Áрпи elérte a férfikort, még több közös témájuk akadt. A fiú is inkább humán beállítottságúvá vált, és mivel Papó a költészet mellett képzőművészettel is foglalkozott,

végeláthatatlan beszélgetésekbe tudtak bonyolódni. Politikáról továbbra sem esett szó, de ha elkerülhetetlenné vált, Papó ekkor már nem rejtette véka alá a véleményét. Gyűlölte a szovjet politikát, de mindig hangsúlyozta, hogy nem az orosz embereket, csak a politikát, mert „egyetlen nép szellemiségét, lelkeségét, művészetét sem szabad azonosítani az őt megnyomorító és elaljasító politikai rendszerrel”. Hogyan is lehetne gyűlölni olyan embereket, akik csak hírből tudják, hogy „van a világnak olyan, tisztességesebb része, ahol nagy általánosságban a bűnösök bűnhődnek”, és hogy „egy normális világban nincsenek kártékony társadalmi rétegek: a gróf, a mágnás is lehet áldozatkész hazafi, és a proletár is lehet gazember”.

Árpi már érett férfiként, a rendszerváltozás után kezdte igazán alaposan kitárgyalni édesapjával a verselményeit, és jutalmul jócskán megfertőződött az orosz költészet iránti szerelemmel. Hihetetlenül élvezte a tanítást. Papó autodidakta módon lett műfordító, iskolában sose tanulta. Végtelenül kényes a fordítások precizítására, ritmus, hangzás, szótagszám helyén kell legyen. Mindenben egyeznie kell. Annak idején a lágerben egy rabtársától kapott egy orosz nyelvű Petőfi-kötetet. Akkor kezdett motoszkálni benne, hogy milyen bonyolult is lehet igazán jó fordítást írni. Ez indította el benne, de először igazán csak próbából, *A Démon* lefordítását. Addigra már kiderült, hogy mennyire ragad rá minden tudás, és hogy milyen különös érzéke van a verstanhoz.

„Úgy félek elszakadni tőled,
S úgy fáj nekem, ha messze vagy!
Kihűlt szívemben újratámadt
Egy éltető, meleg sugár,
S a régi seb mélyén a bánat
Feléledt, új gyógyírra vár.
Mit érne nélküled az Éden?
Mit érne végtelenje nékem?
Csak pusztá, zengzetes szavak,
Oltártalan templomfalak!”

(Lermontov: *A Démon*, részlet)

Dehogyan gondolta akkor, hogy egyszer majd *A Démon*, ez a csodálatos elbeszélő költemény lesz az első fordítása, ami napvilágra kerül, és amiből rádiójáték is készül Básti Lajos tolmácsolásában. Nagy visszhangja volt, és a műfordítószakma is felkapta rá a fejét. Aztán sok-sok évig csönd, továbbra is szinkrontolmácsolásból élt, és csak hobbiból fordított. A versek csak gyűltek, gyűltek a fiókban. Igazán a kilencvenes években robbant be az irodalmi életbe. Az Anyegin – így mondja – „véletlen” volt. Egy unokatestvére biztatta, hogy fordítsa le, mert sokkal jobb fordítás kellene az eddigiekénél. Az ő kedvéért csinálta meg, aminek akkora sikere lett, hogy a tankönyvekbe is bekerült. Az unokái nagyon büszkék voltak, amikor az ő fordítását tanulták.

Árpiiban a mérhetetlen büszkeségérzet fokozatosan alakult ki. Természetes volt számára, hogy az apja fordítgatja a szovjet novellákat meg a sport-vonatkozású könyveket. Nem volt újdonság nyomtatásban látni a nevét. Amikor a családban elkezdte mesélni, hogy miket írt, és azoknak milyen visszhangja

lett, akkor ők, a család folyton rohanó fiataljai csak mosolyogtak, hogy miket beszél az öreg. Azután innen is, onnan is jöttek a megerősítések, hogy milyen híre van, meg hogy milyen kitüntetések kap, és Árpí rájött, hogy apja nem dicsekszik, csak szimplán elmondja az eseményeket. Meg is bántódott egy kicsit Papó, amikor Árpí ezt bevallotta neki, de megértő volt, hiszen azt ő is elismerte, hogy hihetetlen dolgok történnek vele. Sorra jöttek ki a műfordítás-kötetei, bennük három évszázadnyi verssel, egyedülálló mennyiség egyedülálló minőségben. Ezeket díjak, érdemrendek követték, és a szakma ezek nélkül is mélyen fejet hajtott előtte.

Az elején, mielőtt kiadta kezéből a munkáit, neki is szüksége volt „teszt-olvasóra”, akinek nagyon ad a szavára, aki szólhat, hogy itt döcög egy kissé, itt érdemes lenne javítani. Papónak ilyen volt Szilágyi Ákos, aki óriási szaktekintély a szemében, ráadásul nagyon szeretik egymást. Ma már úgy működik a dolog, hogy egy kiadó Papó kezébe nyom egy ősrégi orosz műfordítás-gyűjteményt, és rábízzák, hogy amelyik fordítás nem tetszik neki, azt fordítsa újra.

Sokan nem mutatják meg a családtagjaiknak az írásaikat, mert nem akarják őket terhelni. Árpí arra is büszke, hogy ő láthatja és véleményezheti is apja munkáit. Számára egyáltalán nem terhes ez, mert nagyon élvezi. Ha apja felolvassa neki az eredeti orosz verset, és utána annak több fordítását, tíz esetből kilencszer eltalálja, hogy melyiket fordította Papó. Csak a fordítás precizitását kell megnézni, noha a szöveg gördülékenységéből is kiderül.

Árpinak ünnepien villan meg a szeme, ha a kedvenc versei kerülnek szóba. Némi vívódás után, hogy Balmont *A patak születése* című művét válassza-e, első helyre mégis inkább a *Héber dallamot* teszi, Lermontov 1830-ban keletkezett lenyűgöző versét.

Héber dallam

Ugye láttad már, ha az éji sugár
A tükörsima vízre lehull?
Tovaszökken a fény az öböl peremén,
S vig ezüstje a semmibe fúl.

Ha utána eredsz, csak a légbbe meredsz,
Hol a csalfa sugár kavargó,
Hüvös árnyad elől ravaszul menekül,
Tovalépsz, – ime újra ragyog!

Ugyanígy csalogat a sötét köd alatt
Kusza fényvel az édes öröm,
De ha érte kinyúlsz, csak a semmibe túrsz,
S ő gúnyosan visszaköszön.

Papót három gyermeke hat unokával és egy dédunokával ajándékozta meg. Nem volt mindig Papó. A nagyfia olykor *Faternak* hívta, de ezt nagyon utálta, általában *Apu* volt. A család nőtagjai kezdték el nagy gyengédséggel Papónak szólítani úgy tizenöt éve, azt mondták, illik hozzá. Tetszett mindenkinek, hát

rajta ragadt. Árpi szerint Papó nem nagypapás. Pontosabban, nem úgy nagypapás, mint mások. Nagyon szereti az unokáit, de sohasem futkározott velük. Ő művészember, elég magának való. Becsülettel teszi a dolgát, tegye az is, akinek a gyermeknevelés a dolga. Árpival az utóbbi tizenöt évben lett igazán szoros a kapcsolata. A családi összejövetelek úgy zajlanak náluk, hogy Árpi jóval előbb érkezik a többieknél, hogy jusson pár óra Papóval a verselés rejtelmeiről diskurálni. A többiek csak később csatlakoznak hozzájuk. Ebéd után rendre elhangzik a szokásos dicséző élcelődés Papótól, ami szállóigévé vált náluk: „A lágerben elment volna.”

Vers, vers, minden mennyiségben vers! Papó – hiába nyolcvannyolc éves – legalább tízezer verset tud fejből. Emellett most már a Gulagról is beszélgetnek. Vagy szemérmességből, vagy azért, mert nem akarta bajba sodorni a gyerekeit, vagy mert nem akarta, hogy közük legyen hozzá, régebben egyáltalán nem beszélt a lágerről, szinte ugyanúgy tabu téma volt, mint a politika.

Persze azért nem zárta teljesen magába a múltat. Voltak gyerekkori pajtásai, akik a lágerben is sorstársai lettek, velük összeült néha beszélgetni a régi dolgokról. Aztán a Pesti Hírlapba írogatott lágeres epizódokat, innen eredt a regény ötlete. Örület volt, amikor egy cikk megjelenése nyomán megkereste őt Saly Géza lánya. Saly Géza egy kiváló orvos volt a lágerben, a fiatal suhancoknak, akiket felkarolt, és akik nagyon sokat köszönhettek neki, *Géza bátyám*. Sajnos ő nem került haza. A lánya az ő elhurcolása után pár hónappal született. Elementáris élmény volt Papó számára, hogy mesélhetett ennek a lánynak az édesapjáról, akit ő nem ismerhetett.

„Saly Géza közélettermetű, egyenes tartású, kihívóan egyenes tekintetű ember volt, a szeme, az arckifejezése mindig hűen tükrözte érzelmeit és pillanatnyi kedélyállapotát. [...] a szervezéshez is különleges tehetsége volt, tudóosztálya, amelyben kezdetben mint egyszerű osztályos orvos, később mint főorvos dolgozott, a legjobban szervezett és példásan rendben tartott kórház lett igen rövid idő alatt.”

Papót számtalan helyre hívják előadást tartani, iskolákba rendhagyó történelemórákra. Annak ellenére, hogy elég szerény, most már szívesen mesél a szűkebb és tágabb környezetének is. Talán épp azért alakult így, mert nagyon későn jött a hírnév, és szinte egyszerre szakadt ki belőle a mondanivalója. Úgy tűnik, hogy mindig csak sztorizik, de a családtagjai, akik nem istennek, csak esendő embernek tartják, és eleinte gyanakodva fogadták az elképesztőbbnél elképesztőbb lágeres történeteit, igazolhatják, hogy mindig mindent pontosan ugyanúgy mond el, minden szempontból teljesen hiteles.

Árpi, aki korábban mindössze egy-egy elkapott történetet hallott, intenzíven, minden részletében a regény kapcsán ismerte meg apja sorsát. Úgy véli, jó lenne, ha megírná a szabadulástól a hazajövetelig tartó időszak történetét is, de nem tudják rávenni. Pedig hiányzik ez a negyedik kötet, noha ennek megvannak az okai. Ő sztorikat mesél sorban, amelyek aztán összeállnak egy egész történetté. Azt mondja, nem tudná megírni úgy, hogy némelyekről ne lenne kénytelen rosszat mondani, arról pedig szó sem lehet. Ő senkit se akar megbántani. Árpi kérte, hogy akkor legalább nekik, a családnak írja meg, ezt nagy nehezen megígérte, többször is megígérte, de úgy tűnik, nem tudja rászánni magát.

Árpi csak a regényből értette meg Papó hihetetlen életigenlését, és az optimizmusát is. Azt, hogy a gyerekkori jó barátjával azért tudták túlélni ezt az egészet, mert amikor beszélgettek, akkor nem arról volt szó, hogy épp menyire kínlódnak, éheznek és fagyoskodnak, hanem arról, hogy majd ha hazakerülnek, akkor a Szamos partján üldögélve a lányokról fognak beszélgetni.

Árpi talán erre az életigenlésre a legbüszkébb. Terjeszti apja munkáit és a róla szóló írásokat, ahol csak tudja, és nemcsak rokoni szeretetből, hanem mert változatlanul el van ragadtatva a munkáitól. Amúgy hihetetlen dolgok történnek Papóval mostanság is. A minap esett meg, még fél éve sincs, hogy az utcaszomszédját, egy orosz idegenvezető hölgyet megkereste valaki a neten Kazanyból azzal, hogy nem segítene-e Budapesten felkutatni Papót. Mondta a hölgy, hogy nem kell, mert itt lakik a szomszédban. Így dolgozik a Véletlen. Azért keresték Tatárföldről, mert volt egy nagy tatár nemzeti költőjük, név szerint Ajaz Güljsezsev, orosz nevén Ajaz Giljazov, aki pár éve meghalt. Ez a rangos író-költő, Papó egykori rabtársa több művében is megemlíttette Papót, mert annyira tisztelte. Mint kiderült, sokat kereste életében, de nem találta meg még a nagykövetségeken keresztül sem, mivel Golgóczy néven kereste. Kiadták az életművét, és Papót kérték fel, hogy írjon hozzá előszót. Hívták előadást tartani, és ő vállalta a hosszú utat. Azt hitték, valami roskatag vénember érkezik, akit tologatni kell, elhűltek a kondíciójától. Nem győzték őt ünnepelni. Még a lágerben lerajzolta a tatár író – ami azt illeti, majd mindenkit lerajzolt –, de ő kétszer is, mert készített róla egy olyan fantázia-portrét is, hogy hogyan nézne ki civilben. Ezeket a több mint hatvan éve őrzött rajzokat tette ott az író özvegye és lánya Papó elé, hát nem csoda, hogy szem nem maradt szárazon.

Talán az ilyen történetek is táplálják az optimizmusát. Árpi nem hiszi, hogy ez örökölhető vagy tanulható. Ő más típus. Másképp optimista. Különösen a közéleti kérdésekben inkább pesszimistának tartja magát, ám a hétköznapiakban, a problémák megoldásában optimista alkat. Szeret előrenézni, tervezni. Ha arról van szó, hogy hová utazzanak legközelebb, képes egy évvel korábban napra pontosan megtervezni az utazást. Görögországot különösen szereti. Imád kirándulni, utazni, fényképezni. Ez utóbbit magas szinten űzi, több görög utazási iroda felhasználja a fotóit. A bakancslistáján jó sok utazás is van. Nem, Oroszország nincs rajta... Kazahsztán... csak úgy lenne jó, ha Papó megmozgatná a kapcsolatait, és az ismerősei megmutatnának ezt-azt, amit egyszerű turista nem láthat. De ő sose kért protekciót, és valószínű, hogy még a fia kedvéért se lenne hajlandó szívességet kérni senkitől. Nemrég együtt néztek meg egy filmet, amelyben egy ember bejárta a gulagos emlékhelyeket. Amikor Papó lágerét mutatták, végig kommentálta: ott lesz egy deszkaajtó, és amint odébb ment a kamera, az ott is volt. Aztán amott ez meg az, ki lehetett venni a romok látványából is, hogy milyen jól emlékszik a legapróbb részletekre is. Árpi megkérdezte, ne menjenek-e ki együtt megnézni? Röviden elintézte: ne.

Ha adódna lehetőség, Árpi Karagandába, a szülővárosába is szívesen ellátogatna. Aztán van még a bakancslistán Karib-tenger, meg más egyebek... de semmi tragédia nem történik, ha nem valósulnak meg az efféle álmok. Ő tudja. Volt kitől megtanulnia: az Élet nem ilyesmin múlik. Enélkül is csuda jó Papó fiának, ifjabb Galgóczy Árpádnak lenni.

***

A prózai idézetek forrása:

Galgóczy Árpád emlékiratai:

- *A túlélés művészete*, 2007, Valo-Art Kiadó
- *Fények a vaksötétben*, 2008, Valo-Art Kiadó
- *Az alagút vége*, 2009, Valo-Art Kiadó

***

Galgóczy Árpád 1948 karácsonyán, húszéves korában a cseljabinszki rabkórházban írta az alábbi, *kötetben még meg nem jelent* versét:

Rab Karácsony

Elült a szél a késő éjszakában.
Homály borítja földünk bús egét.
Kihalt a táj, csupán egy néma tábor
Mereszti félve száz villanszemét.

Körötte semmi zaj: a zord vidékre
A téli éj mogorva csendje ült;
Pihenni tért már régen árva népe:
Az elgyötört had rég elszenderült.

A nagy barakkot néma csönd borítja,
S a fáradt, csüggedt foglyok álmait
Csupán az őrnek lépte háborítja,
Ha olykor-olykor a barakkba nyit.

De csitt: az egyik csöndes, szűk sarokban
Gyakorta éled félénk, gyöngé zaj –
Sugárzó szemmel, boldog-izgatottan
Suttogni kezd két árva rab magyar.

Az ő szívük felömlő sóhajárja
Betölti most barakkjuk halk zugát:
E két ember ma szívrepesve várja
A bűnös föld megváltó Krisztusát.

Mit szívük mélye mindig féltve rejtett,
Ma újra hallják áhítatuk szavát,
S eszükbe jutnak régen elfelejtett
Kedves, vidám Karácsony-éjszakák...

S szemüknek megtört, halvány csillogása
Csodás, sugárzó fénné változik:
Mély csönd borul a zsúfolt, szűk hodályra –
A két magyar csöndben imádkozik.

Az ég urához esdeklő imájuk
Magasra száll hitüknek szárnyain,
S szívük mélyén az apró gyertyalángok
Sziporkázó szent fénye lobban ím...

Te durva ő! Az ünnep éjfelében
Hiába harsan káromló szavad:
Magyar raboknak meggyötört szívében
Ma este minden, minden út szabad!

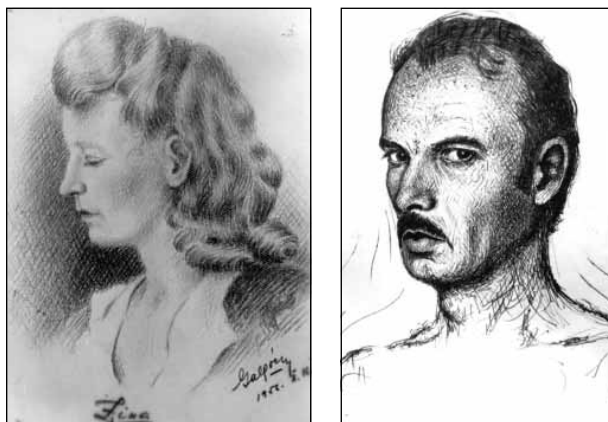
S a Krisztus Úr a tiszta téli éjben
Halkan kopogtat két szív ajtaján,
S könnycsepp ragyog a két magyar szemében
Csöndes, csodás Karácsony-éjszakán.

1948, Cseljabinszk

Ajaz Güljezsev tatár író kettős portréja

Galgóczy Árpádnak a feleségéről (Árpi édesanyjáról) rajzolt portréja 1956-ból és önarckép

Árpi és nővére a „nagy orosz télben” (1959–60)

Lokodi Imre

A varjú szeme

A pályamunkások hajnali lármája jelzi, szerelvényünk lakott területbe fúr, hátunk mögött hagyjuk a Baragant. Azt mondják, a fásasztó, rettenetes síkság éjszakája semmihez sem hasonlítható, nem tudni, mi hosszabb: a nagy alföld tömény sötétsége, vagy az abból két irányba menekülő vágány. Mindegy, csak legyen valami.

Nem sokkal Csernavoda előtt telepedik mellém apám, azt mondja, megjött. Biztosan a brailai lápok felől érkezett, mert elhozta magával a mocsarak bűzét, az is lehet, hogy a Duna-delta nádasával takarózik. Rácsattogunk Csernavoda hídjára, az éjszaka lassan feladja, egyre élesebben szaladnak visszafelé a híd szürkére mázolt traverzeinek szegecses oszlopai. A vonat ablakára vertikálisan hasal fel a Duna fénye, lassulásunkra a folyam fokozatosan visszadől medrébe, úgy kényelmesebb neki. A híd, Anghel Saligny mérnök alkotása álombeli, sejtelmes átjáró a nagy román valóság fölött, innen – apámat, akármit is nézve – minden lehetséges.

A folyón állni látszó uszály apró fényhálót vet ki a vízre, merülő rácsozatszerűségét parti füzek árnyékai rajzolják virradatig. Korán van még, minden csak valószínű, akár az én apám, aki megjött valahonnan, akire kétségtelenül számítottam. A kóbor kutyák farkáira viszont nem, mint ahogy egek hajnali függönyére, a varjúseregekre sem számítottam. Rossz arcú, bűdös leheletű emberek közvetlen közelségére viszont annál inkább, hogy belőlük valaki biztosan mellém telepedik, és azt mondja, azok a víz melletti fények improvizált lipován tanyák, most éppen hálót szednek össze a halászok, a hal kevés, sok benne a hínár.

Nézem apám arcát, beesett, sápadt és borostás, haja fehér, táskák ülnek a szeme alatt. Megnyugtató, hogy két ép keze van, nem hiányzik egyetlen ujj sem. Rengeteget néztük a térképet otthon, amikor hallottuk, hogy Tichilesti környékén politikai foglyok vágják a nádat, s ha igaz, amit anyámnak mondott egy leszerelt kiskatona, sok a kígyómarásos történet arra. De nem is a kígyómarás veszélye izgatott inkább, hanem annál is nagyobb borzalommal vettük tudomásul, hogy a Deltában lappang, rejtőzik az a szörnyűség, amiről csak bibliai történetek kapcsán beszélt nekünk az öreg páter. Amikor megtudta, hogy apánk Dobrudzsában raboskodik, elhallgatott, nem beszélt többet lepráról, és semmiről sem beszélt. Tichilesti, lepratelep, Európa utolsó ilyen fertő szigete, ki tudja, mi igaz, mi nem.

Világosodik, vágatunk tovább Medgidia felé, aki nem tudná: dobрудzsai kisváros, inkább reménytelenség és félelem övezi részünkről a hajdani török települést. Szőlősök alatt megyünk, valaki olvasmányával áll elé, azt mondja, ha történetnek nem jó, fogjuk fel mint osztályharcos propagandát: török szőlőbirtokos szájkosárral látta el a szüretelő parasztokat. Az első nagy háborúban vesztes bolgárok, mint az apály, úgy húztak el délebbre a *Kvadriláterből*.¹ Apám

¹ Dél-Dobrudzsa

tudja, hagytak maguk után sok masszív épületet, a mi majdani kaszárnyánk lesz az egyik. Benne lakozott a királyi Románia első büntetőszázada, a szerencsétlenek aknát szedtek az orosz–török háború után, végül a Duna-csatorna maradt nekik. A *Schytia Minor*.²

Rossz ómen? Azt mondja apám, inkább ne beszéljünk róla. Hát akkor miről? Hiába is akarom, kérdéseimre nem, vagy csak részben válaszol.

Mi volt a vád? Terrorizmus és államrend elleni felforgatás. Húsz év szigorított fegyház. Na jó, ötlet, és bombagyáros volt egy személyben, ha rá nem csapnak, jó kis meglepetéssel várta volna a városunkba érkező Géniuszt.

Poarta Alba, Fehér kapu, apám egyik börtöne, Medgidiától alig egy dobásra. Bűdös, föld alatti patkánysors, csak képzelem, hogy élve bomlik meg az ember benne, csipegeti, feléli saját magát. Nem és nem mond semmit, hallgat a haláláról. Mindösszesen annyit súg: államtitok. Az államtitok megtartása mindenkire érvényes, beleértve a halottakat is. A Dobrudzsa földjében rohadó rab a legjobb titoktartó, akár hazafias kitüntetésben részesül, feltéve ha jön majd egyszer egy rendszerváltás. A halál okát majd kiközli az *illetékes* fegyház, ha a börtönadminisztráció meglepődik, hogy né, erről a rabról teljesen megfeledtünk. Akárhogyan is számolom, tíz esztendő múlva fogják kiközölni velünk, hogy *cutare, cutare*³ elhunyt. Nem lesz részvét benne, hivatalosan nem jár a rabnak. Az elítélt a büntetés-végrehajtó intézetünk ismételt figyelmeztetése ellenére sem élt a munkavédelem lehetőségével. Aláírás: X. Y. alezredes.

Roppant érdekes. Hogy is mondjam. Apámnak egyfelé, azonos irányba simul mindkét szemöldöke, jobbra, ha jól látom. A túlélés ösztöne. Mert mindig a tenger felé fordulsz, kelet felé nézel, dehogyis vágyakozásból, mondja. Kelet felé nincs vágyakozás. Az utánad küldött golyó az első hullámoknál utolér. A szelek általában északkeletről jönnek, a Kvadriláterben folyamatosan fúj, sokszor megveszel, úgy söpör, érzed, hogy felkap, leszaggatja rólad a maradék rongyot. A szelek előbb megtörik a nádas rengetegét, kifésülik a lipován nyakából a bolhát, felborzolják Dobrudzsa minden homokját, megsmirglizik a krétahegyeket, mindet a szemedbe hordják. Bármerre fordulsz, teljesen mindegy, nem mondom, hogy délre vagy nyugatra, mert itt elvesznek, értelmetlenné válnak az égtájak. Érzed, hogy ha a tenger felé fordulsz, valamelyest tudod állni a szelek ostromát, lassan, szárlól szárlra megfordul a szemöldököd, dél felé szúrják, döfködik a homlokodra telepedett semmit. Csak a *krivec*⁴ ne fújna olyan veszettül, ha elindul a nagy orosz földről, Szolzszenyicin hazájából, így mondja ezt apám, és ne hordana a szemedbe szúrós jégzománcot. Hogy ne láss. Ilyen beszédeket mond apám, már lefelé kászálódunk a vonatról. A pályaudvar mellett egy mozgó barakk áll négy keréken, legalább tíz apró gyerek mászkál körülötte, felírva a barakk oldalára: Familia Nica. Mindenik teremtés feketébb a togói szerecsennél.

Nem akarom megjegyezni ezeket az arcokat, mondom apámnak, sok mindent nem akarok megjegyezni még. Jó, mondja, s közben búcsúzik. Ígéri, nemsokára meglátogat, koldus emberként jön, ne lepődjek meg, ha varjú ké-

² Dobrudzsa ókori neve

³ ez és ez a személy (X, Y)

⁴ orosz szél

pében jelentkezik, de az sem kizárt, sőt nagyon valószínű, hogy kóbor ebként, falkákba vegyülve közelít majd felém. Olvasom a pályaudvar kijárat transzparenst: „Utazó, ne csak a büszkeség töltsön el, hogy itt jársz a Duna-Feke-te-tenger-csatornánál, tartsd kötelességednek részt venni a haza felvirágoztata-sában. Elvtárs, ragadj ásót, csakányt, jöjj, építsd a jövőt!”

Apám jó három hónap múlva jelentkezik, a tengert akarod látni, inkább mondja, mint kérdezi, kézfejjével avas napfényt törül le a homlokáról, a nap-sugaraknak esélyük sincs újra bevilágítani a kis aszályos mezőt, mert súlyos porfelhőt hagynak maguk után elhaladó billenős teherautók, száz és száz más gépmonstrum, ilyenkor az ember alig kap levegőt, tikkad, kiköp, fogai recse-gnek, ha pedig kiköp, vigyázni kell, mert a nyál ruganyos, ha meg bazdmegből is gázt ad a gép vezetője, jön a szokásos interkommunikációs formula, hogy a „kurva anyádnak adj gázt tökig”, ami nem megy sértésszámba a csatornánál, mert nincs idő, se fül ilyesmit emészteni, se fogalom, se értelmezés nincs erre-felé, tüdőre kell venni az égett gázolajat, ha akarsz vele levegőt, így megyen itt az árukapcsolás, és ez még mind semmi, mert kapok az arcomba jócskán a roppant billenőkről leloccsant katyvaszból, hogy ujjal húzzam le a sarat, mint a borotválkozás után fültövön maradt habot, jól is van, másként azt mondanák a barakkoknál, nem is telt munkával a napom, s ha nem, hát minek akkor esti mosakodás, a kazános megy lezárni a meleg vizet, hegesztett vaslétrán viszem az aznapi port fel az emeletes ágyra, porköpönyeggel takarózom.

Dehogysis a tengert akarom látni, *már* nem akarom látni, mondom apám-nak, s nyomogatom neki a gyomorszájam, hogy értse, *ulcer duodenal*,⁵ leg-alábbis azt mondja a konstancai orvos hadnagy, az mi, kérdezi apám, bár tudja, hogy gyomorfekély, az orvos hadnagy ígéri, ha bebizonyosodik a feltéte-lezett diagnózis, akkor azonnal *klasszálni fog*,⁶ mondom, vagyis leszere, *inapt* leszek, azazhogy katonailag alkalmatlan, mondom apámnak, szóval elenged-nek haza. Látom, szemöldökén meglegbben a por, mint ahogy télen meglegbben a zúzmara, hulljon vagy ne hulljon, és elnéz valahová messze, Mangália felé, a töltésen rossz öltözetű emberek közelednek hallgatag, ha szólnának is, nem értenék szót sem belőle, úgyhogy nekünk mindegy, nekik is mindegy, tudják, mondják is, minek beszéljenek, elfordította felőlük arcát a nagyságos Allah, ezt is csak kifejezetten egymásnak mondják, ha a szél nem a tenger felől, hanem a tenger felé fúj, a hangok visszahozhatatlanul belevesznek a mindenségbe, vagy szétráncigálják karmaikkal a hullámok fölött lármázó sirályok.

Jönnek a tatárok, azt mondják a környékiek, csontot szedni jönnek a *kab-ristanba*,⁷ most ez az ő dolguk, szikáran szálkás, ferde tekintetű, inkább kér-dező, mint tudomásul vevő emberek, jó századok alatt ferde tekintettel feszt kérdeznek, mi van? Addig kérdeznek tátogva, néznek érthetetlenül a világra, amíg elfognak mind, szálig elfognak.

Jobban mondva, a *kilise ablusuba*⁸ mennek, bár nincs itt temető, tatár te-mető pláne nincs, se makedón, se lipován, se török, se ortodox temető nincs

⁵ gyomorfekély

⁶ leszere

⁷ török temető

⁸ tatár temető

a vonalban, korábban ugyanis szakállas és goromba idegenek jöttek, megpiszkálták a sírokat, elvittek néhány félholdas követ, nem mondták, hová viszik, mit kezdenek vele, a többi kotrógépek óriási markolókanalai zúzták szét darabokra, mindössze egyetlen álló kőoszlop maradt hírmondónak. A homokkövön régi cirill írás, a katonák közönségesen Paic kapitány falloszának nevezik, ugyanis a csontsovány tiszt mindig az emlékkőnek veti a hátát, egyszer el fog törni a kapitány, aki a nap haladtával maga is halad, pontosan vigyázva, hogy beleférjen a keskeny árnyék sávjába, s reggeltől a század takarodójáig, mint az óra mánusa, maga is körbeír egy háromnegyed pályát, a megmaradt negyed a kapitány láthatatlan élete. Mondom, nincs tatár temető, elnyelte a csatorna, ennyi itt a múlt idő, Paic kapitány fallosza, nagyjából Tilinka bácsitól szerzünk erről-arról tudomást, azt mondja, neki is csak múltja van, hogy felmenőit Olténiából telepítették ki a dobrudzsai homokra, mindössze ennyit tud, s még annyit, hogy reggel kilenctől délután négyig a földön ül, hegeszti a traverzeket, minduntalan arra kér, mondjam, baszósak-e az erdélyi magyar fehérnépek, mert az övé nagyon is, pedig popovcsina, vagyis óhitű lipován szuka Tulcseáról, képzelhetem, milyen erősen halszagú valaga van. A hegesztő nem szereti, ha kérdezem, Tilinka bácsi, mi az a heg a nyakadon, mert ő már megmondta, hogy a galaci kikötőben szerezte egy késelő görög dokkmunkástól, és végképp nem szereti, ha kérdezem, Tilinka bácsi, mi az a homlokodon, ami régi iratokra nyomott viaszpecsétre emlékeztet, mert ő már megmondta, hogy a félig lerombolt világítótornyról fejest ugrott a Dunába, lipovánok héruppozva rángatták ki az iszapból félholtan, kétségtelenül arról a világítótornyról beszélt, amelyet körbehugyoztunk többször is, amikor a lecsapolt brailai lépokon szedtük a kukoricát és kijártunk inni a Dunára, nos, arra a világítótornyra értette, amelyet hajdanán a török–orosz háború idején csapataival felnyomult Güzüreh pasa szárnysegéde, Ahmed bég passzióból lövetett, és innen küldte kézcsókját Katalin cárnőnek.

Apám kérdezi, láttam-e hajókat, mondtam, nem láttam hajókat, meglehet, azért, mert esett, s amikor esik, vastag eső- és párafüggöny takarja el a kilátást a partról, csak a hullámok jönnek ki, nagy, éles kövekre kenik fel a habokat, ennyit láttam, mondom, az nem sok, mondja, nyel nagyot, akkor is nyelt nagyot, amikor megígérte, hogy elhoz engem a tengerre, ahol nagy hajók várakoznak partközélen, vagy csak éppen az árbocuk látszik valahol a távolban, és ha a hajnali napkeltétől nézem a hajót egészen késő napnyugtáig, alig nő valamit, merthogy ebből is látszik, hogy a föld kerek. Igen, nyelt hozzá nagyot, amikor a tengert emlegette, mondtam, vesz nekem nagy baglyos vattacukrot, Mamaián vagy Mangálián vesz nekem tengeri kagylóból ragasztott perselyt, és nem fogunk a medvével fényképeződni, mint ahogy egy fürdővároskában medve előtt pózolt a család, mert a tengeren nincs medve, csak sok-sok fürdőző ember van, a vízben pedig halászbárkák, vitorlások és motorcsónakok vannak, stégek, kis kikötők és nagy kikötők, a parti homokban rengeteg csiga, kagyló és rengeteg moszat, a napozók bőrén csillog a só, és még azt is mondtam, meglátom majd, mi minden csillog.

Akkor menj, mondja apám, hagyja, vigyázzak magamra, mondjak el a konstancai orvos hadnagynak mindent, hogy mar a sav, mintha ecetet innék, vagy legalábbis dobrudzsai esővizet, mert tudnom kell, az olyan, mint a géra,

apám se tudja, miért olyan keserű, csak sejtései vannak, de egyáltalán nem biztos, hogy azért olyan keserű a dobrudzsai esővíz, mert állandóan lerohad a delta, mármint a Duna beömlésénél tenyésző végeláthatatlan nádas, a rohadó tóbűz ott van az ájerben, áthatja a csapadékot, mondjam el az orvos hadnagnak, hogy felfordul a belem, amikor a szakács a merítőkanaival a tábori konyhaágyú oldalát kongatja, hogy megint zöldborsófőzelék lesz ebédre, kevés porcogós juhhússal. Hogy *regim alimentart*⁹ írjon ki nekem okvetlen, és azt se hallgassam el, hogy hányok, és vigyem el a doboz Kent cigarettát, csúsztassam szépen a köpenye zsebébe, ahogy szokás, ha orvosnál járunk, mondjam, hogy lesz még, erdélyi szilvapálinka is lesz, de inkább sok-sok jó cigi, és ne nyomogassam állandóan a gyomorszájam, mert abból még nagyobb baj is lehet, és apám most nem a homlokát törüli, hanem tenyerébe fogja az arcát. Markolja inkább, úgy tesz, mint egy örült, a szeméből látom, mintha restellné borostáját, ami nála, azt gondolom, az öregedés kétségtelen jele, és egyáltalán nem az örülségé, azt is látom, hogy a nadrágja majdnem autonóm tőle, alig ér a lábszarához, inkább a kéreg, a rászáradt sár, a sárba vegyült magas krétatartalom köti keményre, mintha pléhnadrág lenne. Azt is mondja, ha legközelebb én megyek hozzá, a 6-os számú barakkot keressem, földszint, 2-es ajtó, erős klozetbűz, mert az 1-es ajtó, hadd tudjam, a pottyantó, amellet van a kutyák helye, mert amikor megyek, akkor ő kutya lesz, a barakkok ebe, egy bihari fekete foltos kannal ketten lakják a cellát, aki civilben megállíthatatlanul átkozta és ócsárolta a rendszert, személyesen a Géniuszt, nem mellékesen felnyomta a falra a bihari első párttitkárt, és büdös cafka oláhozta annak feleségét, de per pillanat jó bőrben van, mondja apám, végigkeféli a csatorna minden szukáját, most egy hölgynek udvarol, aki megkaparta a fél Moldova fehérnépét, és amikor úgy tartja kedve, asszonnyá változik, elindul keresni valami munkát, megkeresi a sofőrök, gépészek, villanyszerelők, technikusok és mérnökök teherbe esett kurváit, mert némelyikük arra gondol, hogy a kanálisba veti magát, mert mire lenne jó egyébre a Duna-Fekete-tenger-csatorna vize, ha nem arra.

Int a hadnagy, hogy most már elég, Paic őrnagy a fallosza alatt ébredszik, mindjárt takarodó, értünk jönnek a szürke platók, amire mi mind felkapaszzkodunk, miután csákányt, lapátot és a biztonsági köteleket leadjuk a raktárnál, nehogy egy lapát is a civilek kezébe kerüljön, mert ebben az időben már civileknél van a fél kincstár, katonabakancstól bőrvölgig, kulcsszappantól beretvaszappanig, katonagatya fűzőjétől izomingig, minden, igazából alig lehet tudni, ki tartozik a hadállományhoz, és ki az, aki mintha, így megyen ez ekkor, amikor a civilek azt mondják, ők csak *recompensálnak*,¹⁰ vagyis valamilyen formában visszaszerzik azt, amit a sorkatonák a haza és a Duna-Fekete-tenger-csatorna nevében elvisznek az otthonukból, és amikor a nap narancssárgán átsüt a basarabi Sfintu Andrei, vagyis a Szent András ortodox templom tornyának tikkadt, a hőségtől még mindig vibráló ablakán, akkor megint verik a tábori konyhaágyú oldalát, vacsora, majd a placcon esti gyülekező, névsorolvasás, ki szökött meg esetleg, majd napiparancsba fektetik, mit hozzon a holnap, és

⁹ diéta

¹⁰ visszaszerez

nevem hallatán egy rekedt *prezentet*¹¹ kiáltsak, hogy vagyok, mert, ugye, apám, élesem, büszkét kiáltani minnek.

Állok a sorban, szokásosan a szakasz hátulján, a szökés kapcsán Tilinka bácsi jut eszembe megint, aki, ha olyan szürke kedve van, amilyent a bádogolt dobrudzsai ég vet, nem győzi hangsúlyozni, innen csak a szökés menthet meg, viszont ő nem biztatna arra, mert tudnom kell, mivel jár egy *evadare*,¹² főleg, ha elkapnak, mert nincs olyan, hogy ne kapnának el, főleg, hogy az utóbbi időkben nem vagyunk rosszban a jugoszlávokkal, Tito halála után egyáltalán nem vagyunk rosszban Szerbiával, ahová esetleg át tudnánk jutni szökés esetén, víz alatt, föld alatt, levegőben, vagy nem tudni, hogyan, mert a Fogarasi-havasokban rejtőzködő *cerenista*¹³ ellenállók sem jutottak át Georghiu-Dej idejében, vagy Pusztaiék a Háromszéki-havasokból, prezentálja nekem szerteágazó tudását Tilinka bácsi, és megrémülök, mert szökésre magam is gondolok, leginkább reggel gondolok, amikor a pottyantó felett guggolok, szóval mi lenne, ha, de mindig elúzódom magamtól e rossz gondolatot, mert mi van, ha az ördög mégis rávesz, ó, nem, nem szökök meg, Tilinka bácsi, és akkor hallom a lármás varjakat, ott gyűléseznek a Szent András-templom tornyán, kezdődik a nap nekik is, napiparancs nélkül kezdik el megint.

Mindenesetre nem hiszem el, ha valaki mondja, akkor sem, ha Tilinka bácsi mondja, hogy létezik olyan madársűrűség, mint amilyent a csatorna építőtelepén látunk, valósággal elképeszt, sokkol, fűrtökben lóg a varjú a Szent András-templom hagymakupoláján, a töltéseken, traverzeken, mindenhol varjú, társas állat, ahol megtelepszik, ott vége a csendórának, zsinatolnak, éjszakára pedig elhallgatnak, jól nevelt varjak, vagy tán csak elégük van, de látszik rajtuk, nem Dobrudzsa varjai, messzi északról jött populáció, a dobrudzsai varjak délebbre húznak, természetes szerződést kötnek telelésre, itt a szeptember, gondolniuk kell a télre, szép, mégiscsak szép a varjútolerancia. Nincs ellenzenyem semmiféle madár iránt, megférnek tőlem a telepeken, a barakkokon, szép emlék, amikor még nagyapám ökrökkel szántott a határban, az eke szarvát fogta, mögötte az omló barázdákon ott volt az egész nemzetség, sok-sok címermadár, jól megvoltak egymással, csakhogy azóta eltörött a cserépkorsó, a boronát, ekét az eszterhéj alá akasztották, azt mondták, nem vágják fel még, úgymint magától megeszi a fene, megeszi magát, mint Fehérkapu föld alatti börtönének foglya, és tippant lett a kenyér. Kár, kár, kár, mondja Tilinka bácsi a varjaknak, azt gondolnám, Tilinka bácsi tud beszélni velük, de nem, a varjak nem szólnak semmit, mert nem értik a mi nyelvünket, mondja Tilinka bácsi, és azt is tudja az okos olténiai ember, hogy ezek a varjak nem tudnak nyelveket, nem internacionális fajta, *etnovarjak* ezek, mindenevő falánk fajta, regionális szemtételepeken rühelődnek.

Nyomjuk Konstancára, egészségügyi altiszt kíséri el, egészen finom vonásai vannak, kérdezi, tkp. mi volnék képzésem szerint, civilben órás-műszerész, mondom, ó, ujjong, és mondja, akkor kell ismernem városom egyetlen valamirevaló műszerészét, Rosenbaum bácsit, hát persze, mondom, merthogy

¹¹ jelen

¹² szökés

¹³ a román parasztpárt tagja

antik tárgyakat, órákat gyűjtök, mondja az altiszt, még inkább csodálkozom rajta, hogyhogy csak altiszt, de ilyesmit firtatni nem lenne szép tőlem, hagyom, annyit mégis kiszedek belőle, hogy bukaresti illetőségű, ha hallottam volna a Rosetti bojári családról, mert ha hallottam, akkor ő a família utolsó férfi tagja, néhány házsártos nagynénije van életben, többnyire Párizsban vegetálnak. Akkor értem, kérdezi, hogyne érteném, mondom, né, az ő szemöldökén is megfordultak a szálak, az egyikén kezdenek visszafelé simulni, a másik irányába, javasolja, haladjunk inkább a kis utcákon, szerinte jobb, ha elkerüljük a szárazföldi egységek sorkatonáira és altisztjeire sportból vadászó tengerészpatruilt, hajdani török, mára teljesen lerobbant polgári házsorok alatt jutunk el a város luxusnegyedéig, ahol konzulátusok ódon épületei sorakoznak, valóságos villanegyed, mutatja az altiszt a távolabbi dzsámít, és felismeri *nekem* a helyi kabarészínház országos ismertségű sztárját, Jean Constantin cigány származású színészt, aki kóbor kutyáknak dob falni, egész falka táncolja körbe, csak egy rókaszínű vérmes szuka rosszkedvű, nem tudja, mit tegyen, lépünk gyorsabban, szól az altiszt, méregzöld szirénázó terepjáró vezet fel egy katonai konvojt.

Tátjuk a szánkat, a sarokról leskelődünk, széles, piros dongás tábornokok csókolják szájon egymást, fehér fejük van, reszketegek, bozontos a szemöldökük, apám, nem minden szemöldök simul egy irányba, valami van, mondja az altiszt, ekkor rázendít a katonazenekar, az összecsapott cintányér láthatólag nem tesz jót a kóbor kutyák idegrendszerének, rákezd a falka is, mi ez, ha nem mélyről jövő hangok versenyfutása, röhög a nép, fehér lepedőt húznak le egy szoborról fehér kesztyűs kezek fényes mandzsettával, a falka kifejezetten megvadul, menjünk, mondja az altiszt, mert ott jár el a tengerészpatruil, egy alezredes a patruilnak parancsba adja, haladéktalanul távolítsa el onnan a kutyákat, de nem és nem, az ebek elszántak, tudják, hogy egy aránytalanul nagy fülű szobor miatt felszámolják éjszakai menhelyüket, pedig a diktatúrák nem szeretik a groteszk, átlátásos ábrázolást, mert a szobornak csakugyan nagy füle van, elrejtethető benne a mikrofon, mondja az altiszt, nem fog menni simán, a kutyák a szobrot minden éjjel és minden nappal megugatják, ha kell harapnak, minthogy a vérmes szemű, marni kész szuka egy generálisra vicсорit, lehet, lelövik, mondom az altisztnek, az lenne a botrány, mondja. Haladunk, már a hangszóró hangja sem hallszik, amibe a tábornokok beszélnek, befordulunk a katonakórház kapuján, kihalt a kórház udvara, mindössze egy idős úr ül a padon házikábtan, olvas, a könyv gerincén aranyozott betűk, Dante: Divina commedia, altiszttem hangosan köszön az idős úrnak, a bukaresti bölcsészkar nyugalmazott klasszika-filológia tanára, mondja, a tanár bólint, rossz, bűnrossz szűrő nélküli Carpati cigarettát szűr jó arasznyi szipkájába, rágyújt, a füstöt mélyen a tüdejére veszi, alig ereszt ki magából valami foszlányt.

Valameddig maradok, egyelőre nem megyek vissza a basarabi barakkokba, mondom az altisztnek, mert időközben közli az orvos hadnagy, holnap reggel röntgenkása éhgyomorral, intézzem el a fogsoromat, mondja az altiszt, mert bűdös a leheletem, kórtani eset a szám is, a gyomorfekély nyilvánvaló melegágya, de hát most vagy soha, ingyen van, az állam pénzén, a *pula caluluiba*,¹⁴ tölti tanácsát fejembe az altiszt, minden jót, mondja, és azt is, elhossa az

¹⁴ lófasz

óráját, nézném meg, mi van, bár neki egyáltalán nem sürgős, szóval jön még, meglátogat, amíg klasszálnak, apám, és én elmegyek innen, hazamegyek, szabadulok, apám.

Mit mondhatnék, türelmetlen vagyok, napjaim tele vannak kétségekkel, megrémülök, amikor a gyomorszájamban nem érzek fájdalmat, a gyógyszereket kiszórom az ablakon, vetek a következő nemzedéknek, gondolom, ha lent járok a platánok alatt, nem merek átlépni a betonkerítésen, apám, hogy teljes reggeli csillogásában lássam a tengert, majdnem a töltésig jön el a hullám, hoz nagy mocskos, sárga habokat, olyant, amilyen az öregember haja, apám, amit évekig nem mosnak, a napkeltét nem látom a nagy platánfáktól, várom, hogy közölje az orvos hadnagy, le vagyok szerelve, alkalmatlan vagyok katonai szolgálatra, apám. Várom, hogy kezembe adja a papírokat, a ráírt diagnózisokkal, a kórház és a haza kerek pecsétjével, ilyenkor már látom, hogy ülök a vonaton, szervusz, apám, báj, Skythia Minor, és azok a fények a Dunán a lipovánok hevenyészett tanyái, és állni látszik az uszály, miközben, tudom, halad, Galac felé viszi a terhét, és én megyek hazafelé, nézek ki az ablakon, ez már a Prahova völgye, apám, Predeál, Brassó, körös-körül hegyek...

Baj van, apám, az orvos hadnagy lesüti a fejét, ha meglát engem a folyosón lézengeni, vagy az udvaron, nem mond semmit, mintha nem akarná mondani, hogy klasszál a hadseregből, és én boldogtalanul nézem a tengert, egy bárkát a partokhoz közel, elkésett halászbárkát, amelyben a halász folyamatosan dolgozik, gépiesen meri vissza a bárkába beszivárgó tengervizet, így megy az, napestig csorgat, amikor eltűnik a víz színéről. Nyugodt a tenger, a víz felszíne vasalt, felette tiszta őszi levegő, sirályok támadnak egy rozsdabarna teherhajót, szellemhajót pontosabban, ki tudja, mióta áll partközelen, lehet, megfeneklett, lehet, csak elhagyták, ott eszi meg a só, nem fogják elvontatni, nincs miért elvontatni, nem kizárt, tengeri zsványok tanyája lesz, vagy tengerparti kölykök majdani emléke, sokat fognak beszélni majd sosemvolt kalózokról, vagy hallgatni fognak mélyen.

A köveken fekete varjú ül, törött szárnyú varjú, kiterült béna szárnyát fáradt hullámok áztatják, majdnem hogy lebeg a szenvedő fekete madár, kóbor ebek orrukkal bökdösik, szaglásszák, nézik valameddig, hagyják, ne hagyják, aztán mégis, nézem, varjúszemet félig takar kis ráncos hártya, madárszemre csúszó szürke hártya, de mintha a varjúnak még dolga lenne, akár a tépett fekete-fehér kan kutyának, mert párosodni akar, a szuka viszont elhasal a homokon, másnapra a csontváza marad.

Mátyus Aliz

Egy kisfiú a zalalövői földbirtokosház udvarán

Ferenc ő, a bátyám. A régi világból az újabb átmenetben, a zalalövői templommal szemben futó utcának a baljára felépült ház hosszú udvarán, még a családé a ház, magántulajdon, ő patyolattiszta fehér ruhában, áll és néz valahova messze előre. Csakúgy, mint kedvenc képemen, amelyen csináltatott pizzamájában is, állva a kiságyában, kapaszkodik a farácsba és néz. Hogy mit lát lelki szemeivel, arról akkor lehetne fogalmunk, ha tudhatnánk, hogy mondanak-e egy kétéves sincs fiúnak meséket az apjáról, akit sose látott. Mutatott-e neki anyánk fényképet róla, amely apánk szerint, amikor ő végre hazatért, ott állt a zongorán. A kis Ferenc pedig elindult feléje, és azt mondta neki, apa. De ha mutatott, akkor mit mondott anyánk arról, hogy hol marad ilyen sokáig az apa, és mikor jön meg? Miért nincs a családdal? Anya a családjában várja haza férjét, a kis Ferencel. Géza nagypapa a gazda, a családi legenda szerint Franciaországból, a lotaringiai, elzászi részről, még a francia forradalom után országunkba jövő Czencz család leszármazottja, aki sose tudta feleségét, Ilonka nagymamát, a méltóságos asszonyt gazdagságban még csak megközelíteni sem. Ilonka nagymamát ugyanis örökbe fogadta, adoptálta egy gyermektelen rokon család, így két örökségre is szert tett. Ilonka nagymamával járt sok föld, báró felmenők, és hozott magával mindehhez nagy vendégeskedések rendezésére való hajlamot. A kis Ferenc ebben a környezetben éli élete legmeghatározóbb napjait, Géza nagypapa még Pápán is tanítja őt mesterségekre, még a nyúl megnyúzására is, Ilonka nagymama inkább a pesti unokákat várja haza, anya nővérének, Klárának a lányait, akikkel néhanap a királyi hidász és építész apjuk is érkezik, de mintha nem abból a családból mintázna magának a kis Ferenc apaképet. Valószínűbb, hogy harsány fiúgyerekektől hallja hosszú útján a ház hosszú udvarán, amelyet cselédházak szegélyeznek, amint apát kiáltanak, elébe szaladnak, és indulnak ugrálva a mezőről hazatérővel kézen fogva, mennek együtt befelé. Ő, amikor már mögé kerülnek, akkor sem fordul vissza, járja az útját, sétál, egyedül, lefelé a hosszú udvaron. Senki nem zavarja meg útjában. Elsétál az udvar egy bizonyos pontjáig, s hogy ott a silószagot érzi meg, és attól fordul vissza, vagy mástól, nem tudni, elindul visszafelé. Jövet ugyanolyan tiszta, mint menet. Nem gyűjtögető gyerek, nem nyúlna le a földre, nem szed kavicsokat, nem is lelhet a földön érdekességeket, amiket felvehetne, mert nem is vizsgál a földön semmit. Nem a földet nézi, előrenéz. Fejmagasságban előre, a levegőbe. Apát képzel magának. Ezt teszi a rácsos kiságyában állva is. A mesékből színezi ki. Kardja van és huszársapkája. Lovon ül és megmenti a királykisasszonyt. Ilyen képzetekhez a tiszta kéz jár. És az övé az udvaron is éppen olyan tiszta, mint amikor a szobájukban ülnek az anyjával. A ház toronyszobájában. Amely anyjának már leánykorában is a kedvence volt. Ezért is lett az övé. Nem volt nagy szoba, de volt benne fantázia.

És később minden emléke ehhez kötődött. Ablaka alatt szerenádozott neki a kis Ferenc apja, a pápai kántortanító, aki nem adta fel, hogy felesége lesz a földbirtokoslány. Ezért maradt életben a Don-kanyarban, ami századosként nem volt könnyű, sebesüléséből is ezért gyógyult fel. Ha már egyszer addig is eljutott, hogy zalalövői legények segítségével a templomból a harmóniumot a toronyszoba ablaka alá kivitték, ő azon tudott játszani, hát azon játszott a választottjának, nem lehetett, hogy egy ilyen jó, virtuosus ötlet, jó megvalósítással és fogadtatással, veszendőbe menjen. Mennyi mindentről nem, de erről még a pápai ebédlőasztalt körül ülve is, hallottuk a mesét. Nem úgy, mint azokról az évekről, amikből a kis Ferenc várta haza apát. Arról ott volt egy imakönyvben, az orosz fogolytáborokban anyához levelek formájában írt feljegyzéssor, napló, de azt, amíg apa élt, senki se látta, anya se, soha. Azokat akkor lehetett volna olvasni, elolvasni, újraolvasni, ha el lehetett volna azt a világot felejtetni, mert nincs folytatása. De volt. Elemeiben érkezett eleinte, aztán elhatalmasodott, s úgy maradt, még a mi felnőtt, gyerekes szülő korunkra is. Apa, mint ez az imakönyvbe került mondataiból kiderült, megtapasztalta a különbséget az orosz öregek és fiatalok között, emberségben az előbbieik javára, és sok múltot annak a még Istent ismerő generációnak a jóságán az ő túlélésükben.

Mielőtt apa az utolsó stációt is megkezdte, orosz fogsága két évét, élete kilenc évéből, amit katonaként, majd háborúban, végül fogolyként töltött, már feleségének tudta anyát, és várandós anyának. Elvitték 1945 júniusában, békeidőben, tisztársaival együtt, egy éjszaka bekerítve a sorokpolányi katonai tábor, hogy *nehogy más is bekerüljön közéjük, mert csak ők mehetnek igazoló bizottság elé, hogy leszerelésükről papírjuk legyen.* A marhavagonok Budapestre indultak meg velük, de huszonhét nap után szálltak le a táborokba elosztó helyen, Iaşiban, magyarul Jászvásáron. A vagononként negyven tiszt, napi egy vödör híg moslék mellett ide úgy érkezett, hogy apa szerint az eső, ami a leszállásnál fogadta őket, életmentő volt. És hány ilyen véletlenül múlt meg az élete, egészen hazakerüléséig, 1947 júniusáig. 1939-től, tizennyolc éves korától huszonhét éves koráig minden Zalalövőn töltött időben nemcsak a virtusát, de a leleményét is bevetette anya megnyerésére. A szülők akkortól enyhültek irányában, amikor vitézzé avatták és zászlóssá léptették elő. A vitézi címmel kis névjegykártyák készültek kis borítékban apának. Mire nem volt jó a nagyezüst és a vitézi cím a Don-kanyar hőstetteiért. Aztán tetszett anya szüleinek apa katonai megbízatása, melynek feladatait egyenesen a kormányzó úr testőr-századosától kapta, és titkos megbízatás volt, 1944 áprilisában, miszerint levante körzetparancsnokként ismerkedjen meg Zalalövőn a tartalékos tisztekkel, értelmiséggel, földbirtokosokkal, és puhatolja ki, hogy egy angol ejtőernyős megszállás esetén kikre lehet számítani. És miközben apa a zalalövői előkelőségek angolok iránti érzelmeit puhatolta, olyan tette szánta magát a zalalövői bálon, ami őt is megpróbálta, de érdemesnek bizonyult. Más lányokkal, és nem a választottjával táncolta végig az éjszakát, és a feleségnek akart Czencz lányt csak a bál végén kérte fel, aki nem is értette, mi történhetett, és akiben épp ezért a szerelem lángja nagyra lobbant. Átéltte, milyen az, ha akivel szeretik egymást, mást választ (ha csak egy falusi bálon is, éjfél után kettőig). Apának, parasztszalád első generációs értelmiségi gyerekeként, megvoltak egy lány meghódításához a szükséges fortélyai. És neki is volt szüleitől mit örököl-

nie, akik már a gyerekkorában kétszer megjárták vele Amerikát, mert beszálló vendéglőt akartak építeni Pápán. Második amerikai munkavállalásuk alatt apa már nem egy farmon töltötte a napjait, kisgyerekként, hanem az angol nyelvű iskolában. Ennek köszönhető, hogy Iaşiban, találva egy Schidlof -féle angol nyelvtant, arra jutott, hogy ha a kiírt 1000 szónak több mint a felére emlékszik, akkor e mellett a nyelv mellett dönt. Feleségének azt írta erről levelében, az imakönyvbe, hogy mert a németek között csak a bácskai svábokkal tudnak beszélni, a németekkel egyikük sem tud tökéletesen szót érteni, az oroszokkal pedig egyáltalán nem, és ezért olyanok, mint a kuka, csak mutogatnak és nyöszörögnek, hogy tökéletesebb legyen a Bábel, ő angolt tanul. És hogy apa a jelent és jövőt akkor még mennyire egyben, egy belátható folyamatként képzelte, tanúskodnak mondatai: *Otthon, Édes, együtt tanulunk. Ezt a nyelvet megtanuljuk. Az oroszhoz semmi kedvem. Tudja Isten, nem bírom valahogy.* Apát a családjából, elsősorban anyjától örökölt képességei, melyekhez hozzájött még tehetsége az ehhez fontos területeken, udvarlása során is segítették, ennek ellenére, anyát illetően biztos a dolgában 1944. december huszonharmadikáig nem lehetett. Akkor a zalalövői templomban kimondhatták egymásnak az igent. Apa elérte, hogy az a lány, aki csak ebben a háborútól felfordult világban kerülhetett kapcsolatba vele, őt akarja. Olyan erősen, hogy a szülei is elfogadtassa.

A kis Ferenc, apát képzelve magának, csodásat, amíg meg nem kapta, anyjával élt burokban. Egymásért, és a harmadik hiányában olyan erősben, hogy ez még a később, a Pápán megörökített képeken is látszik. Anya tartja Ferencet a pápai igen nagy fakapu legfelső fagerendáján, Ferenc élvez a magasságot, az anyai kéz adta biztonságot, a kis Ferenc ott fent óriás. Nézem az udvar közepéről, letről, nem szólítanám meg őket. Ülök a kisszékemen, bátyámtól örököltem, neki csináltatták asztalossal Zalalövön, kezemben lapát, azzal ütögetem a földet, apát várom. Ferencnek anya, nekem apa. Megjön, felkap, ölel, puszil, feldob a levegőbe, ráültet az NSU motor tankjára, járunk körbe-körbe az udvaron. Ők egy kettős, mi egy kettős. És mivé lesz a harmadiknak született öcsénk...

Állunk a pápai, alsóvárosi házunk középső szobájában, köröttünk egy összecsomagolt lakás, várjuk apát haza, és a ház elé a kisteherautót, amely visz minket Gergelyékkel együtt, át a határon. Apa az Anna-templomba ment, velünk vasárnaponként, karácsonykor se jött, nem jött soha, mi mentünk, hárman, anyával, szedve a lábunkat, most meg elment. Egy utolsót imádkozni? Sose láttuk apánkat imádkozni. A templom után hazajött, körbevettük, ő pedig annyit mondott, hogy pakoljatok ki, nem megyünk sehova. Felnőttként tudtam meg, az orosz fogságban teleírt imakönyvből anyánkhoz szóló leveleinek a kimásolása közben, hogy nekem vallásos apám volt. A pápai tanítóképzőnek és Lauday Sándor osztályfőnök úr életre szóló tanácsának köszönhetően: fiaim, őrizték meg, megőrizte az idealizmusát. S ezek az életét mentették meg. A kongregációs imakönyve is, amelybe írt a fogságban, a képzőből volt. Gyönyörű az írása is, amit el se tudnék másképpen olvasni, és ki se tudnám másolni a kisarasz nagyságú imakönyvből. Különösen, hogy a levelek grafitceruzával íródtak. „Semmi kilátás a gyors hazajutásra, de azt tudjuk, hogy borzasztó vége

lesz, ha ilyen körülmények között kell kitelelni. (...) Az itt levő 1060 ember elhalálozási száma megfelel egy városénak. Naponta temetés. Pedig még nincs tél! Lerongyolódva, kiéhezve, átfázva és kifáradva lézengenek az emberek. Ha karácsonyig nem jutunk haza, halált hozó állapotok fognak bekövetkezni. Hát még egy fertőző betegség, kiütéses tífusz. Legyengült szervezetekkel nem tudunk ellenállni semminek. (...) Most vettem észre, hogy ide értem az imakönyvben: *Hallatlan dolog: – hogy te bárkit is gyámoltalanul magára hagyta!...* Szűz Anyám, segíts haza karácsonykor, Ámen. Most értem a legszebb imádsághoz. Ezzel az imával kérem a Szűz Anyát, könyörögjön szentséges fiánál, hogy karácsonyra Nálad legyek, Édes. Úgy érzem, meghallgatja Szűz Anyám. (...) Azon töröm a fejemet már napok óta: kisiünk van-e vagy kislányunk. (...) Istenem, csak már láthatnálak Benneteket!”

Idealizmusa ereje, hite és az imák fölé, mellé, közé és alá írt sorok, a levelek mentették meg apát és hozták haza a táborokból, Kurszkból, Obojából, Rzsavából, a riskovói haláltáborból. Minden levél egy-egy találkozás volt anyánkkal.

A hazatéréshez szükséges idealizmus sajátja lett a tanítóképzőben. Csak úgy, mint vallásos hite. Kántortanítói hit, egy életre szóló, akár templomot se látva. Apa nem járt az Anna-templomban, a mi templomunkban, az alsó-városiban 1948-tól 1956-ig. Akkor biztosan megállt hátul, megérezte, milyen nagy az Isten háza, határozott a sorsunkról, itt maradtunk. Később arról, hogy elmenni akartunk, maradtunk, soha nem beszélt. A fogságról sem, csak a hazaérkezésükről. Az imakönyvével együtt hazajött. És hogy a hivatalos ünneplést kikerülje, a forgatókönyvet előre tudva, nem ment el a Keleti pályaudvarig, leugrott Zuglóban a vonatról, édesanyja nővéreinek a háza közelében. És amikor elért Zalalövőre, a kis Feri szaladt feléje, és azt kiabálta, apa, apa. De ez az ember nem az volt, akit ő várt.

Kezében tartja lapunkat, Kedves Olvasó – hadd higgyük, hogy „nyert ügyünk van” így, mert törekvéseinket megítélheti, s határozhat arra, hogy adójának egy százalékát alapítványunknak ajánlja föl.

Ezt megteheti, ha kedvezményezettként

a **Cédrus Művészeti Alapítványt**

nevezi meg, adószámunk pedig:

18110661-2-41.

Köszönjük.

Pető Józsefné

Az élet ott fakadt, a jövő ott kezdődött

GULAGOT megjárt szülők gyermeke vagyok.

Kevésen múltott, hogy az én életem ne orosz földön, egy munkatáborban kezdődjön el. A szüleim meséltek azokról az időkről, és ami megmaradt az emlékezetemben, azt most szeretném leírni ebben az igaz történetben. 1944 telén édesanyámat Fegyvernekről, sok sorstársával együtt vagonokban kényszermunkára kivittek Oroszországba. Anyukámat az utcáról mezőgazdasági munkára hívták, és később derült ki, hogy teljesen más volt a cél. Nagymamát figyelmeztették a faluban, hogy rejtsek el anyukámat, mert szedik össze a 18–32 év közötti fiatalokat, de már késő volt. Marhavagonokban hetekig tartott az út a célállomásig, az ukrainai szénbányáig. A vagonok fűtetlenek voltak, 40-50 ember, néha több is egybezsúfolva a hosszú úton. A vagon ajtaját ritkán nyitották ki, és vizet meg ennivalót is nehezen kaptak, az otthonról hozott ennivaló hamar elfogyott. A vagon aljára kis nyílást csináltak, így oldották meg a WC lehetőséget. Azt is mesélte édesanyám, hogy volt olyan vagon, ahol nagyobb nyílást lehetett vágni, és néhányan azon keresztül megszöktek, hogy mi lett a sorsuk, nem tudni.

Édesapám nem nagyon akart beszélni ezekről az időkről, szeretne volna elfelejteni. Őt Taksonyból vagonírozták be, szintén 1944-ben. Felesége volt és egy kislánya, akik tüdőbajban meghaltak, amíg ő kint volt a fogságban. Ezt úgy tudta meg, hogy a test-

véri megírták neki levélben, mivel a Vöröskereszten keresztül lehetett levelezni. A szüleim ott ismerkedtek meg egymással. Édesanyám nagyon szép lány volt, 19 éves, kék szemű, hosszú barna haja volt, koszorúba fonva hordta. Apunak megakadt rajta a szeme, ahogy ő mesélte, és mindig a társaságát kereste. Ez a későbbiekben azért is volt jó, mesélte anyukám, mert a csinos, szép, egyedülálló lányok sok zaklatásnak voltak kitéve. Így anyukámat békén hagyták. Bányába osztották be őket dolgozni, nehéz csilléket kellett tologatni. A bányák rossz állapotban voltak, sok volt a bányaomlás. Egyszer beszakadt a bánya, anyukám az omlás egyik oldalán, apukám a másik oldalon, és kétségbeesetten kiabáltak egymásnak: Mi van veled? Életben vagy? Nem sérültél meg? Hál' Istennek, sértetlenül megúszták mind a ketten.

A lágerben az élet borzasztó volt, mesélte anyukám. Mikor megérkeztek, az oroszok nem voltak felkészülve ekkora embertömeg érkezésére. Nem volt fűtés, kevés volt a víz, az élelem néha ehetetlen volt, de legyűrték valahogy, mert nem volt más ennivaló, és borzasztóan éhesek voltak. A rossz körülmények miatt elszaporodtak a poloskák, és megjelent a tetvesség is a lágerekben. Anyukám szép haját is kopaszra nyírták. És kitört a tifusz. Sokan meghaltak, de hál' Istennek, a szüleim megúszták, ők nem kapták el. Örömteli dologról nemigen beszéltek. Az éltette a szüleimet, hogy

megszerették egymást, ott voltak egymásnak, és így kicsit könnyebb volt elviselni azt az öt évet.

Amikor apukám megtudta, hogy itthon hagyott családjá már nem él, egyre közelebb kerültek egymáshoz, és terveket szövögettek, ha hazajutnak, összekötik az életüket. Édesanyám 1949 tavaszán megtudta, hogy gyermeket vár. Nagy volt az öröm, de nagyon kétségbe is estek apuval, hogy ilyen körülmények között kell kihordania a babát, és vajon sikerül-e majd egészségesen megszülni engem. Akkor még semmi hír nem volt arról, hogy haza fogják engedni őket. Apukám próbált anyunak több és jobb minőségű ételt szerezni, de nem mindig sikerült. Sajnos terhesen is le kellett menni a bányába dolgozni, de mivel együtt voltak, apu kímélte őt, ahogy tudta. Volt ott egy orosz asszony, akinek nem lehetett gyereke, és elhalmozta anyut csokival, cukorral, étellel, de mint kiderült, nem önzetlenül tette. Abban reménykedett, hogy ha anyu ott szül meg engem, odaad majd neki, mert a nehéz körülmények között anyu és apu nem tudnak majd ellátni engem. Kérdeztem anyut, odaadtatok volna neki? De ő azt mondta, hogy ilyen eszükbe sem jutott, hiszen már nagyon várták, hogy megszülessek. Több baba is született a lágerben, és nagy volt az összefogás a kismamák között. Eljött 1949 novembere, anyukám egyre nehezebben bírta terhesen a munkát, és akkor jött a hír, hogy haza fognak mindenkit engedni. Nagy volt a boldogság, szüleim azon izgultak, hogy minél hamarabb eljőjön az indulás ideje, és én ne abba nyomorba és egy orosz lágerban születthessek meg. Öt év kényszermunka után édesanyám és édesapám 1949 novemberében hazaérkeztek a Szovjetunióból. Lesoványodva, az öt év

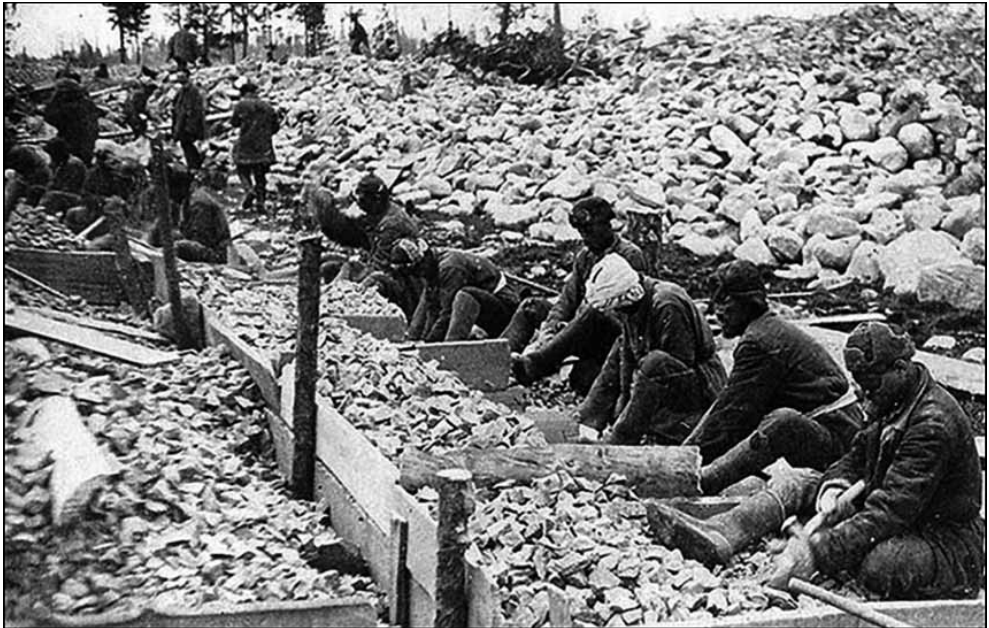
borzasztó emlékével, de reménnyel a szívükben, hogy az idő begyógyítja a sebeket. A hozzátartozókat értesítették a hazajövetelről, boldogan ölelték meg egymást a szülők és testvérek, és mikor anyukám elmondta, hogy babát vár, és bemutatta nekik apukámat, még nagyobb volt a boldogság. 1949. december 29-én egy bába segítségével megszülettem. A sok nélkülözés és éhezés, fagyoskodás és a nehéz robot miatt, amit édesanyám átélt, pici súlyllyal születtem. Mindössze 1600 gramm volt a súlyom, de hála Istennek, itthon születhettem meg, Magyarországon.

Nehéz idők jöttek, mert a szüleimnek a nulláról kellett kezdeniük mindent. Összeházasodtak. Apukám a Csepeli Vas- és Fémműveknél segédmunkásként kezdett dolgozni. Lakásuk nem volt. Egy társbérletben kezdték el az életüket egy Pest megyei településen. Egy évre a születésem után megszületett a húgom, így anyukám el volt foglalva a gyerekneveléssel. Öt évre rá született egy öcsém, de akkor már anyukámnál súlyos szívbetegséget állapítottak meg, sokat volt Balatonfüreden a Szívkórházban, műtétet javasoltak, de nem egyezett bele. Közben apukámnak gyomorműtétje volt, csonkolták a gyomrát fekély miatt. Ő nehezebben dolgozta fel az átélt borzalmakat, és az itallal próbálta feledtetni, de ez bizony nem a legjobb megoldás volt. Sajnos nem múlt el nyomtalanul az az öt gyötrelmekkel teli év a lágerban. Anyukám 1961-ben újra várandós lett, az orvosok le akarták beszélni a szülésről, de ő vállalta, és megszületett a kisebbik öcsém. Négyen vagyunk testvérek. Mivel anyukám betegeskedett, dolgozni nem tudott, apukám keresetéből szűkösen, de szeretetben éltünk. Évek múlva kárpótlást kaptak az államtól. Szüleim nyugdíj-kiegészítés címén

kérték. Ez ugyan segített az anyagi helyzetükön, de elfeledtetni nem tudta azt a gyötrelmes öt évet. Az igazi kárpótlás az volt, hogy rátaláltak egymásra, és emberek tudtak maradni, és szeretetben felneveltek bennünket. Apukám sajnos egy baleset következtében meghalt, anyukámat a nagyobbik öcsém vette magához, és szépen ellátta, ápolta az otthonában. Akkor már sokat betegeskedett, sokat volt kórházban. Mi is gyakran látogattuk őt a húgommal, vagy elhoztuk magunkhoz egypár napra vagy hétre. 82 évesen ragadta el a halál, az otthonában halt meg. Mindig azt mondogatta nekünk, nem hitte volna, hogy ilyen öregkora lesz, ilyen szeretettel vesszük őt körül. Hálás volt mindenért, amit nyújtottunk neki.

Az én életemre is rányomta a bélyegét, ami a szüleimmel történt. Sovány, rossz evő, beteges gyerek voltam, gyerekkoromban sokat vol-

tam a nagymamánál. Az általános iskola befejezése után nem tanultam tovább. Akkor egy Szolnok megyei kis településen laktunk, a nagyszülőknél. A nagyszülőknek nagy gazdaságuk volt sok állattal, hatalmas kerttel. Sok volt a teendő a ház körül, és ott volt a két kisöcsém. Apu Pesten dolgozott, munkásszállón lakott, havonta járt haza. Anyunak ott volt a házimunka, a nagyszülők ellátása és a két kisöcsém. Én voltam anyukám segítségére. Majd a nagyszülők halála után felköltöztünk Pest megyébe, apukám szülőfalujába. Dolgozni kezdtem, férjhez mentem, született két gyermekem, és van két unokám. 2006-ban 43 év munkaviszony után nyugdíjba mentem. Testvéreimmel szeretetben élünk, karácsonykor össze szoktunk jönni, család, gyerekek, unokák, és felidézzük a gyerekkorunkat, jókat beszélgetünk. Sajnos a szüleink már nem lehetnek közöttünk.

Suhai Pál

Kis időzene

Pályám emlékezete

(Részlet)

Születésem története história és legenda egyszerre. A háború családi krónikája és személyes vízióm. Elképzelem vidékről felköltözött, pesti lakásukban éppen hogy megkapaszkodó, s onnan mindjárt ki is bombázott szüleimet, anyámat, a fiatalasszonyt, akit a vak előrelátás ekkor a paksi családi házba visszaküld, a nagycsalád oltalmába, s akit félelme innen is kerget tovább, s fut a közelgő front elől, egyenesen a bizonytalanba – míg én, valahol útban, a nyugati széleken megálljt nem parancsolok neki, és bezenyei jóemberek áldásos közreműködésével – egy kissé bizony meggondolatlanul – világra nem kívánkozom. Gondolom, a lángos csillag sem maradt el: a sztálinorgonák akkor szokásos tűzijátékával. Végül újabb menekülés, de most már hazafelé, Paksra, lovas kocsin, zabrálásokkal, kidöglő lovakkal. Nagyszüleim házában volt a szovjet csapatok postája, a nagy kavarodásban eleinte engem is valamiféle csomagnak hittek, és félretettek a többi közé – aztán mégiscsak öröm. És újabb szorongattatások: beszolgáltatás, apám orosz fogságban, akkor még nem tudtuk: málenkij robot. (Eine kleine Zeitmusik.) Pár kis év, már az én életemben: első hat évem. Várakozások, aggódások, remények, s a nagy csalódás: apám megjövedele. Egy idegené. El kellett fogadnom. Belső emigráció. S felnövekedve, immár belülről a sürgető parancs megbékélésre, elfogadásra. Egy életen át. Haláláig és tovább.

Bezenye

Bezenye Bezenye
mit üzen a neve
bármit is üzen-e
legenda csak mese
puszta név annyi se
születési adat
amelyet olykor egy
hivatalnok írat
helye és ideje
satöbbi Bezenye
ide terelte be
ide verte anyám
negyvenöt rossz tele
hadak véletlene

én meg egyetlen
menekültem vele
benne még benne de
lánctalpak zöreje
lövések döreje
engemet se kímélt
a sztalinorgonák
hangja volt fülemnek
a legelső zene
behallatszott *ide*

legenda csak mese?
ennyi vagy ennyi se?
ma is ezt hallgatom
mit üzen üteme
innen és túl anyám
örök varázslatán
veri a háború
szívtelen nagy szive

Legenda

Kezemben kés, fejemben költemény –
apámmal egyszerre születtem én.

Cserepovec, hófelhőid alatt
a *kis robot* hat éve rászakadt.

Akkor születtem én, hatévesen,
mikor betoppant ő, az idegen.

Azóta minden idegen nekem,
sötéten nézek, lesunyom fejem.

És ti? Egy rabló jár-kei köztetek,
s nem értitek. Sehogy sem értetek.

A jussom ez, s csupán remélhetem,
megóv, ha terhét vállamon viszem.

S mert minden más jót másokra hagyok,
csomagolok már, lassan indulok.

Jön értem égből mennydörgő fogat.
Költő vagyok, megástam síromat.

Család

Huzatos ház ez
 ajtaja nyitva
 ablaka tárva
 kapuja zordul
 meg-megcsikordul
 kutya se mordul
 ha vasa fordul
 elment a néném
 megjött a húgom
 bátyám is elment
 a lányom megjött
 meg se jött elment
 el se hagy nincsen
 nincsen és itt van
 keze kilincsen
 babrál hogy intsen
 így van ez így lesz
 huzatos ház ez
 kimegy az ajtón
 ablakon elszáll
 elfut előlem
 elszalad ő is
 menjen csak menjen
 ne várjon senkit
 ide hogy ajtót
 valaha megnyit

nagyapám holtan
 nagyanyám holdban
 az anyám földben
 az apám távol
 Szibériából
 üzeni hol van
 köszöni jól van
 huzatos ház ez
 elmegy ki megjön
 megjön és elhagy
 elhagyom én is
 menjenek ők is
 mindenki menjen
 ne kelljen többé
 útnak erednem
 induljak mégis
 mind aki árva
 mind aki volt van
 jöjjön és menjen
 világgá bennem
 s habár hiába
 vigyen el engem
 engem is innen
 szívem kitarva
 a vakvilágba

Gulág-nóta

A Kossuth-verbunkra

Gulág gyerek, gulág gyerek szereti a táncot,
 Ha táncba megy, ha táncba megy, csörgeti a láncot.
 Ha csörgeti, hadd csörgesse, szóljon a nótája,
 Sztalin Jóska parancsára még ki is cifrázza.

Falu végén, falu végén szépen muzsikálnak,
 Oda várnak engemet is, akár az apámat.
 Elmegyek én, ha már visznek, megyek én is véle,
 Itt hagyom az édesanyám csak egy intésére.

Cserepovec híres város, fából a barakkja,
 Fa a priccse, fából tornya, ködből az ablakja.
 Itt vár apám, várok én is szabadulására.
 Ne sírj, anyám, megtérünk mi végre-valahára.

Várnagy Márta

Ezüstgyűrű

Anyám a római katolikus népiskolák számára kilencszáznegyvenkettőben 1 pengő hatvanért kiadott földrajzi atlasz hetedik oldalán – tervezte Fodor Ferenc, rajzolta Gerő László –, Európa politikai térképét nézi. Keresi apámat gondolatban, aki akkor még nem az apám. Hol keresse, nem tudja. Egy hónap híján hat évig nem tudja. Kettőezer-egyszázhatvan napig nem tudja.

A földrajzi atlasz hetedik oldalán lila színű az Orosz Szovjet Köztársaságok Szövetsége, a térkép méretaránya 1:25 000 000. Anyám, aki ekkor még nem az anyám, annyit tud, valahol itt lehet a férje. A tizedik oldalra lapoz, Ázsia hegy- és vízrajzi térképére, annak bal sarkában négy levélbélyeg méretben Palesztina látható Krisztus urunk korában. Errefelé vitték, talán Szibériába. Meglehet. A tizenegyedik lapon Ázsia politikai térképe, Hollandus-Indiával, Mongolországgal, ismét Szibériával, a bal sarokban megint időutazás, Szent Pál apostoli útjai. Anyám nézegeti az iskolai térképet. Keresi apámat, aki akkor még nem az apám. Fönt vagy lent keresse, nem tudja. Egy hónap híján hat évig nem tudja. Kettőezer-egyszázhatvan napig nem tudja. Ezerkilencszáznegyvenöt januárjától ezerkilencszázötven decemberéig nem tudja. Akár Szibériába is vihették, gondolja. Nézi a térképet, és ég a sejtjeiben a féltés, félelem, rettegés.

Ostrom, Sztálin-orgona, láncos bomba volt az életükben, de arra nem kaptak eligazítást, mi a megoldás, ha a feleség ott marad negyvennégy telén, egy pesti óvóhelyen, mikor lövik, bombázzák a várost, s a férj hol Budán, hol Pesten van. Szolgálatban. Azután semmi hír a férjről.

Hónapok múlva jön az első tábori lap. Nincs rajta cím, csak számok. Egy hónap híján hat évig számok jönnek sárga lapokon. Azt, hogy a feladó Voronyezs-alsóról vagy az Urál hegységből, jobbra az első bányából ír, ki tudja. Ilyesmi nincs a lapokon. A tábori számon laccím nem létezik. Tulajdonképpen az a cím nincs. A hátoldalukon nagyjából ennyi: drága feleségem, jól vagyok, ír magadról, csókol szerető férjed. A feleség válaszol, drága férjem, jól vagyok, ír magadról, csókol szerető feleséged. Így leveleznek át hat hosszú évet.

Anyámnak jegygyűrűje és kísérgyűrűje volt. Mosogatáskor mindkettőt levette, vigyázott rájuk. Volt még egy gyűrűje, de az csak ezüst. Ritkán húzta fel. Ünnepnapokon. A kő helyén ovális bakelitdarab, vörösés-barnás színű, ha nap süt rá, olyan mint a vér.

Apám nem viselt karikagyűrűt, elvették tőle az oroszok. A bakelites gyűrűt a fogságából hozta, anyám így mesélte. Nem tudtam, mi a fogság, kik az oroszok. Apám ezeket a szavakat nem mondta ki. Gyerekként azt gondoltam, ezek nem szép szavak, azért nem ejti ki.

A gyűrű, ezüstből itt van az asztalomon. Apám negyven éve halott. Amíg élt, nem beszélt sem a háborúról, sem a fogságról. Tulajdonképpen semmiről. Gyerek voltam, nem kérdeztem. Annyit tudtam, hogy bányában dolgozott. A gyűrűt ők maguk készítették a fogolytársaival. A Hadtörténeti Levéltárban nincs más adat apámról, csak annyi, hogy fogoly volt a Szovjetunióban. A gyűrűvel kap-

csolatban szakembereket kérdeztem, talán elvezetne oda, ahol készült. Senki nem biztat, *nemigen beazonosítható, főleg ha szakszerűen készítették a gyűrűt. Talán akkor van esély, ha sok szennyezőt hagytak az anyagban, de még akkor is kérdéses, hogy a bánya jellemzőit honnan ismerjük meg. Nincs ilyen nyilvános adatsor.* Különbösen is, az ilyen vizsgálat nem olcsó, és nem valószínű, hogy eredménnyel jár.

Apám hat éve helyén üres folt.

Pataki Edit

Toma András, az (egyik) utolsó magyar hadifogoly emlékére

Huszonötben született Újfehértón, majd Sulyánbokorban, a Nyíregyháza melletti bokortanyavilágban élt. Négyévesen elveszítette édesanyját. Kiválóan tanult. Tizenkilenc éves sem volt, mikor 1944-ben behívták katonának, s az első magyar hadsereg elnyelte őt.

Otthonából kedves levél hányszor repült utána? hiányzol... hogy vagy? élsz-e még? itthon sincs minden rendben... mert élni itthon is nehéz... bírjuk ki! visszavárunk!

Átvonultak a Felvidéken. Auschwitz és Krakó környékén 1945. január 11-én sok magyar sorstársával együtt hadifogságba esett. A túlsúfolt vagonokban a foglyok fele meghalt. Ukrajnán, Belorusszián át Bokszitogorszkig jutott. Ott munkatábor várta, „három tank húzta a Napot”,¹ pakolt csillékre téglát. Aztán keletebbre, a bisztrjagi kórházba került.

Családjával közölték: megbolondult a fronton! Viselkedése nyugtalan, ezért kórházba zárták. Negyvenhét januárjában Tatárföldön Kotyelnycs, ott ideggyógyintézet, a pszichiátria majdnem ötvenhárom évre bezárta őt magába. Itteni kezelését dokumentum rögzíti. A létszámból törölték, nem volt katona többé. Számára a háború véget ért. Megelőzte vagy követte a nyelvletételt? Sulyánbokor és Kotyelnycs között elveszett anyanyelve. Tán

nyelve hagyta cserben őt? vagy ő szép anyanyelvét? Agyát nem érte sérülés. Miért nyelvén álltak bosszút a lelki sérülések? másfajta sérülések?

Hétszázézer magyarból kilenszázötvenötben jöhettek haza az utolsók, a túlélők többsége. A kényszermunkatáborok csak ekkor szabadultak „veszélyes” foglyaiktól! Kétszázézer halott magyar maradt ott idegenben.

Ő élve volt bezárva önmagába. Beszélni, kommunikálni elfelejtett. Családnevét feladta. Mikortól tartották nyilván Tamás András néven? Süket magányba börtönözte a teljes nyelvtelenség. Magát a rácsokon belül falazta új rabságba.

Vajon ki elől menekült? Vajon mi elől menekült? Saját lelkével vívta e szótlan háborúját? Elfogytak, kik emlékeztek, s ők is, kiknek hiányzott...

Hogyan tagolta életét? Mit várt a szürke naptól? Pizsama-rabruhában voltak számára reggelek, esték, hetek, hónapok, évek? Volt életritmusa? Vajon örült a löttynek, mikor elébe löktek káposztát, marharépat? Volt kedvenc étele? Várta az étkezéseket? Számolta az étkezéseket? Volt otthon nagykabátja? Álmodni hogy szokott? Tudott-e álmodozni? Volt három kívánsága?

Játszott-e gondolatban szögesdrót vagy vasrács bontásával? Ismétlődő

¹ Mészáros Zsófi tudósítása, Index, 2000. december 15. (Utalás az éjszaka lámpánál végzett munkára.)

kínok között volt készen szép imája? Vajon hogyan jajgatott idegenek körében? Szidott-e bolhát, tetvet, poloskát? Tudott-e káromkodni?

Hogyan maradt meg emlék? Vajon hányszor idézte mesterét, tanítóját? öt és fél évtized alatt – beszűkült öntudattal – hány szó jutott agyába? magyar szó, katonai vezényszó, bármilyen idegen szó? A „pillangó”, a „gyöngy”, a „szív”² meddig jelentett szépet? Meddig jelentett bármit? Vajon remélni mert még? vágyott-e szeszre, szexre? Fantáziálni hogy szokott asszonyról, gyermekekről? Milyen volt jövőképe? Hogyan telt el család nélkül, barát nélkül, ember nélkül az ötvenöt karácsony? Olyankor nőtt magánya?

Beszélni nem tanult meg a fogvartatók nyelvén, nem tudott hízelegni, nem tudott könyörögni, és nem vált árulóvá.

Így ment el ötvenhárom év. Egy orvos felfigyelt rá. (Magyar hebegést is értő cseh *ember*.) Néhány szava elég volt jelezni: él magyar³ még...!

Amikor hazatérhetett, öregén és zavartan, számára semmit sem jelentett Budapest. Félt, hogy megint becsapták. Csak nyugősen követelte, hogy lábát adják vissza, és megkönynyebbült, amikor valóban felcsatolható lett a rég áhított müláb. A kórházban már nevetett, és olykor viccelődött. Kerekesszékre ülhetett. Fogpótlás, hallókészülék jutott az emberségből. Itthon magyar szeszt sűrgetett, felismert whiskyt, vodkát.

Hazájában hány helyen lehetne új családja? Szeretlavinát indított el, százakban ébresztett reményt, öt és

fél évtized múltán is várták a férjet, nagyapát, testvért...

Kotyelnycstől otthonáig anyanyelvét meglelte. Mutatta, hol volt a kút, ivóvizet hogy hordott, és megnevezte mesterét, említett kovácsot, szőlősgazdát.

Szenzációra éhesen csapott le rá a világsajtó, halálra rémítette vakok villámcsapása. Ötvenhat év magány után lett kuriózummá, aki fél lábbal járta meg a világtörténelmet. Különc sorsáról hírt adott százharminchét ország. A világhírű közlegényt nagy katonai ranggal, nyugdíjjal tisztelték meg, és kedvenc ételéből kérhetett tányérjába.

Híres huszadik századunk bő második felében ötvenhat teljes évet élt kívül a magyarságon, kívül a történelmen. Nem idegen föld rejti, nem jeltelen kis sírhant, mert ahhoz még időben került honába vissza, hogy nevét ékezzel⁴ véssék fel sírkövére.

Ötvenhat árva éven át kiszakítottan volt része anyanyelvnek, hazának, így lett beszédes néma része a világtörténelemnek.

Még három és fél év adatott neki testvére közelében. S újra megtanult beszélni. Temetésén reménytelenül bizakodó hadiözvegyek és -árvák is megtisztelték részvételükkel.

Hazádnak rendületlenül⁵ – üzen minden magyarnak

Toma András (Újfehértó, 1925. december 5. – Nyíregyháza, 2004. március 3.) életrajzi adatai a Wikipédiából és a 2000–2014 közötti napisajtóból származnak.

² Márai Sándor: *Halotti beszéd*

³ Kisfaludi Károly: *Mohács – „Él magyar, áll Buda még!”*

⁴ „A csákány koppan és lehull nevedről az ékezet.” Márai Sándor: *Halotti beszéd*

⁵ Utalás Vujity Tvrtko Toma Andrásal készült 2000-beli tv-műsorára

Dobos Marianne

A hit és a szeretet ereje a Gulagon

A századik születésnapjának betöltését követő hónapban, 2017. január 15-én tért az örök hazába Olofsson Placid atya. Szerencsém volt életéről szóló beszámolóinak egyikét meghallgatni, és beszélgettem is vele. Ezeknek és az életrajzi könyvének van egy mondata, amelyet mindig csillogó szemmel, mosolyogva, mély átéléssel, felemelt hangerővel mondott el, és sohasem felejtette ki: „Én voltam a legboldogabb ember az egész nagy Szovjetunióban, mert megtaláltam a hivatásomat!” Az emberekért, a felebarátért tenni, áldozni, mindent felvállalni, hiszen Jézus is az emberi szenvedést választotta megváltása eszközeként. Bármennyire megdöbbenő – írja egy helyütt Placid atya –, ez volt az ő isteni bölcsessége. Hiszen értelmet adott még a szenvedésnek is. Ezzel magát az emberi szenvedést is megváltotta. Az ember a krisztusi megváltás után is szenved. A szenvedés nem tűnt el a megváltással, de már egészen másképp lehet kibírni, elviselni. Amennyiben tudatosan Jézus Krisztussal együtt szenved az ember, részese lesz a megváltásnak, és ez hallatlanul megemeli szenvedésének értékét. De ilyesmire, az emberi szenvedésbe való besegítésre csakis Jézus csodálatos isteni bölcsessége gondolhatott.

Mert hogyan tovább, mikor emberi szemmel véget ért az élet? Amikor a jelen poklából a szabadulásra, de még ezeknek a pokolbeli szenvedéseknek a túlélésére való esély is igen csekély?

Ekkor jön a segítség: az isteni kegyelem, és a Végtelen Jövőbe, az Örök Életbe vetett hit ajándékával megsokszorozza az elgyötörtek erejét, állóképességét. Mondjuk ki, a gyűlölettel szemben szeretetben kovácsolódnak össze egymással és más népek velük együtt hasonlóan rabszolgasorsban szenvedőivel az összetartozásban és az egymás iránti megértésben.

„Németh László plennitisznek nevezi – az orosz plennij, azaz fogoly szóból képezve – azt a beteges lelkiállapotot, amely az első világháborúban hadifogságba esett, majd szibériai lágerekben tengődő magyarokon is erőt vett. Többek között művelt édesapján, aki meg volt győződve arról, hogy rájött a világ ősnyelvének titkára. A második világháború után újabb hazakutató kór támadt, az emigrítisz: a nyugatra menekült magyarságból mind többen igyekeztek áttörni forradalmi elméletükkel az álszent szocialista tudományosság falán. Mintegy maguk igazolására is hangsúlyozván többek között, hogy a besenyők soha nem voltak olyan erősek, hogy a magyarokat elűzzék szállásaikról; hogy a magyaroknak soha eszük ágában sem volt nomadizálni, mert a világ legfejlettebb városiasságával rendelkeztek, és így tovább, felemlégetve mindazt a romantika korabeli és két háború közötti 'őstörténeti ténymegállapítást', melynek végkövetkeztetése mindig szomorú összeesküvés-elmélet volt.

De ha valaki kirekesztődött is hazájából – mert kirekesztették –, azért

még szeretett volna érte tenni. Legáltalább az őstörténeti bölcsek kövének felfedezésével – ami ugyancsak a fogolylélektan rejtelseivel függhet össze.”

A magyar származású Rupert Rafael *Gulag – Az elrejtett világ* című kötete Londonban, angol nyelven jelent meg 1963-ban. A magyar kiadására 1989-ben volt ugyan már próbálkozás, de csak 2007-ben jelent meg. A Szovjetunió számos koncentrációs táborainak egyike, amelyben a szerző is hosszú éveket töltött, a Dubrov-körzet 10. számú lágere volt. Amint az egyik táborlakó, egy észtországi néprajzos magyarázza meg társainak, „azon a tájon élünk most, ahol őseink, és valamennyi finnugor nép eltöltött vagy százötven évet, mikor Ázsiából elvándoroltak a fenyegető mongol hordák által kiszorítva. Mikor elérték Európa határát, két ágra szakadtak. A finnek, észtek észak felé tartottak, a másik ág, a magyarok délnyugati irányba vonultak tovább. Engem mint magyart – folytatja a gondolat-sort – egészen megragadott, hogy mordvinokkal találkozom, olyan nép tagjaival, akik a vándorlás során nem jutottak olyan messzire, mint mi vagy a finnek. Azon voltam, hogy nyelvbéli rokon vonásokat fedezzek fel.”

Talán nem véletlen, hogy összehirtás, megértés és életet mentő, de ezzel saját életét veszélyeztető segítségnyújtásig kiterjedő barátság alakult ki a nyelvcsalád tagjai között. A táborlakók nemcsak a vagy tizen-négy külföldi nemzet foglyai voltak, hanem körülbelül ugyanennyi nemzetiség a Szovjetunió állampolgárait alkotó nemzetiségek tagjainak sorából is kikerült. Jellemzésük vallási szempontból fontosabb, mint néprajzi különbségeik szerint. Az oroszoknak az, az átlagéletkorát tekintve hetven

éven felüli nemzedéke, akik még a cári hadseregben szolgáltak, műveltek voltak, nyugati nyelveket, németet, angolt vagy franciát beszéltek, és legfőképpen meglátszott rajtuk a keresztény neveltetésük, amely a türelmes kitartásban, a 'Kövess engem!' felszólításnak a teljesítésével, a hosszú túléléshez segítette őket. A támaszuk volt Jézus Krisztus, szeretetében bízva éltek. A kezdeti, 1917-es kommunistákból, az eszméből már kiábrándult, de a vallásban is hitehagyott ötvenesek korosztályából kikerülő nemzedékből ugyanúgy, mint a vallástalanságban nevelkedett fiatalabb rétegből hiányzott az erkölcsi alap, a tartás, amely a hívó emberekre jellemző. Ők azután, a sok szenvedést látva, ha nem is a krisztusi tanokkal alátámasztott indíttatásból, de lassacskán magukra is érvényesnek tartották a „Szeresd felebarátodat!” parancsát, és az abból származó, „Ne lopj! Ne ölj!” törvényét. Mindenkinek segítségére voltak ebben bölcsességükkel és filozofikus nyugalmukkal a táborban élő különféle elnevezésű papok. Féltre tették saját fájdalomukat, családjukért való aggódásukat, a közösség szolgálatára fordították minden erejüket és energiájukat. Pusztán a morális tartásuk vigaszt és példát jelentett.

Rózsás János ebben az évben a Szülőföld Kiadó gondozásában posztumusz megjelent *Ködbevesző múlt* című kötetében egy fejezet *Az ortodoxia tegnap, ma és holnap* címmel egy, a Magyar Televízió 1. csatornáján 2002. június 26-án elhangzott előadását is tartalmazza. Ezt olvasva, meghatódottan láttam, mennyire összhangban vannak a hitről és a felebaráti szeretet gyakorlásáról szóló szavai a két szerzőnek. Közel tízéves rabságának első helyszíne Odessza volt. Zsákcipelés az addig ismeretlen

raktárhelyiségbe, melyben suttogva szól hozzá, az orosz nyelvet még nem ismerőhöz, egy szakállas bácsika, az idős raktáros rab, és körbemutat a kezével. A látványból érthetővé válik számára, hogy íme, ez a templomrombolás. A romjaiban is felemelő, csodálatos helyiség volt valaha a börtönkápolna. Rabságának következő állomáshelyén, az ukrainai nyikolajevi kényszermunkatáborban egy pópával ismerkedett meg 1945 áprilisában. Németül beszélgettek, feltárult az a sors, amely valószínű nem egyedi volt. Hozzá hasonlóan voltak sokan, mondhatnám így, a keleti blokkban, akik felszentelt papként, ez esetben felszentelt püspökként is, civil foglalkozásban gyakorolták élethivatásukat Isten dicséretét és a felebaráti szeretetet. Ő sebészorvos volt egy kijevi kórházban. A német megszállás idején nyíltan vállalta egyházi hivatását is. Mikor a szovjetek visszafoglalták Ukrajnát, ezért 10 évre ítélték. De később még ezt is kevésnek találták, újratárgyalva sorsát, lehet, hogy halálra ítélték és kivégezték. Az idősebb generációhoz tartozó kemény tartású pópák vagy a legszigorúbb speciális börtönlágerekbe kerültek, vagy lassan belehaltak a szenvedésekbe. Érkeztek a fiatalabbak, ők is 10-20-25 év kényszermunkára ítélték. Már a szovjet papi szemináriumokat végezték, és nem titokban, de állami engedéllyel szentelték fel őket. Igazán mélyen vallásosakat, és a hitért, vagy a felebaráti szeretetért akár a mártírhalálig is kiállást vállalókat nemigen lehetett találni közöttük. (Mint nálunk a békepapság – szól a valószínűleg igen találó megjegyzés.) A pásztor nélkül maradt nyájban azonban jobbára ott volt a jóakarát az Isten áhítatos tiszteletére. Amikor a papokat elhurcolták, a templomokat kifosztották, eléget-

ték az imádságos- és misekönyveket, a kicsiny nyáj emlékezetből írta le, és a füzetekbe letisztázott szöveget titokban osztották meg egymással. A sok letartóztatás után egyre inkább romlott szövegek maradtak az üldöztetés tudatában is az Isten tiszteletét és a felebarát szeretetét vállalóknak. De jó volt az az ima úgy is.

Miközben olvastam, eszembe jutott Vörösmarty Mihály *A szent ember* című verséből néhány sor:

Embereknek hangzik a szó,
Isten szív után ítél:
Aki hisz, szeret, remél,
Az jobbához feljutandó.
Csalfa szívre, cifra szóra,
A szerencsés hazudóra
A világ hallgat bolondúl:
A magas menny meg nem indul.
Téged isten
Jól megértett,
Életedben
Angyallá tett:
Mondd tovább is bátran szent imádat,
És ne rettegj semmi földi vádat.

A verset azért érzem különösen is ideillőnek, mert az abban leírt példázatot Temesvári Pelbárt is, de a száműzetésben Mikes Kelemen is leírta. A szív legmélyebb indulatai sokszor fakadnak úgy fel az emberben, hogy az átok imádsággá és az imádság átokká változik.

„Nem hiszem, hogy káromkodásban vétkes vagyok, legfeljebb oly módon, mint Vörösmarty Szent Embere, aki azt imádkozta egyre 'Legyen átkozott az Isten!', mert egyebet nem tudott, de az Úr hőb és igazabb imának fogadta az átkozódó szavakat, mint az álszentek langyos könyörgését” – írta mindezt az első világháború általa megismert, megélt borzalmainak hatása alatt Babits Mihály.

Ötven évvel ezelőtt, 1967. március 11-én helyezték örök nyugalomra Kodály Zoltánt. A temetése a ravatalánál a neki kijáró állami pompával és hivatalos méltatásokkal történt, de a sírnál a gyászbeszédet barátja, lelkiatyja, Dr. Nádasi Alfonz mondta.

Illyés Gyula *Bartók* című verséből idézem azt a köszönetet, melyet most a magam nevében mondok ki, de hiszem, hogy velem mondják ők mind, akiknek mint tábori lelkész állandó lelki és tábori, sorstársi támogatást nyújtott. Ahelyett, hogy elbújt volna otthon vagy a rendházban, önként ment a hadosztályával. Nem hagyta magukra sem a fronton, sem a fogságban azokat, akik megbíztak benne.

Te megbecsülsz azzal, hogy fölfeded,
mi neked fölfedetett,
a jót, a rosszat, az erényt, a bűnt –
te bennünket növesztel, azzal,
hogy mint egyenlőkkel beszélsz velünk.
Ez – ez vigasztal!
Beh más beszéd ez!
Emberi, nem hamis!
A joggal erőt ad a legzordabbhoz is:
a kétségbeeséshez.

Köszönet érte,
az erőért a győzelem-vevéshez
a poklon is.
Ím, a vég, mely előre visz.
Ím, a példa, hogy ki szépen kimondja
a rettenetet, azzal föl is oldja.
Ím, a nagy lélek válasza a létre
s a művésze, hogy megérte
poklot szenvednie.
Mert olyanokat éltünk meg, amire
ma sincs ige.

Kodály Zoltánról ismerünk egy-egy anekdotát, ami a nagy művészekre amúgy igencsak jellemző gyermeki naivitásáról szól.

Mégis, amikor Dr. Nádasi Alfonz *Hadifogolynaplóját* olvassuk, keserűen bár, de mosolyra kényszerülünk néhányszor a zseni ártatlan elképzeléseit olvasva. Az 1909-ben született paptanár első állomáshelyén, Sopronban ismerkedett meg a Mesterrel, és ez a találkozás mindkettőjük életében meghatározó lett. A zeneszerző érdeklődését felkeltette az „Éneklő ifjúság” mozgalmat szervező görög–latin szakos, majd a háború után orosz szakot is végzett, hatalmas antik műveltséggel és zenei érzékkel is megáldott személyiség. 1940-től, amikor már Budapesten éltek mindketten – ahogyan a könyvben olvasható –, és heti rendszerességgel találkoztak, együtt olvasták a görög és latin klasszikusokat, a szentírási, a liturgikus szövegeket, valamint az egyháziatyákat.

„Mikor 1940-ben arra kért, hogy tanuljak meg oroszul, magam is kértelkedtem ennek szükségességében. Mikor elbúcsúztunk a bevonulás előtti napon, egyetlen gondja volt: szerezzen meg neki ezeket a könyveket... (Nagyra értékelte ugyanis a Szovjetunióban történő népdalgyűjtést, és az azzal kapcsolatos publikációkat, és mert ezek csak eredetiben voltak olvashatóak, azért kérte a kiadványok megszerzését és a nyelv elsajátítását.) Emma néni nagyot nevetett, miközben Zoltán bácsi írta nekem cédulára a könyvcímet.

– Zoltán, neked szép fogalmaid vannak a háborúról! Azt gondolod, hogy Alfonzot azért küldik ki, hogy összekötetést teremtsen a Szovjet Tudományos Akadémiával. Ne is add oda neki azt a cédulát!

– Miért ne – válaszolta a maga szokásos ártatlan naivságában. – Majd lesz neki valami szabad ideje, hogy bemenjen egy kereskedőhöz. És aho-

gyan ismerem, ha megteheti, meg is hozza.”

Emma néni a frontra indulónak ajándékozta a XII. Piusz pápától kapott rózsafüzérét. Azt bizony valóban a pápa sem gondolhatta, mi lesz a sorsa ennek az ajándéknak, hogy „valaki Oroszországban a szíve feletti zsebben tartja, és onnan veszi elő a nap különböző óráiban”.

Arra a beszélgetésükre, amikor 1944 novemberében Budapesten átlomászva felkereste Kodály Zoltánt, így emlékezik:

„Kora reggel kimentem atyai jó barátomhoz, Kodály Zoltánhoz a Völgy utcába. (...) Beszélgetésünk egyetlen témája a nyilasok és a németek viselkedése volt. Teljesen egy véleményen voltunk. Zoltán bácsi nagyon megöregedett. Emészti a haza sorsa. A zseni mindent jobban átél, mint mi közönséges halandók. Mikor búcsúztunk, megdöbbsentett a kérése: szerezzek neki géppisztolyt, mert ő nem adja ingyen, ha a házába betör az orosz. Mondtam, hogy ez lehetetlen. Akkor legalább a pisztolyomat adjam neki. Ez is lehetetlen. – Éppen ő kér ilyet, aki még egy legyet sem tudna agyonütni. De teljes mértékben megértettem. Kikísért a kapuig. Ott megölelt, de azután megint a zseni: 'sikerült-e megszerezni a könyvet, aminek a címét felírtam?' 'Sajnos nem.'”

Nádasi Alfonz nem kérte Kodály segítségét, aki pedig sokakat felmentetett, ahhoz, hogy a katonai szolgálat alól őt is felmentsék, nem engedte ezt igazságszeretete és a helytállás szükségességébe vetett hite. Akkor azonban, amikor 1945. február 12-én fogságba esett, és ennek híre Kodályhoz is eljutott, ő azonnal cselekedni próbált:

„Elmentem Vorosilov marsallhoz, és kértem, hozzanak vissza a fogságból. A szárnysegéd felvette az adato-

kat. A marsall mentegetőzött, hogy most olyan zavarosak a körülmények, hogy semmi összeköttetés nincs azokkal, akik a foglyokat szállítják. De kér, hogy három hét múlva menjek vissza, akkor tud felvilágosítást adni. A jelzett időre visszamentem. A marsall sajnálattal közölte, hogy már nem vagy Magyarország területén. Ott pedig nincs hatalma rendelkezni.”

„Rögtön mondtam Kodály tanár úrnak, hogy Vorosilov éppen úgy hazudott, mint minden orosz. Ki hiszi el, hogy egy marsall ne tudná elintézni egy másik marsall területén, ha valamit kér. Egyébként is nyilvánvaló a hazugság, mert hiszen a fogságból több főkommunista rokona már egy év után visszakerült. Meg is mondta az orosz táborparancsnok, hogy kifejezetten a Kommunista Párt vezetőségének kérésére mehettek haza. De elmondhatatlanul örülök, hogy nem sikerült Kodály közbenjárása, mert így sok jót tehettem másokkal a legembertelenebb körülmények között is.”

Már a fogság kezdetén elmondta azt, amire a tábori lelkészi lelkiismerete indította:

„Kedves Bajtársak! A különböző hírek ellenére kijelentem, hogy igenis fogságba visznek bennünket a Szovjetunióba. Lehet, hogy évekig nem juttok szentmiséhez, szentségekhez. Ezért általános feloldozást adok azok számára, akik őszinte szívvel megbánják bűneiket, és közösen elmondjuk a Confiteort (magyarul), és elégtételül szintén közösen mondjuk ezt szívből: 'Jézusom, szeretlek!' Kérem a protestáns testvéreimet is, hogy szintén keltsék fel a tökéletes bánatot velünk együtt. Utána általános feloldozást adok. Ha pedig közben kolompolnak, menjenek nyugodtan vacsorázni, jöjjenek vissza, folytatjuk a szentmisét, és nyugodtan jöjjenek áldozni.

Nem kellett sokáig várni. Éppen a passió végén jön a repedtfazék hang a kolombból. Mondtam nekik, hogy nyugodtan vacsorázzanak, és csajkával együtt jöjjenek vissza, hogy ne sok időt veszítsünk. Így is történt.

Ugye, Jézusom, nem haragudtál, mikor azt láttad, hogy egymás után jöttek vissza, közben kanalazták a kását. Csörögtek a csajkák. Kaparták az utolsó morzsát is. Ezalatt fenn álltam az oltárnál és vártam nyugodtan.

Folytattam a misét. Áldozás előtt ismét rövid lelkiismeret-vizsgálatot tartottunk azok számára, akik esetleg elkéstek a mise elejéről és kinn rekedtek az udvaron, nem tudván semmiről, mi folyik benn. Fölkellettük ismét a tökéletes bánatot.

Utána boldogan jöttek áldozni, illetve én mentem le közéjük, mert olyan zsúfolva voltak, hogy nem tudtak volna mozogni.”

A pápa sem gondolta volna... Meg a folytatást sem... Krisztussal a Golgotára...

Elkezdődött, már rögtön a mise magasztos pillanatai után, mert mi is történt kifelé jövet a teremből?

„Pfu! Disznó! Hazaáruló! Ahelyett, hogy lelket verne belénk, azt pofázza, hogy orosz fogságba jutunk!

Elkezdtek leköpdösni. Egyetlen szót sem szóltam. Csak törölgettem a köpéseket, és jól megnéztem őket. Egyetlen ismerős se volt köztük. Ez megnyugtató, hogy olyanok voltak valamennyien, akiknek fogalmuk sem volt, mi mindent tettem a fronton a bajtársakért. Főleg nem tudták azt, hogy mennyiszor igazam lett ilyen forró helyzetben. Fölajánlottam nagybőjti önmegtagadásnak.”

Azután nagyhétfőn reggel beva-gonírozás, és a negyvenkét vagonból álló szerelvény, egy a megszámlálhatatlanul sokból elindult felfelé a

XX. század keresztútjainak egyikén. Azon utak valamelyikén, amelyekről oly kevés megbízható adattal, ismer-tetéssel szolgálnak a történelem-könyvek. A kis, bár az évek során egyre bátrabban gyarapodó számú memoárirodalom és az 'oral history' az, amire támaszkodhatunk.

A fogságból 1947 júliusában ha-zakerült szerzetes nem sokat mesélt a környezetének vagy a tanítványai-nak az átélt borzalmakról, hacsak pedagógiai célzattal nem, de igen ritkán azt is. Kéziratait, melyeket élete veszélyeztetésével, de hazamentett, gondosan őrizte. Túl a nyolcvanadik évén kerültek legépelésre, és ekkor adta át kedves tanítványainak, azzal, hogy életében egyetlen sor se jelenjen meg azokból, viszont halála után, az utókor okulására, keressenek módot közreadására.

Bár talán egyszer, 1947-ben, a szabadulása utáni tanévkezdetkor tett kivételt. A premontreieknél Gödöllőn. Csodálatosan szép házi ünnepség volt ez. Mert a fogságban, a rablott holmik ruhabálájának egyikéből egy alkalommal kilógott a szívük számára értékesnek látszó rongydarab csücske. Zászló vagy oltárterítő. A foglyok éles szeme azonnal észrevette, és oltárterítő vagy zászló voltát gyanítva, el is határozták, hogy visszaszerzik. Mikor a raktáros, aki a szokásosnál jobban be volt rúgva, elaludt, és így „ébersége” kijátszható lett, a bajtársak óvatosan megszerezték azt a valamit. Zászló volt. Megcsonkított, kivágott közepű zászló, de a behímzett szövegéből egyértelmű, hogy a gödöllői premontrei gimnázium cserkészcsapatának zászlója. Közepében Rákóczi képe ékeskedett előzőleg, mint itthon kiderült.

Az ifjúság! A gyerekek! Mit jelentenek ők egy nemzet számára? Nehezen

tudnék erre szebb mondattal válaszolni: „Fülembe cseng a lengyelek nagy pátriárkájának, Sapiecha bíborosnak az üzenete: 'A lengyel nép legnagyobb kincsét, jövőjének biztosítékát, hazánk ifjúságát bízunk gondviselő kezeitekre. Úgy sáfárkodjatok vele.'” – Varga Béla emlékezett a szavakra 1989-ben. Ötven esztendővel azután, hogy 1939-től lengyel középiskola és líceum működött a háború idején, egész Európában egyedül Balatonbogláron.

És a csodálatos felhatalmazás ismeretével térve vissza a légervilágba, még megrázóbb a szeretet erejére rácsodálkozni. Abban az ördögi infernóban, ami nemcsak a légereken belül volt, a Szovjetunió útjain, és ez már a háború előtt olvasható volt a lapokban, elhagyatott gyerekek bandába verődve kóboroltak, loptak, raboltak, sőt gyilkoltak is. Összefogták őket. Milyen szörnyű látvány: negyvenkét gyereket huszonzét fegyveres őr kísér, és mert a gyerekek állandóan kilépnek a sorból, az őrök kézzel, puskatussal, géppisztoly agyával taszigálják őket vissza. Hihetetlen szigorú a tiltás. Nem szabad kapcsolatot keresni a gyerekekkel. De még egy újabb drótkerítést is húznak az orosz gyermekek és a magyar felnőtt sorstársak közé. 14-15 évesek, de kiderült, vannak még fiatalabbak is közöttük, akad 8 éves is. Ahogy olvasom, megjelenik lelki szemeim előtt a film, a *Valahol Európában*.

Gyerekek. Ezek nem lehetnek gonoszok, mennyi jó arcú van közöttük. Zsonganak a gondolatok a tanár eszében. Nem, még nem fertőzte meg őket a „kommunista, nihilista, agyafúrt, sátáni szellem”. Mindkét szülőjét elveszítette a legtöbbjük. Család nélkül, felnőtt irányítás nélkül hanyódtak. Szánandóak voltak. Ha a gyerekfoga-

lom torzképeivé is tették őket a körülményeik, gyerekek voltak. Jövőjükön nem gondoltak, de a jelenben sem hittek az őrök fenyegetésében, miszerint, ha nem hagyják abba a nemcsak szóbeli, de tetteles bántalmazásukat, lelövik őket. Miközben repítették a szidalmakat, majd később, hogy megmutassák, 'mit mernek, tudnak', a köveket, a cserépdarabokat a rabtartókra, az őrökre, a politikai tisztekre. Miközben nőttek a lyukak a kerítésben, melyeken a csont és bőr gyermektettek átpréselték magukat, hogy kitért karral rohanjanak a magyar sorstársakhoz, és ahogyan azt hasonló korú kislányok tennék a szüleikkel, ölükbe fészkelhessék magukat.

Papi szívét betölti a boldogság, mikor látja, hogy „a kis maszatjai kinyílnak, és ha csak pillanatokra is, de gyerekekké váltak”. Vagy mikor megtapasztalja, hogy azok, akik addig kinevették az oroszul tanuló társaikat, most azonnal kedves, gyöngéd mondatokat szeretnének megtanulni, melyek az apai szeretet ezerféle változatának kifejezésére alkalmasak. Az atya nem fotelben, de a fronton, majd hadifogolytáborban szerzett nyelvtudásába nem csoda, hogy nem tartozott bele a szótári alakú ismerete az ilyen szavaknak. Mondott hasonlót, a kértnek szinonimáját, de az nem elégítette ki azt, aki még egyénibb, még kedvesebb, még melegebb szavakkal akarta kifejezni szeretetét. Megnyílt a látszólag érzéketlenek szíve is. Akik a kenyérosztásnál még a morzsákért is harcolni voltak képesek a saját rabtársaikkal, most, mint a többi magyar rab, ők is megosztották mindenüket, amijük csak volt, kenyeret, vajot, cukrot, zsírt az „orosz kóbor kutyáknak nevezett gyermekekkel”.

Ezek a gyerekek valóban loptak, raboltak, betörték, sőt egyikük, egy ti-

zenkét éves, a többiek által vezéregyéniségnek tekintett kisfiú meggyilkolta az édesanyját. Édesapját hősi halottnak nevezte. Édesanyjáról pedig: „Megöltem, mert míg apám a harctéren volt, állandóan kurválkodott.” Nem azért ölte meg, mert nem szerette...

A pap számára, hiszen Isten kezében van az égi felelet, csak – ami felszentelésekor rábízott – egy földi válasz adása maradt: valahányszor találkozott, kezét fogták, megsimogatta az arcát, és azt mondta neki: „Mégis szeretlek téged. Mi jó barátok vagyunk.” Nem részletezném, hogyan ért véget, hogyan vitték egy-két táborral odébb, és ott mit tettek honfitársaik (!!!), a rabtartóik ezekkel a szegény gyerekekkel, akikkel itt nem bírtak. Lehet, megtörtént, amit az itteni honfitársaik (!!!!!) is ígértek nekik, akik saját „jóságukat” végül így nyugtázva búcsúztak tőlük: „Örüljete, ti vaddisznók, hogy itt lehettetek. Máshol már régen agyonlőtték volna benneteket, mint ...-ben. Odavalók vagytok ti is.”

Hogy hihetetlen??? Az, hihetetlen, de igaz.

Nevezték azt is hihetetlennek, amiért a szerző Nobel-díjat kapott. A 27 éves orosz fiatalember, egy matematika-fizika szakos tanár, Alekszandr Iszajevics Szolzsenyicin, Sztálin bírálata miatt került 11 évre börtönbe és lágerbe. Rehabilitálása után megírja, és 1962-ben megjelenik az *Ivan Gye-nyiszovics egy napja*. A könyvről a magam számára a legpontosabbnak, és sajnos száz százalékban elhihetőnek tartom a 12 évet Gulágon töltött P. Balogh István kesernyés mosollyal összegzett véleményét: „Rózsaszín leányregény a valósághoz képest.”

S ha valóban „csak” az, visszatekintve „csak” a mi kis magyar büntető-táborainkra vagy a kitelepítések délibábos Hortobágyára, belátjuk, hogy

miért érdemelt 1970-ben Nobel-díjat a bátorság, mellyel Szolzsenyicin hírül adta a Gulág-világ létezését.

Az először 1973-ban megjelent *A Gulag szigetcsoport 1–2* 1989-es, az Új Idő Kft. (Debrecen) kiadású, 1110 oldal terjedelmű kötetének a fűlszövege a következő:

„E megrázó erejű dokumentumregény megjelenésekor még azokból is kétkedést váltott ki tényeivel, akik a veszélyt vállalva kézről kézre adták a hat részre szabdalt könyvet. Nemcsak a szovjet értelmiségnek a »brezsnyevcsinát« elítélő, a valósággal azonban csak félve szembesülő, közel sem szűk köre riadt vissza a sorokban rájuk tekintő tragédiáktól, de a nyugat-, és különösen a kelet-európai olvasók is. A Gulag azóta fogalom-má vált. Nem egyszerűen a személyi kultusz, a sztálinizmus, a brezsnyevi önkény elleni fellépés szükségességének a szimbólumává, hanem a XX. századi embertelenség jelképévé is. Szolzsenyicin könyve nem egyike a »lágerrövidalom« nagyszámú visszaemlékezéseinek, hanem maga a kollektív emlékezet. Emlékezet a múltból és a jelenből, s a jelennél is inkább a jövőhöz szól. A regény hősei – a mai dokumentumregény minden szabályát felrúgva – létező és létezett személyek, saját névvel. Az eseményors sem írói absztrakció formálta valóság, hanem maga a valóság.”

A könyv szerzőjét mint „fasiszta”, „sovinoszt”, „népellenes” író a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa megfosztotta állampolgárságától és kiutasította az országból. Az orosz írószövetség a művet egyszerűen pamfletnek nevezte, és akként értékelte.

1973 és 1994 között, bár 1990-ben már visszakapta állampolgárságát, mint „vermonti remete” él egy erdei faházban a kanadai határ közelében.

76 éves, mikor 1994-ben hazatér, nagy reményekkel érkezik, hogy változtasson, hogy meghallgassák, hogy továbbadhassa élete tanulságait. „Ha akarjátok, itt helyben megmagyarázom, mi az élet lényege, mi az élet titka és értelme. Ne fussatok ábrándok után, ne törekedjetez címre, vagyorra! Évtizedek idegőrlő munkája kell ezek eléréséhez, s egyetlen éjszaka elrabolhatja tőletek. Őrizzétek meg fölényes egykedvűségeteket az ételle szemben, ne rettegjetez a bajoktól, s ne sóvárogjatez a boldogság után, hisz úgyis mindegy: a keserűség nem tart örökké, s ami édes, az sem fenéki az. Örüljetez, ha nem fáztok, s ha éh és szomj nem gyötör benneteket, ha nincs megroppanva a gerincezetez, ha lábatok járni, kezetez fogni, szemetez látni, fületez hallani képes – van-e még, akire irigykednetek kellene? Ne irigyeljetez másokat. Aki irigy, elsősorban önmagát emésztí. Dörzsöljétez meg a szemetez, mossátok tisztára szívetetez, s becsüljétez, nagyon becsüljétez meg azokat, akik szeretnek benneteket, akik jó szízzel vannak irántatez. Ne bántsátok, ne szidalmazzátez őket, ne váljatez el tőlük haragban, mert nem tudjátok, nem az lesz-e utolsó cselekedetez le tartóztatástez előtt, s úgy is maradtok meg az ő emlékezetezükben!”

Fejezzem be itt, ezekkel a gyönyörű soraival Szolzsenyicinnek? Nem tehetem, bár a terjedelem, hiszen még csak alig kezdtem gondolataim kifejtéséhez, már így sem rövid, mégis meg kell toldanom egy idézzettel, mely

a már említett Rózsás János *Ködbevesző múlt* kötetének, amelyről külön tanulmányban fogok beszámolni, hátsó borítóján olvasható:

„A GULAG-szigetecsopozt összez megjelenő harmadik kötetében többek között megemlítem Rózsás Jánost. Éppen azért, hogy közízzem tegez ezt a nevet, mert egy nagyon jó szándékú és tisztességes magyar fiatalember, aki velem szenvedett egy táborban, és ma egy ismeretlen kis magyar helységeben él. S akit két éve nyaggatnak, nyomorgatnak, hogy rólam szóló nyilatkozatát adjon közze. A KGB megbízottait, s aztán a helyi hatóságokat szabadították rá, hogy csak nyilatkozzék, mindenáron és ellenem. Ám ez a magyar fiatalember mind a mai napig hallgat. Nem nyilatkozik. Képzeljük magunk elé egy ilyen vagy hasonló egyedülálló ember állapoztát, aki az életét jobba és könnyebbé tehetné azzal, hogy a KGB kívánságainak megfelelően nyilatkozik. S ő, a magyar, a tisztességes szándékú és jóakarató magyar nem nyilatkozik tisztességtelenül...” Alexander Szolzsenyicin. Elhangzott az irodalmi Nobel-díj átvételez követő sajtókonferencián Stockholmban 1974 decemberében.

Nyugodtan mondhatjuk tehat Szent Pállal egyútt, hogy Isten ereje és Isten bölcsessége nyilvánult meg Krisztus keresztiében. Legyünk ennek boldog tudatában, és fohászkozjunk szízzünk mélyéből mi, krisztusiak: „Imádunk Téged, Krisztus és áldunk Téged, Krisztus, mert a Te szent kereszted által megváltottad a világot.”

Tamási Orosz János

„...erdőt kellene venni...”

Szelíd szavak Domahidy Miklós versei elé

„Az ember (...) nem tudja a feledést megtanulni, s mindegyre a múlton csügg: bármily messzire, bármily sebesen fusson is, a lánc vele fut.”

(Friedrich Nietzsche /Tatár György fordítása/)

Az a pillanat keretbe foglalta a későbbi nyugati magyar irodalom két nagy alkotójának budapesti találkozását. Mindent magában hordozott az immár a mi időnkől nézvést „*az előző századok paradigmaváltó botrányait leíró művek*”¹ majdan születő történeteiből. Épp csak az események kényszerű sodrásából, ha kipillanthatunk, s ha el is jutunk valamiféle fölismerésig, azt, ott és akkor, nagyon nehezen fogadnánk – és nehezen fogadjuk – el: *„...a megtörtétek semmiféle bizakodásra nem adnak okot a helyreállítást illetően. (...) Hogy minden egész eltörött, és hogy már a torzovalósággal kell kezdenünk valamit, ahelyett hogy minduntalan az »egészet« próbálnánk helyreállítani.”*² Az efféle próbálkozás valóságtól elrugaszkodott illúziójával, totális lehetetlenségével jóval később nézhetünk szembe; addig sodornak bennünket az egyéni és közösségi döntések, többnyire rosszak, hiszen kényszerpályán a világ, s ez esetleges személyes jó döntéseinkre is végzetesen hat. Majd. Addig időzzünk el a pillanatnál, mely egy leendő (Domahidy Miklós) és egy már akkor jelentős, népszerű (Szabó Zoltán) író véletlen találkozását jelentette. Hogy mikor?

Ha vakon és süketen szemlélnénk a világot, a puszta felszínből kiindulva, akár a „boldog békeidők” egyik esztendejének nevezhetnénk az 1942-es évet. Dübörgött a többé-kevésbé már akkor két pólus – vö. polgár és világpolgár – felé tendáló világrend; nyugaton a Jimmy Dorsey and His Orchestra lankadatlanul játszott a *Tangerine* selymes dallamát, a berliniek Zarah Leanderre andalodtak, míg nálunk a slágereket – többek között – Szilassy László szvingjei szállították. A magyar filmgyártás csúcsra járt, negyvenhét új mozit forgattak abban az évben, ez a szám mennyiségét tekintve pozitívan vethető össze a nagy gyártók teljesítményével, de a minőség sem – leszámítva természetesen a technikai feltételeket – kicsinyelhető le annyira, noha látványvilágban azért elmaradt például az abban az évben épp a látványért elnyert Oscar-díjas *This Above All* mögött. Ami a sztárokat illeti, a pesti filmrajongó mindenképp előnyben volt, egyszerre hódolhatott Karády Katalinnak, Olivia de Havillandnak, vagy

¹ Kemény Lili, *Szolnyezsicin mint Hang és mint Szerep* (Korrajz 2014, A XX. Század Intézet évkönyve, Budapest, 2015), 47.

² Kemény Lili, i. m., 47.

épp³ – hogy az adott esztendőnél maradjunk – az imént említett sztár testvérének, Joan Fontaine titokzatos mosolyának, akár az imént említett filmet nézve. Bár bevallom, apósom gyakrabban emlegette Olivíát...

Nos, mondom, ha a felszint még csak meg sem kapargatjuk, akkor elámulhatunk mindama pezsgó szellemi életen, mely 1942-ben eredményt eredményre halmozott; a könyv akkor már hagyományos ünnepén például kilenc napi- és hetilapban közel négyszáz könyvismertetőt fedezhetett fel a figyelmes tekintet;⁴ és ez csupán nagyon szűk merítés, hiszen – mint azt a különböző sajtótörténeti kiadványokban olvashatjuk, bár némiképp hitetlenkedvén... – „a hírlapok és folyóiratok száma (...) 1942-ben már 1379 volt. A hírlapokból (...) 1942-ben pedig már 192,2 millió példány készült”.⁵ A boltokban pedig öt és fél ezer cím közül válogathattak (a forrás – és „tamáskodásunk” az iménti...) az olvasók; ám annyi biztos, hogy volt miről írni. A kínálatban felfedezhették Babits összes verseit, Tamási Áron egybegyűjtött novelláit, Csokonai és Madách összesét, Kuncz Fekete kolostorát, de maradván kerékvágásunkban, a könyvsátrak pultjain rálelhetek az olvasók számos világirodalmi (a kínálatban Flaubert, Wilde, Cocteau, Simenon, Supervielle művei, vagy – továbbra is a világirodalomból merítve – Tóth Árpád összes műfordítása és Cs. Szabó László *Három költő* címen összegzett válogatása Byron, Shelley, Keats munkáiból) és hazai újdonságra, úgy is mondhatnánk, Szabédi László – „Ha végiglapozzuk a könyvnapok könyvek jegyzékét, alig akadunk benne olyan műre, mely a magyar sorsközösségtől való különállásával tüntetve lepné meg kellemetlenül a könyvet vásárolni óhajtó közönséget.”⁶ – igényeinek megfelelően. De hogy milyen évet is írunk, mi is a valóság arról, amit pökhendin a boldog békeidők egyik évének nevezünk fentebb, álljon itt az iménti írás befejező mondata. „Utoljára említjük meg részes társhoz illő szerénységgel az *Üdvözlégy Szabadság* című antológiát, mely nyolc fiatal erdélyi költőnek elsősorban azokat a verseit foglalja magában, melyekben ezek a költők az erdélyi magyarságnak a bécsi döntéssel bekövetkezett felemás felszabadítására felelnek elszorult torokkal.”⁷

Ennyit a boldog békeidőkről...

Elszorult torokkal kell, bizony, olvasnunk ezekről az esztendőkről. Arról a nyárról, amikor, a német fél sürgetése nyomán, már felgyorsult a kétszáz-ezer emberből álló magyar hadtest útnak indítása a keleti frontra; indultak, a többség talán még mindig lelkesen készülve a „felemás felszabadítás” bevezetésére...

Akkor, a könyvünnep egyik órájában, 1942. június első napjainak valamelyikén Domahidy Miklós húszévesen választván a kínálatból, épp a *Szerelmes*

³ ... esetleg, ha netán Domahidy Miklósnak akkoriban volt ereje s kedve moziba menni, láthatta Peéry Pirit, természetesen nem sejtvén, hogy bő tíz év (és milyen évtized) múltán már színműíróként ismerkedik meg a színésznővel; aki, s ez korántsem mellékes, ismert, Osváth Ernő által a Nyugatba is befogadott író; de erről később szólunk..

⁴ <http://www.huszadikszazad.hu/1942-julius/kultura/a-konyv-unnepe>

⁵ *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében*, összeállította Kovács Máté, Gondolat Kiadó, Budapest, 1970 (<http://mek.oszk.hu/06800/06832/06832.htm>)

⁶ *Könyvnapok*, Hitel, 1942/3 (<http://docplayer.hu/18959623-Szemle-konyvnapok-1942.html>)

⁷ Szabédi László, i. m.

földrajzot dedikáltatja a harmincesztendő Szabó Zoltánnal; amikor, „e kancsalul festett boldog békeidők” általam profánul megrajzolt történetének idézett pillanatában fel sem sejlik e találkozásban, hogy az utóbbi – Szabó Zoltán – két éve ugyan átélte s megírta a francia összeomlás krónikáját, de tágabb vetületében már az a könyv is a nyugat-európai összeomlás drámája. Az előbbi, a sorában itt még óvatosan bizakodó Domahidy Miklós pedig hamarosan iszonyú körülmények között éli át a kelet-európai végromlást; amikor hát akár csak futólag rápillantunk e találkozást megörökítő könyvbejegyzésre, akkor, erről, bizonnyal összeszorult torokkal kell olvasnunk.

Hiszen mi már látjuk azt, amit ők ekkor még nem.

Hiszen mi arról oly gyakran már meg is feledkezünk.

S bár ezek a sorok Domahidy Miklós *versei* elé íródnak, ám mert a lapszám tematikája, az összeállítás célja emlékezés és emlékeztetés a Gulag magyar áldozataira, talán nem zavaró az olvasóra nézvést, ha két rövid kitérőt mindenképp megengedek magamnak, ennek kapcsán.

Az egyik az a gyakori – és manapság egyre gyakoribb, a hevesse vált közéletünk egyes szereplői felől induló – bíráló a nyugat-európai közélet szereplői, közbeszédformálói felé: azért nem eléggé megértőek irányunkban, mert nem élték át a kommunista terrort. Ez, meglehetősen tévesen nézvést igaz – átélték viszont a nép- és nemzetnyomorító fasizmust, társadalmi elszemélytelenedését, s abban mindama országrontást, melynek okozatából, a történelmi léptékű vereségtudatból kellett talpra állaniuk; s talán az a lényegesebb, hogy átélték a küzdelem belső, személyes és belpolitikai-társadalmi összecsapásait, amely folyamatos konfrontáció a győztes és a vesztes nyugat-európai államokat végül megbékélésre készítette, egy oldalra állította.

Említettem fentebb Szabó Zoltánt, aki alaplírák sorát írta meg a korról, többek között francia útinaplóját, *Összeomlás* címmel, s abban ilyen megrendítő sorokkal találkozhatunk: „...az ellenfél sokkal erősebb volt, katonai erőnk szinte egyik napról a másikra semmivé lett, a civil társadalom szétszórtott. Gondolja el, tízmillió menekült Franciaország útjain és ehhez másfél millió belga, párszáz ezer hollandus...”⁸ Egy nemzet lelkének megroppanása hallatszik ki a sorokból, a naplóregény lapjairól, Domahidy Miklós addigra már bizonyára olvasta, ismerte, most mellé helyezte a *Szerelmes földrajzot*; mennyivel többet tudhatott, sejthetett, érthetett már meg, így, húszesztendősen, a világból; mennyivel többet. De mert azonos oldalra kerülésről is szót ejtettem, ennek alátámasztása okán ugorjunk kicsit előre az időben: amikor évek múltán hazakerül az *Urál* sokak szerint *mesebeli* (lásd turisztikai csalogatók; de úgy vélem, szerencsésebb azoknál hitelesebb forráshoz fordulunk⁹) tájainak egyi-

⁸ Szabó Zoltán, *Összeomlás. Francia utinapló*, Nyugat, Budapest, 1940, 157.

⁹ „Nyiznyaja Tur felé indultunk. Motrevics professzor információja szerint a Verhoturjét átszelő út tovább vezet az 1903-ban alapított, Jekatyerinburgtól 280 kilométerre fekvő Novaja Ljalja városba. A Ljalja folyó mentén elterülő, több településből álló városkerület lakossága 15 000 fő. Itt is van hadi temető, amely 1945 májusában létesült. A 40-es és 50-es években a rabokat rézbányákban, rézfeldolgozó üzemekben és lőszergyárban foglalkoztatták. A tél 6 hónapig tart, 40-45 fokalos hideget is mérnek. Nyáron a Kazahsztán felől jövő megleghullám több mint 30 fokalos. Az ingadozó hőmérsékletet a lágerek foglyai nehezen szokták meg, sokukkal

kérő, a Gulag táborai közé sorolt *Nyizsnyaja Tura* poklából, ahová a „felszabadítók” hurcolták el 1945-ben, a pesti utcáról, a közismert „malenkij robotra”, azzal szembesült, hogy erről hallgatnia kell; hogy ő egy bűnös nemzet bűnös fia, aki „megérdemelt” büntetésben részesült. Miközben azonban őt hallgatásra ítélte a hazája, egy német politikus, Adenauer keményen követelte nemzete nevében: *„Még hatmillió német férfi van hadifogságban. (...) adjátok vissza a hadifoglyainkat!”*¹⁰ De a számadatokon túl, politikai definíciója is határozott, egyértelmű: ha egy politikai párt kevesli az állam számára biztosított politikai eszközöket, emellé gazdasági hatalmat is akar, a tulajdon államosításával, az *„a nemzetiszocialista diktatúra helyére szocialista diktatúrát akar”*.¹¹

Az első kitérőt itt le is zárhatjuk, hosszú elemzést igényelne az egyszerű alaptétel bizonyítása: az ellentétek megoldását kereső folyamatok végül összefogást eredményeztek, s bár a mai világpolitikai helyzet ezt ugyan megkérdőjelezi, annyit mindenképp tudnunk kell, a megszerzett demokrácia már jóval nehezebben herdálható s herdáltatható el, mint a még csupán megsejtett.

A másik kérdés jóval racionálisabb: kié is a Gulag vesztesége, kiket s mely országokat sújtott? Ennek apropója a sokszor sommás kitétel: a Gulag a szovjet diktatúra hozadéka, s annak manifesztuma a szibériai száműzetés. Nos, aki – akár csak valamiféle egyszerűsítés okán – így vélekedik, az megfosztja az emlékezet méltóságát s igazát azoktól, akikről a lexikális szócikkek annyit azért elmondanak: *„1945 után a szovjet érdekszférába került országokban is állítottak fel kényszermunkatáborokat.”* Emeljük ki a politikai meghatározást, „érdekszféra”, s húzzuk alá: a szocialista-kommunista diktatúra általános eszközéről volt szó, mindazok fenyegetéséről, elhallgattatásáról, akik bármilyen veszélyt jelentettek a diktatúra haszonélvezőire. Ennél is fontosabb azonban, hogy felismerjük az említett érdekszférák összehangolt intézkedéseinek mélyebb, rejtettebb szándékát: a „béketábor”, élén Sztálinnal, még 1951-ben is a harmadik világháborúra készült, folyamatosan szorgalmazta a NATO és az egyes szocialista országok fegyverkezésének fokozását; s *„nyilvánvaló volt, hogy a küszöbönálló világméretű összecsapásra való felkészülést csak a gazdaság és a társadalom teljes militarizálásával, a szovjet típusú kényszermunkatáborok meghonosításával és a terror további fokozásával lehet megvalósítani”*.¹² Arról, hogy ez milyen méreteket öltött, idézzük egyetlen ország egyetlen adatát, ismét Adenauer beszédéből: *„...a keleti övezetben ez idő szerint 37, részint nagyon nagy kiterjedésű koncentrációs tábor és ezen túlmenően 8 uránbányászati büntetőtábor létezik”*.¹³ A német kancellár ha-

---

végzett a fagyhalál.” (Dupka György, *„Hová tűnt a sok virág...”* Időutazás az Urálba magyar és német rabok (1941–1955) nyomában, Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2012, 80. (<http://mek.oszk.hu/11300/11392/11392.pdf>))

¹⁰ Konrad Adenauer, *„A demokrácia számunkra világnézet”* Beszédek és beszélgetések, 1946–1967, Konrad-Adenauer-Stiftung, Budapest, 2013, 21.

¹¹ Konrad Adenauer, i. m., 31.

¹² Pelle János, *A magyar Gulagon. Osváth György története*, Magyar Szemle, Új folyam XXII. 3–4. szám (http://www.magyarszemle.hu/cikk/a_magyar_gulagon)

¹³ Konrad Adenauer, i. m., 62–63. (Az arányok érzékeltetésének kedvéért idézzük kivételesen itt is hosszasan: „1945 óta a szovjet övezetben kerekén 200.000 némettől rabolták el

zája, polgárai védelmében, politikai hatalom birtokában emelhetette fel szavát; a magyarországi – vagy a még távolabbi, így, mint esetünkben, a Gulagon lévő – munkatáborokba hurcoltakért csupán a nyugati magyar emigráció jelesei hallathatták hangjukat.¹⁴

Ismétlem: megengedem, talán zavaró momentum e politikatörténeti kitérő, mikor alapvetően szépirodalomról kell hogy szó essék most, ám – az eredőket figyelembe véve – mindenképp ki kell emelnünk azt a lényeges mozzanatot, mely arról mesél: miközben a nyugat-európai emberek, a társadalmak a két világháború évtizedei után a pluralizmus és a szubszidiaritásra épülő polgári demokrácia formáinak kialakításán, annak megerősítésén fáradoztak, ellent, s nemet mondva, nem kevés küzdelem árán, minden antidemokratikus, diktatórikus kísérletre – lásd itt akár csak ismét Adenauer és *Becher* „üzenetváltását”¹⁵ –, addig a vasfüggöny mögötti országok polgárainak egyetlen esélye maradt az életben maradásra: valamiféle létezés a diktatúra keretein belül. Amelynek teljes, vagy szinte teljes lazítására, puhítására olykor kínálkozott

---

személyes szabadságát koncentrációs táborokban. Ugyanezen időben ezen kívül kerekén 37.000 németet hurcoltak a Szovjetunióba. A közelmúltig [...] már kerekén 100.000 német halt meg ezekben a koncentrációs táborokban. Az egyes lágerekről konkrét számok állnak rendelkezésünkre. Sachsenhausenben pl. több mint 15.000 és Buchenwaldban több mint 14.000 ember halt éhen. Más koncentrációs táborokban a halálos áldozatok száma meghaladja a fogva tartottak számának a felét. Ezekben a táborokban a napi adag időnként a következő volt: 1 liter víz, 210 gramm káposzta, 3-5 gramm zsír, és más semmi. Egy ilyen táborban fogva tartott és később elbocsátott orvos kijelentette: »ami a náciknál a gázkamra volt, az ezekben a koncentrációs táborokban a fejadag.«.)

¹⁴ Ebben kiemelkedő tevékenységet nyújtott Varga László, a Demokrata Néppárt 1949-ben emigrációba kényszerült politikusa, kinek áldozatkész munkája mindmáig összegzetlen és nagyrészt feltáratlan. Abból, amit ismerünk, érdemes talán párhuzamba állítani a fenti Adenauer-idézzel azokat az eseményeket, melyek szinte napra pontosan ugyanakkor történtek, Varga László visszaemlékezéséből. „1951 nyarán Bakách-Bessenyei György, a Magyar Nemzeti Bizottmány Végrehajtó Bizottságában a külügyi csoport vezetője felhívta a figyelmemet az ENSZ keretében működő Ad Hoc Committee on Forced Labor munkájára. Ez a bizottság az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa határozatára 1951. március 19-én azzal a feladattal alakult, hogy vizsgálja ki: politikai okokból melyik országokban, rendszerekben alkalmaznak kényszers munkát. (...) A bizottság 1953-ban 618 oldalas könyvben foglalta össze munkáját, amiből 21 oldal a magyarországi munkatáborokkal, valamint a kényszers munkával foglalkozott, (...) Beadványunkban – mint jeleztem – nemcsak a határon belüli, de a határon kívüli magyarsággal is foglalkoztunk. (...) A Szovjetunióban körülbelül 325.000 magyar hadifogoly és körülbelül 295.000 elhurcolt polgár. Ezek közül körülbelül 251.000 visszatért, tehát 369.000 magyar állampolgár – ha még él – a Szovjetunió területén még mindig kényszers munkát végez. (...) A román hatóságok 16.000 magyart hurcoltak el kényszers munka-táborokba, főleg a Duna-Fekete-tenger csatorna építésére.” Varga László, *New Yorktól Mallorcaig, és vissza*, a New York Publishing Co. és a Hazánk közös kiadása, New York – Boardman, 1987. 77, 78, 79.

¹⁵ A szovjet övezet legfőbb kulturális vezetője, Johannes R. Becher 1950 decemberében Mainzban nyilvánosan kijelentette: „egyáltalán nem tagadjuk e táborok létét. Ezekben azonban csak háborús uszítók és a béke ellenségei vannak.” Konrad Adenauer, i. m., 63.

csékély történelmi esély, ezt jelentette például a diktatúra irányítóinak a Sztálin halálát követő útkeresése; az enyhülés pillanatnyi illúziója; nos, a kor akár csak kissé átfogó ismertetése azonban végképp szétfeszítené adott témánk határait, ezért erről itt csupán annyit: az okfejtés fölött egy pillanatra eltűnődni azért érdekes, hogy felvillanjon előttünk Domahidy Miklós életútjának, pályávelésének teljes tragédiája.

Aki, s kössünk vissza az említett 1942-es találkozáshoz, már akkor van anynyira realista, hogy elfogadja: az adott háborús körülmények s zilált társadalmi jövőkép hiányos feltételei között nem tud eleget tenni a családi óhajnak (de ellene ő sem berzenkedett): számára most nem a jogi pálya lehet releváns. Borászattal kezd foglalkozni, borszakértői képesítést szerez, egy civil foglalkozást űző szerelmes és romantikus fiatalemberként ragadják el a megszállók a „malenkij robotra”, ahol kiállja, talán maga sem tudja, hogyan, a legkeményebb megpróbáltatásokat, s hazajön, s itthon, ha nem is fogadja el, de megpróbál beilleszkedni¹⁶ az adott feltételek közé. Szakmájában szakkönyveket, oktatási segédanyagokat ír, publikál; s bár verseit fiókba zárja, ezt azért teszi, mert nem érzi (erről, ha szóba került, később sem változott meg a véleménye; tegyük hozzá: szerintünk önmagával szemben túl szigorúan) azokat műfajukban elég erősnek; nem méltóak, mondta volna, ahhoz a székhez, melyben gyerekként meg-megpihent,¹⁷ talán. De rátalál saját szépirodalmi lehetőségeire, színműveket, drámákat ír, és nem sikertelenül: 1956 őszére két darabja is közönség elé kerülne, a próbák zajlanak, és elég jelentős színháztörténeti esemény lenne ez, hiszen a kaposvári *Orsolya*-előadás színrevitele a legendás Németh Antal visszatérését is jelentené; Domahidy több estén keresztül a rendező Tárogató utcai lakásán olvassa fel művét, s csak elgondolom, vélhetően ott ült társaságukban Peéry Piri is, Németh Antal felesége, aki már (mint említettük) ott szerepelt a nagy sztárok mellett a negyvenes évek filmjeiben; Domahidy tetszést s vélhetően barátságot is nyert hát munkáival; kettőjük – a rendező s az ő – lelki alkatának hasonlósága – mind a kívülállás mindenfajta totalitárius rendszerrel szemben, mind a szinte engesztelhetetlen kiállás, keménység saját munkájuk elfogadtatása terén – egymással feltűnő szellemi rokonságot mutat. A forradalom azonban, s még inkább annak drasztikus leverése, kettőtöri az ígéretesen induló pályát: elmenekül hazájából.

Hátrahagyván a *Szerelmes földrajzot*.

A Genfi-tó partján, Svájcban telepszik le, 1956-ban. Borász, borszakértő, s lassacskán író lesz. Szépen, s mondom, lassacskán – mert, mint az írók

¹⁶ „...hiszen az (illegitim módon még ma is személyi kultuszként emlegetett) akkori magyar világban egy »dszentriivadék« boldog lehetett – boldog is volt, hogy kutatóintézetben dolgozhat, a magyar borgazdaság jövőjén töprenghet becsületes baráti körben...” Részlet a szerző *Az osztrák vádlott* (Bern, 1985) általa írt fűlszövegéből

¹⁷ „A berendezés, a bútorok mint más portákon. Mégis megemlítek egy merev támlájú, veres bőrrel kárpitozott karosszéket. Ez a magas, puritán hajlamú szék Kőlcsey Ferencé volt, és íróasztala előtt állott Csekében. Örökségként került a házba.” Domahidy András, Miklós szintén kiváló íróként számontartott testvérbátyja írja az egykori családi kastélyról s a boldog nyarokról szóló visszaemlékezésében. (Domahidy András, *Szülőföldem szép határa*, Kortárs, 2002/07, <http://www.kortaronline.hu/2002/07/szulofoldem-szep-hatara/10043>)

jelentős része, csak azt a művet írja meg, hordja ki, mely szinte mint magzat fogan meg benne. Van író, aki sok művéből emeli ki azt az egy-kettőt, mit igazán elszántan akart kiírni magából, s van, akinek ezt nem kell, mert a „kevésbéket” meg sem írja. S itt, immár valóban lezárván a történelmi áttekintés ívét, csak egyszer pillantsunk végig a nyugati magyar irodalom tágas horizontján, mérjük fel, fogjuk át annak hatalmas szellemi pannóját, eredményeinek gazdagságát, s így nézve tűnődünk el azon: mit és mennyit herdált el szellemi javainkból, művelődéstörténeti közkincseinkből a forradalom leverése, megtorlása, s az a szellemi diktatúra, mely cselekvéseiben talán igen, de szellemiségében még sok-sok évig alig állt távolabb, alig volt puhább a valódi diktatúránál. De talán még ennél is többet, a nemzedékek közötti szellemi-lelki együvé tartozást erősítő kézfogások hiányát erősíti az a történelmi közöny s közömbösség, mely akár a „kitántorgó”, akár a „hazaebrudalt” magyarok ezreit, tízezeit veszi körül; sikereiket, tudásukat, elért eredményeiket szenttelen csönd övezi. Ezt nagyon szépen fogalmazza meg Domahidy Miklós, szinte mellékmondatként, abban a kötetben, mely Haynal Imre életének állít emléket; ebben említi saját családját, édesapját, a szatmári orvost, aki *„jó tizenkét évvel azelőtt hónapokig marhavagonban lakott, az Erdélyből érkező menekültek sorsában osztozva. Ki emlékezik ma már rájuk? Ez volt a század első magyar menekültáradata, a kitaszított, nem kívánt, konokul szorongatott, deklaszszált, kiutált, elkieserített magyarok »próbautazása«.* A próbát sikeresen, követendő módon állhatták ki, hiszen azóta nemcsak Erdélyből és nemcsak Magyarország felé vált rendszeressé a kollektív magyar menekülés. Mint teniszlabda a kitűnően szerváló játékosok ütőjén, úgy repülünk át azóta is a hálón, a határokon, s ha valahová a hálón túl lecsapódunk, az még máig sem a játszó hibája (vagy bűne), hanem a labdái, a miénk. Ebben az egyben, ebben az egyetlenben még ma sincs különbség a labdát csapkodó országok történelemszemlélete között”.¹⁸

Szomorúan kemény, ítélő szavak; s mennyire igazak e sorok írásakor is; ugyanakkor, ha rejtve bár, de e mellékmondatban rálelhetünk Domahidy Miklós írói szemléletének egyik jellemző kiindulópontjára: az áldozatvállalás, ha lelki szükségyszerűségként is jelentkezik az egyes emberben, milyen hiábavalóságnak tűnik azok közönyének, lapításának, elfordulásának gyűrűjében, akikért ez a tenni vágyás, ez a kiállás megszületett. És olykor maga a cselekvés magasztossága is megkopik, kicsit értelmét veszti – hiszen, ha kiállásodban magadra hagynak, vajon csak restek csupán, nem téged tekintenek túlbuzgónak? Az író befejezetlen regényének publikált fejezeteit olvasván, egy ilyen összegzés szándéka is kirajzolódhat előttünk, noha annak teljességére nem törekedhetünk – de épp a törekvés a jóra visszatérő mozzanata itt is szemünk elé ugrik. Akár így: *„...az Ő parancsára hirdetem tinektek, hogy az Isten virágos kertjébe még az olyan rongyos, koszos, rühes semmirekellők is beférnek, mint amilyenek ti vagytok. De azt is megmondom, hogy annak a virágos kertnek a kapuján belépni nem a tetveitek, nem a mocskos szátok vagy az izákosságtól gyulladt szemetek lesz az igazi akadály. Hanem a lustaságo-*

¹⁸ Ilyen volt Haynal Imre. Az emlékeket összegyűjtötte Domahidy Miklós, Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) kiadása, 1989, 7.

tok.”¹⁹ A cselekvés akarását, a tenni vágyás tettekre váltását, a lelki restség elutasítását jelenti itt is a lustaság megvető pellengérezése; együtt azzal a bölcs iróniával, mely a szerző stílusformálásának egyik hatásos eszköze. A gondolat mellé kívánczik egy másik részlet, finom pillanat az író sikeres regényéből; a percnék, melyet kiragadunk, közvetlen előzménye: a főszereplő, a magyar szabadságharc tábornoka, bebocsátást kér a maga és emberei számára egy magyar nemesi kúriába, s a fogadtatás, a ház úrnőjének viselkedése hűvös, közömbös, lenéző. Furcsa helyzet: talán csak amiatt ilyen, mert a tábornok, noha az úrnő megjegyzése szerint „ilyen vadmagyar”, mégsem tud magyarul. Akkor hát hogyan lenne képes harcolni értünk? Lehet, tartózkodása csak ezt fejezi ki, ám a tábornok úgy dönt: nem szabadkozik. Sorra bemutatja táborkarának tagjait, osztrák grófok és bárók neveit sorolja, s hogy miért? Mert „... olyan jól esett, olyan kamaszos örömet okozott abban a bezárt szívű magyar kúriában ennyi családnévvel bizonyítani, hogy a sereg ügye nemcsak magyar ügy; vagy, még inkább, hogy a magyarok ügye nem csupán a magyaroké; és azt is, hogy az uraság ajtaján a megkopott egyenruhában legalábbis egyenrangú emberek kopogtattak, nem szegénylegények.”²⁰ E két példához hasonló még számos sorolhatnánk, ám ennyi is kihangsúlyozza azt az írói vonást, mely Domahidy Miklós műveit oly elegánssá, finommá, drámai pillanatainak legfeszesebb, legsűrűbb rezdüléseiben is végtelenül élettélivé, valóssá, emberien hitelessé teszi: s ez a vonás a lélek derűje, a belső mosoly tudásának oly gyakran elfeledett, megkopott emberi tulajdonsága. Ez a derű még azokba a helyzetekbe is beoson, már-már illetlenül, ahol tartózkodása illetéktelen lehetne; különösen kisregényei kárpitjait libbentve lepódhatunk meg ezen, ha épp akarunk; ám én azt javaslom: elég, ha élvezzük stílusát, azt a derűt, mi világirodalmivá avatja, mindenképp; ám, mint tudjuk, a világirodalmi jelenlét is egyfajta „ipar”; ösztönözni kell annak hátterét, hát itt csak említsük meg: Domahidy Miklós munkáinak egy része megjelent németül, franciául, hollandul és spanyolul; kezdetben talán elég lenne ezekre egy kis fényt engedni.

Persze elsősorban talán mégis színpadi munkáival kellene kezdeni. Ott van mindjárt az immár három évtizede nagy kedvencem, a *Dobjuk, ne dobjuk*?²¹ Alcíme szerint bohózat az atomkorszak előtti világból; de bizvást lehetne az atomkorszak utáni világ abszurdja, melyben már újra nincsenek fegyverek – csak a túlélők sajátosan emberi viszonyai. A törzsi – alongok és brevurok – torzsalkodás, a túszipolitika, a diktatúrák trükkjei. A darab „...a diplomáciai kalandorok, a bizonytalanban jól turkáló s mindig nemzetmentőnek látszó politikusok ámokfutásáról ad röhejes, ám döbbenetes képet...”, írja róla Szokolczay Lajos, remekül definiálva (itt is) a szerző jellemző eszközét: ez a vég-

¹⁹ Domahidy Miklós, *Zsoldos-regény*, részlet, Új Látóhatár, XXXVIII. évfolyam, 1987/3. szám, 340.

²⁰ Domahidy Miklós, *Az osztrák vádlott*. Az idézet forrása (e pillanatban a regény nem áll rendelkezésemre): *Nyugati magyar széppróza antológiája*, 1982, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) kiadása, 1983, 95.

²¹ Első megjelenés: *ef-Lapok*, Budapest, 1987/3–4., majd: Domahidy Miklós, *Patkolni kell a Bársonyt*, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) és Unio Szerkesztősége (Budapest) kiadása, 1991

veszélyre való örökös hivatkozás, „...a vázolt patthelyzet leginkább a humor forrása. S ahogy az író a lépcsőzetes építkezésben – abszurd évek, abszurd országok, abszurd »barátságok« – eljut a megbocsátó mosolytól a már-már gyilkos kacajig, úgy válik egyre érzékelhetőbbé a különös spirál, e közép-európai (?) Bábel hamis volta.” Mert hát, bólintunk most Szakolczay negyed százada leírt mondatára, talán egy kicsit az épp Domahidytól (is) tanult iróniával: „De van-e, lehet-e végveszély? Hiszen ha ez az irdatlan tömeg elindul, nem csupán a brevurokat semmisíti meg, de az alattuk lévő alongokat is.”²²

Örök érvényű, a történelem minden pillanatában hiteles színmű ez, vallom, hogy a magyar színházak mai napig tartó hatalmas hibája e munka figyelmen kívül hagyása; annak ellenére, hogy a kötet nyomán, melyben ez is megjelent, a szerző – 1992-ben – Szép Ernő-díjat nyert. S noha Sára Sándor két filmet is forgatott az író munkáira támaszkodva, az áttörés éppúgy elmaradt, ahogyan most, a Gulag-emlékév kapcsán – pedig az esély megadatott. Hiszen kézenfekvő lehetőség (volt?) erre a szerző eredetileg hangjátéknak készült munkája, *A londoni csomag*,²³ egy éppúgy kifordított helyzet már-már szürreális felmutatása. A képtelen történet egy szikrázó poénra épül. „1947-ben a nizsnij-tura-i fogolytáborban csomagot kaptam Londonból – olvashatjuk a darab szerzői utószavában. – Kiderült, hogy 258 rubel vámot vetettek ki rá.” Ez enyhén szólva sem volt egy „kategóriában” a lágerben senyvedők mindennapi életével, az éhség és az időjárás okozta megpróbáltatásokkal. Hát még akkor, amikor az is kiderült, hogy a benne lévő megannyi kacat (cérna, fül- és érmelegítő, csokoládé, szárított banán, biztosítótű stb.) csupán gyertyányi láng az orosz jégpokolban. Ebben a környezetben az irreális lehet igaz – véli a szerző. Akinek e darabhoz fűzött sorainál érdemes kicsit hosszabban időznünk, mérítenünk. Hogy segítségükkel megértsük a most megjelenő verseket; sorstükreit. „A kinti lágeréletben mi, foglyok, nem »dramatizáltuk« az életünket. Az alapfeszültség két rugója állandó működésben volt: ehhez erőpocsékolás lett volna bármit is hozzátennünk. Az egyik rugó rövid, nap mint nap újra feszülő, fizikai volt: estig minél több ételhez és (télen) minél több meleghez jutni. Ez a törekvés – a hozzá tartozó másodrangú vágyunkkal dohányért, előnyös munkahelyért, megértő pajtásokért – a figyelmünk nagyobb hányadát az erőnlét szolgálatára kötötte le. Ösztökélően: mert szüntelenül gondolkozni, mérlegelni, számítani, vállalkozni, helyezkedni, kockáztatni és a felsüléseinket elemezni készített. A másik rugó ettől minden lényeges pontban különbözött. Azt az a bizonytalanság feszítette, hogy fogalmunk sem volt arról, meddig tart a fogságunk. (...) Ennek a nyomása (...) tehetetlenségünk mozdulatlan tükre lett. Az egyik serkentett, a másik bénított: ez az ellentét maga is felért egy harmadik feszültséggel”.

Hosszúnak tűnő úton érkeztünk el eddig a pillanatig, de talán megérte. Elgondolnunk, s hozom ide ismét azt a pillanatot, mennyi minden történt vele, Domahidy Miklóssal, a felidézett 1942-es pillanattól, s mennyi minden történt vele – addig? Tekintete talán már akkor sem volt olyan fénylő s bizakodó, mint

²² Szakolczay Lajos, *A kiállítás öröme és kockázata*, 276. (utószó Domahidy Miklós, *Patkolni kell a Bársonyt* c. könyvéhez, i. m.)

²³ Első megjelenés: *Kapu*, 1987/ősz, majd: Domahidy Miklós, *Patkolni kell a Bársonyt*, i. m.

ama régi fotográfián, mely bátyjával, Andrással ábrázolja; pillantsunk rá most, ebben a percben, mikor magunk elé képzeljük azt a fiatal embert, ki ugyanúgy pillant az éj csöndjébe, mint Radnóti – *„Látod-e, esteledik s a szögesdróttal beszegett, vad / tölgykerítés, barakk oly lebegő, felszűjja az este. / Rabságunk keretét elereszti a lassu tekintet / és csak az ész, csak az ész, az tudja, a drót feszülését.”* Értelme, persze, még nem tudta, nem tudhatta ezt a verset, hisz nem ismerhette annak sorait, csupán az érzést; ám az írás késztetését, a vers vonzását már megtapasztalta, próbálgatta, otthon is; eddigi útján, szárnypróbálgatásai közben tapogatta, értelmezte annak határait és határtalanságát. Sokat merítve, ebben talán legyünk biztosak, sokat merítve tehát Szabó Zoltán olykor himnikus krónikájából, a találkozásuk emlékének megörökítésére kiválasztott *Szerelmes földrajz*ból. Addig, hogy hányszor olvasta el, mennyire mélyedt el benne, nem tudjuk, de vélhetően sok-sok részlet bukkant emlékezte felszínére – s ez minden bizonnyal: *„Aki az anyagról akar megtudni valamit, forduljon a földrajzhoz. Aki a tájak lelkét akarja megismerni, forduljon az irodalomhoz. (...) Aki a hazát, az forduljon mindenekelőtt a költőkhöz. Ahogy a köteteket lemelem a könyvespolcra, megcsap e különös utazás varázsa.”* ... *„Próbáljuk – egyébként tudományoskodó igény nélkül – megközelíteni e szó értelmét. Egy gimnazista minden bizonnyal a Kölcsey-idézettel felelne: »Mert tudd meg: e szóban – haza, foglaltatik az emberi szeretet és óhajlás tárgyainak egész öszvessége. Oltár, atyáid által istennek építve; ház, hol az élet első örömeit ízleled; föld, melynek gyümölcse feltáplált...« Ne elégedjünk meg e szép meghatározással – további igyekezetek nélkül –, ahogyan a magyar állampolgári nevelés vele megelégszik. Ha kicsit tovább boncoljuk, benne is, mint a haza minden meghatározásában, időbeli és térbeli elemeket találunk: a hazának két értelme van, történelmi és földrajzi. Történelmi értelme súrolja a nemzetét, földrajzi értelme súrolja az országét, azonban a szó maga egyiknek sem szinonimája. A nemzetet csakugyan meg lehet határozni a már-már közhelyszerű renani szóval: »közös emlék a múltból... közös terv a jövőre.« A haza meghatározására ez nem elég. Az ország pedig? Az ország hatalom és birtoklás dolga; a haza szereteté, érzelemé.”²⁴*

Ne féljünk az utalás látszólagos erőszakoltságától; attól, hogy a gyermek Domahidy Miklós az elröppent családi otthon összetört önfeledtségében gyakran játszhatott olyan székre kúszva fel – már említettük, ugye, még emlékeznek rá? –, mely egykor Kölcsey íróasztala mellett állt. A költő ült azon? Vagy vendégei? Én azt gondolom, az utóbbiaknak lett szánva. Legalábbis még szebb lenne így ez a kicsiny időtöredék; hogy Kölcsey mintegy átnyúlva az idő mélyéről, hellyel kínálta a költészet asztala mellett Domahidy Miklóst. Így kellett lennie, hiszen hajlammal erősebb vonzalmát e próba iránt Haynal Imre professzor is megérzi, aki egy drága töltőtollal lepi meg, látszólag ok és alkalom nélkül. *„...miért is kaptam? – kérdi maga az író is –, mert az »öreg« valahol megérezte, hogy ennek a kölyöknek az életében az írás lesz a legfontosabb, a legkeservesebb s még rejteni is hiába iparkodik majd...?”* Mert bár a toll egy orosz zabrálás során elveszett, de él az emléke, *„vele írtam le az első versemet – jegyzi fel szerzőnk –, az első drámámat (gyerekkori dolgok) és évek során át*

²⁴ Szabó Zoltán, *Szerelmes földrajz*, Második kiadás, Occidental Press, Washington, 1964, 17.

olyan áhítattal vettem körül, hogy egyszer még versben is felköszöntöttem: »Tudod mit, hagyjuk békén a betűket / ma délután és ülünk ide le. / Megérdemeljük, mával lett a múlté / együttlétünknek hét esztendeje...«²⁵ Az írás, mely a Haynal Imre emlékére szerkesztett kötetben olvasható, néhány személyes szempontra is rávilágít. Az egyik: bár Domahidy „gyerekkori dolgokként” említi írásait, azt megértjük az utalásból, hogy a kihívás erősen foglalkoztatta, s a könnyed hangvételű négy soros részletből arra is következtethetünk, volt „érzéke” a sorok lejtéséhez, ritmusához, s bár döccen persze, no de már-már tökéletes a hangzás. Valamint arra is figyeljünk fel: már akkor foglalkoztatta a dráma, a színpadi mű kereteinek értése, birtokbavétele.

Magam ismétlem: talán túl sokat beszéltem fentebb a most itt elsőként – eltekintvén a belőlük néhány részletet is felvillantó tanulmánytól, Máriás József kiválóan megírt esszéjétől²⁶ – olvasható versek háttéréről, a kulisszákról, s a mögöttük rejtőző, sohasem távozó fenyegetésekről; de vallom – minden történet sokkal korábban kezdődik annál, mint ahogyan datálni szokás, és véget soha sem ér. Hogy ezt itt mennyire alaptételként gondolom, alátámasztásául annak újabb tág gondolatkört húzok a versek egyik meghatározó témája köré. Ami az éhség gyötrelme, a test egyik legnagyobb megpróbáltatása, a fizikai szenvedéstörténet legyőzendő – bár legyőzhetetlen – kínja. A lélek s a szellem olyan fokú megaláztatása az éhség, mely örökös félelmet és kiszolgáltatottságot okoz; „Semmi sem kínoz jobban és nem aláz meg jobban, mint testi szükségletem: a meleg szoba, a ruha, az étel, főként az étel, az éhség. Nehéz rabság. A test rabjának lenni”, írja Hamvas Béla naplójában,²⁷ pár hónappal korábban, mint ahogy Domahidy szenvedései elkezdődtek; s figyeljük meg, még mennyire higgadtak e sorok, mondhatni, még türelemmel viselik a szenvedést, majd Hamvas, szűk két hónappal később, már imába foglalja gyötrelme súlyát: „Uram, Uram, hallgass meg, kérlek Téged, ne engedj megtévelyedni, (...) Szabadíts meg az éhenhalástól való rettenetes szörnyű démonától.” Kigúnyolhatatlan kínról beszélünk hát, de a fiatal költő megpróbálja, már-már hetykén szólva: „Az éhség aljas, furcsa jószág: / nagy csontú, bordás, borzas állat, / konyult fejjel nyomodban ódöng, / szemében szűkölő alázat.” Hisz ismerlek, üzenik e sorok, már „...gyerekefejjel (...) fölvertéződtem arra, ami később felnőttként várt rám”.²⁸ Ime a kín kitörölhetetlensége, miről beszéltem, s a tágabbra zárt konstelláció: egy egészen más élethelyzet váratlan pillanata; mely emlékezés a régi, komisz, de szép évekre, s lám, kinéz a szavakból a rém. Az a rém, az az iszonyat. Amíg, ami miatt majd megfogalmazódik végül a költőben a vereség beismerése s elfogadása, nem tudjuk, meddig, ő maga sem, csupán rezignáltan papírra veti: „Kicsontoztak, megőröltek, / átszítáltak vad napok. / Most már – mást úgysem tehetvén – / én is összeroppantok.”

²⁵ Ilyen volt Haynal Imre, i. m., 8.

²⁶ Máriás József, „...máshogy mint magyarul, nem írtam soha”. Domahidy Miklós emlékezete (<http://mek.oszk.hu/12200/12234/12234.pdf>)

²⁷ Hamvas Béla, *Naplók I-II.*, Medio, 2010, idézet forrása: Hamvas Béla naplójának részletei (<http://vigilia.hu/regihonlap/2008/3/hamvas.htm>)

²⁸ Ilyen volt Haynal Imre, i. m., 6.

Mégis talpra áll. Átéli a mások által is oly gyakran említett megpróbáltatásokat, s át a túlélés csodáját.²⁹ Fegyelmezett türelemmel viselve sorsát. Erre utalnak, figyelemre méltó kontrasztként, a versekkel együtt olvasható tábori levelezőlapokra írt egykori sorok. Figyeljük meg itt is a hasonló beszámolókból már ismert hangvételt, a már-már idilli körülményeket festő, nyugodt tudósításokat; még egy-két szó törlésére sem ad lehetőséget a cenzornak; még annyi, egy hiányzó szó se okozzon otthon izgalmat; még ennyi se éreztesse kiszolgáltatottsága s fenyegetettsége mélységét, kilátástalanságát. Beszámol az ünnepekről, szót ejt a karácsony meghittségéről, ugyanakkor utal – mintha ez lenne az egyetlen szalmaszála – néhány régi ünnep, érzelmes találkozás szívében ott is élő, reményt adó melegére. Érzelmes utazások ezek a sorok, s egyetlen pillanatra sem keltik olvasójában azt az érzést, ami a versekből fel-feltör: *„s én szívszorogva figyeltem a bódult / reményt, amely egy hálóingben reszket / szívémben, ahol negyven fok hideg van / s ha belekezek egy bús miatyánkba / belém fagy mindjárt.”* Nem, egyetlen szó, egyetlen jelző, egyetlen hangsúly sem utal arra az állapotra: *„Két lépés még és összezsucuklom”*. Mert haza kell jutnia, várják, tudja s reméli, vagy talán csak elhitei önmagával; ha a sors káprázatokra foszlik szét, akkor talán a káprázatban kell keresnünk a sorsunkat, szólal meg benne a költő; körülpillant, felméri helyzetét: *„s ma ebben élek – már amíg megőriz / a számítás, az önzés és a fufang; / bizony, öklömmel tágitom a helyem, / tudom más kúnját nézni ridegen, / s az ételért, a fagyos répa-léért / harc-lázban reszket minden idegem”*. Ebben él, a cél a hazajutás, mi mást tehetne, írja a verseket, nem igazán sokat, de többnyire jókat. Egyszerre meglepő s érthető a versek későbbi sorsa, a fiókba zárás; hisz, ha az ötvenes években, itthon, még elsőre sem tűnt volna jó ötletnek a publikálás kísérlete – legfeljebb ha vissza akar kerülni, a leggyorsabban, rabszolga-sorsa helyszíneire –, ám, csatlakozva a nyugati magyar emigráció irodalmi műhelyeihez, már nem vallott volna szégyent azokkal.

Mást választott. Más, számára erősebbnek gondolt műfajokat. Helyes döntést hozott, életműve ismeretében – melynek itt csupán a felvillantása lehetett céloim – mindenképp méltányolandót. Döntésével, mely szerint e versek publikálását sohasem tartotta lényegesnek, nem szorgalmazta, mégsem érthetünk egyet; azt remélem, erről olvasói, olvasóink is hasonlóan vélekednek majd. E munkák „ítészi” megmérése későbbi feladatunk, hiszen verseinek bővebb csokrát is akkor nyújthatjuk át; itt és most kötött bennünket lapszámunk tematikus íve.

Melyen azért, sokadszor vallom be, ismerem el, meglehetősen sokat tágitottam. A magyar irodalomtörténet jelentős alkotójáról szóltunk, ám a magyar történelem tragikus eseményeinek apropóján; azért hát annak összefüggéseit is vázolnunk kellett; ám tettem e sok-sok áthallás megemlítés-

²⁹ „Az a néhány rab, aki hazakerült, a megmaradását részben rendkívül szívós testi adottságának, egy kicsit a vakszerencsének is, de legfőképpen a Sorsnak köszönheti, amely életünket irányítja. (...) Ha tételesen meg akarom nevezni a lágerélet terheit, amelyeket közvetlenül a 'saját bőrünkön' éreztünk, a következőket említem: mint fizikai fájdalom: az éhség és a hideg, mint lelki fájdalom: a reménytelenség.” (Baradlai Pál, *Én, a 835-ös. Önéletrajzi regény*, FSP Literátor Nyomda Kft., Budapest, 1993, 211–212.)

sét azért is, mert úgy vélem: egy jelentős író mindaddig ismeretlen vonását mutathattuk be; s egy-egy ilyen pillanatban a veszteségek teljességének felmutatására kell törekednünk. Arra a veszteségre gondolunk, mit a diktatúrák évtizedei okoztak, roncsolván az alkotók pályáivének emelkedését, kiteljesedését; s arra a veszteségre, mit immár negyed százada okozunk önmagunknak, az elfeledett életművek felületes, vagy még annyira sem elvégzett számbavételével. Beszéljünk erről, szóljunk, féltő aggodalommal; mondom ezt én magam azért is, mert átéltem annyi érdeklődés fellobbbanását s elhamvadását; jó példa erre, azt gondolom, az itt felskiccelt Domahidy-életmű sorsa is. Regényei, miképp testvérébátyja munkái, sok évtizedes ismeretlenség után ugyan végre bekerültek a hazai kínálatba, de visszhangja csupán viszonylagos; és ne legyen bennünk szemérmes tartózkodás azzal kapcsolatban, hogy ezt le merjük, le akarjuk-e írni. Mondjuk ki: nemzeti értékeink rangosnak szánt, reprezentatív válogatásainak szerkesztői túl sok érték mellett s fölött siklanak át, s vagyunk ezzel így mi magunk is; alkalmat, ha akad, próbáljuk megragadni, ám nem teszünk mindig eleget annak az értékmentő feladatnak, mire ők, élvén emigrációban, sokszor a hazai olvasók elé jutás reményeiben kissé sem bízva, mégis vállalkoztak. Tudjuk, persze, jól tudjuk, hogy a művek akkor is, úgy is megszületnek, még talán nyugalmasabban, merjük ide is kicsiny iróniát, mint ott s úgy, ahol az író óhatatlanul, akarva, nem akarva belecsöppen az állásfoglalások agyonülés-csatáiba; de a könyvek sorsára figyelniük kell.

Lényeges sorokat vetett erről papírra Domahidy Miklós 1989 októberében, meglehet, kicsit sem gondolván arra, milyen kontextusban hivatkozom most azokra, bő negyed század teltével. *„Egy megalázott, politikai szólamoknak kiszolgáltatott nemzedék búcsúestjén vagyunk. Hányan vannak – hány százan, ezren! –, akiket nem volna szabad elfelejtenünk? Hiszen a köszönetünk még azoknak is kijárna, akik a parancsuralom idején összeszorított szájjal hallgatni mertek”*⁵⁰ – írta Domahidy 1989-ben, Haynal Imréről szólván, s ma, ha megmerítkezünk könyvtáraink polcain s kiadóink kínálatában, szívünkre tett kézzel, nyugodtan kijelenthetjük-e: már nincs egyetlenegy homályba fulladt töredéke sem irodalmunk, szellemtörténetünk e lényeges, fontos fejezeteinek? Mondom ezt úgy, hogy jól tudom: a történetet, beleértvén a mögöttünk hagyott évtizedeket, már nem mi írjuk, hanem a közben fölnőtt, fiatal nemzedék. Akik szelektálnak, mérlegelnek, értékelnek, ám ezt annak ismeretében, arra támaszkodván teszik, mit *mi* nem hagytunk feledésbe merülni. A fontossági sorrendet számukra is mi állítjuk fel, *így*, s mikor rávilágítanak valami feledett, rejtett értékre, összefüggésre, akkor, ha közvetve bár, de rólunk mondanak ítéletet. Mondom, tudom, s örömmel fogadom el azt, amit oly okosan mondanak, hogy *„Számunkra Kafka és Joyce, Beckett és Celan, Bernhard és Kertész Imre nyelve az anyanyelv, nem Tolsztoj, Dosztojevszkij és Szolzsenyicin. Beszéljük a régi tradíció nyelvét is, mint a távoli ősökét, de nem mint a szüleinkét. Beszéljük, de nem tudunk hinni az ígéretében: hogy a Szibériába száműzött Raszkolnyikov felépül és visszatér, vagy hogy »igazságot szolgáltatathatunk« a totalitarizmusok bűneiért.*

⁵⁰ Ilyen volt Haynal Imre, i. m., fűlszöveg

*Nem mintha nem szeretnénk »igazságot szolgáltatni«. De többek között éppen az igazságosság nemes, szép fogalmát zúzták szét, amikor szétzúzták az egészt.*³¹

Kedvem szerint az utolsó mondatot valami szedési trükkel még erősebbé tenném. Épp csak kicsit remélem, talán elég, ha megismétlem: *De többek között éppen az igazságosság nemes, szép fogalmát zúzták szét, amikor szétzúzták az egészt.*

Már csak egy történettel tartozom, itt. A kiindulópontként említett találkozás tárgyi emlékének sorsával. Bő három évtizeddel ezelőtt ott álltam a könyvespolc előtt, egy budai utcában, s Domahidy Miklós nógatását hallgattam: itt vannak, látod, azóta is, régi könyveim. Vidd el nyugodtan, én, ha eddig nem tettem, már ezután sem fogom kivinni őket. Túlsúly lenne, pláne repülőgépen. Hát ott pláne, hümmögtem, értve, s leemeltem néhány író, ám egyiknél visszakérdeztem: ezt is? Hiszen dedikált, neked. A kezébe vette, tűnődve, tekintetén láttam, emlékszik a pillanat ízére, érintésére, s ha azt a mosolyt, ami arcára ült, miközben visszaadta, ha írni tudnék azzal a mosollyal, hát mit mondjak, furcsán jó érzés lenne. Tedd csak el, mondta, terjeszd. Most, évtizedek múltán, épp úgy állok sokszor, tűnődve, saját könyveim előtt. Melegük, fényük, érintésük nélkül, már tudom, élni nem lehet, de az, hogy élni, mégis mást jelent. Az a könyv végül, az a dedikált *Szerelmes földrajz*, s ez csupán kicsit másik történet, Szabó Zoltán könyvei közé került vissza; pár éve ajándékoztam, egy véletlen találkozás során, az író özvegyének; Domahidy Miklós verseit pedig leányától, Béatricétől kaptam. Köszönöm őket, mondom, örömmel. Végszóként már csak egyetlen sóhajt engedvén ide: erdőt, mégis, igen. Azt.

„Erdőt kellene venni.”³²

³¹ Kemény Lili, i. m., 47.

³² Habent sua fata libelli, mondják, de még inkább így van ez a kéziratokkal is. „Apám verseit anyámnál találtam a halála után és csak akkor olvastam őket először (40 éves koromban)”, írja küldeménye kísérelőlevelében Béatrice, s milyen szépen... „Apámnak szemére hánytam, hogy nem korábban adta a kezembe őket, sokkal jobban értettem volna, hogy milyen volt és lett. De ha jól emlékszem, az eredeti, kézzel írt versek mindig az anyámnál voltak, neki még másolata se volt. Ahogy a házból egy lakásba költöztek, engem küldött a mostohaanyám a padlásra, hogy átnézzem a magyar papírokat (apám már akkor nem volt nagyon jó), de a versek nem voltak ott. Viszont a szalonban hevert mindenféle kézirat, azok közt az »erdőt kellene venni« című is. Túl tekintet-teljes voltam, hogy vigyem, még mai napig is sajnálom.” Bevallom, én talán kevésbé (na jó, ez nem igaz). Mert fennmaradt a legfontosabb gondolatok egyike, s fennmaradtak a versek. A többi már az olvasón múlik. Ha nem olvassák őket, hogy folytassam Terentius Maurus szavait, poros polcra kerül minden életmű és minden sors. Nem maradt immár más hátra: erdőt kellene venni, s vetni, a sorsokból is.

Halál

Két marék rothadt hagyma
egy rossz pléh-tányér fenekén.
Ezért indult ma a halálba
a vézna Ábrahám, szegény.
Az éhség úgy torkon ragadta
hogy két marék hagymát lopott
s rothadt kincsével tetten érték
a duzzadt hasú nábobok.
S úgyszincs a kínnak vége-hossza,
gondolta vézna Ábrahám,
hát elindult nyugtot keresni
egy dróthurokkal a nyakán.
Mire rátaláltak az álmok
a Halál testéhez tapadt
(ha testnek lehet még nevezni
e bőrbe pólyált csontokat).
Feje a földre volt leszegve,
mintha lesné tekintete,
hogy hagyma van a földön, ámde
már nem hajolhat le érte.

Azt mondanám, dobják utána,
ha egyszer ennyit szenvedett,
dobják utána a gödörbe
a hagymát, azt a pár szemet.
De éjjel újabb vézna árnyak
lepnék el sírját és sovány,
veréssel telt testén keresztül
kutatnának a kincs után.
S a hagymát, fagyott hulladékot,
mit élve meg nem tarthatott,
ott majszolná néhány kísértet.

Jaj de fertelmes ez az élet!
Még a holtak se boldogok.

Erőd

Kicsontoztak, megőröltek,
átszítáltak vad napok.
Most már – mást úgysem tehetvén –
én is összeroppanok.

Mint fejét vesztett seregből
befutnak a vész hírek,
úgy jelenti sorba erődjét
minden rost, ín és ideg.
Térdem nyög. Terhem temérdek!
Körmöm sírva beszakad.
Mint táncoló lánykák, rúgnak
állkapcsomban a fogak.
Idegszálaim jelentik:
szétfeszültünk, pattanunk.
A torkomból a köhögés
szól: örökre rád kapunk.
Kígyózó agytekervények
fáradtságtól nyúlnak el,
kidőlt, bedőlt gyomrom táján
kínzó éhség énekel,
kezem – jó fiú szegényke –
bőg: már fogni se tudok!
Így hát – mást úgysem tehetvén –
Én is összeroppanok.

Három éve mit kiálltam,
átküszködtem – mit sem számít!
Szablya élű kormos arcom
elért a végállomásig.
Férfi voltam, ember lettem,
tusakodtam, tönkrementem,
huszonhat éves vagyok –
verje meg a betyár élet,
én is összeroppanok.

Marianne

Még látlak néha, kék ködön keresztül,
s melletted látom régmúlt magamat,
az öreg kertben, hallgatva, beszélve,
ahogy magába szív az alkonyat.
Egy mosolyodat a múltból kilopva
ilyenkor aggódón magamba rejtem
s lásd, gombnyomásra gyúló fényként újra
tizennyolc évem tündököl felettem?
S akkor leráznám lompos, tompa terhem,
hogy benézhessek komoly szemedbe,
és úgy szeretnék keservesen sírni,
hogy ilyen árván ér utol az este.
S mint akkor egyszer sem, válladra hajtom
most fáradt, ványadt, csontos-bús fejem,
hogy neked, ama fehér ruhás lánynak
elpanaszoljam moslék életem.
Melletted egykor csordultig telt szívvel
sem álltak számra a valló szavak.
Fogadd el tőlem most magam gyalázó,
szemérmes, szörnyű vallomásomat.

Látod, nagy álmú, büszke lendülésem
milyen fertelmes pocsolyába cuppant!
S ma ebben élek – már amíg megőriz
a számítás, az önzés és a furfang;
bizony, öklömmel tágítom a helyem,
tudom más kínját nézni ridegen,
s az ételért, a fagyos répa-léért
harc-lázban reszket minden idegem.
S nincs pihenésem éjjel sem: a gondok
morzsolnak, marnak minden éjszakán,
két tenyeremet a hólyag kiette
s a káromlástól elrohad a szám,
s bár játszom még a férfit, aki állja,
már sokszor összetörten vinnyogok
s lelkemből a kedvet rég kiszívták
hozzám hasonló ember-szúnyogok –

de hidd el: nem vagyok még így se rosszabb,
 mint ki most otthon diskurál veled,
 fennhéjázón az erkölcsről papolva
 s megtartva minden fránya illemet.
 Csak engem csóró meztelenre mart le
 az élet s porrá mállott le a mázám,
 de a mocsokból is büszkén kiáltom,
 hogy nincsen rosszabb, de nincs jobb se nálam,
 hogy ezek vagyunk mind: rablók, kufárok,
 bár van, aki még takargatja, rejti –
 de üzenem a most nálad levőknek:
 a fehérruhás lány előtt, s előttem
 mégsem állhat meg hivalkodva senki.
 Lekoptak rólam szándékok, szokások,
 szétszakadt minden korlát és keret.
 De az undorba állig elmerülve
 magammal hordom még emlékedet.
 Rajtad keresztül látom, hogy ki voltam,
 s ha végignézem szájalmas valómat,
 hogy feledtsem ezt a rongy világot,
 keresek néhány meghitt, bús barátot,
 és réveteg hangon mesélek terólad.

Pogány karácsonyi vers

Ettem két tányér lisztlevest,
 húsz deka sáros kenyeret
 s lerágtam egy sós hal fejét –

alleluja, örüljetek!
 Magamba nézek így, magam,
 s önnön sóvárgásom se fáj,
 fej, szív, gyomor: kongó üres.

Megszületett Jézus király!

A glóriás Isten-fiát
 nagy tögyű, jámbor tehenek
 báméskodón körülveszik.

Jaj úgy innám egy korty tejet!

Andris

Andriskám,
az este
csak ültem ott a barakkban, a priccsen,
elszontyolodva, mert zsebemben – tudtam –
egy rágyújtásnyi dohányporom sincsen
s a bosszúságok amúgy is kikezdték
ezernyi gondom mind fejembe tódult
s én szívszorongva figyeltem a bódult
reményt, amely egy hálóingben reszket
szívemben, ahol negyven fok hideg van
s ha belekezek egy bús miatyánkba
belém fagy mindjárt.
Hát búsán figyeltem,
hogy kínlódik a szénporral a kályha,
amelyben fagyott krumplihajak sültek
s nyirkos kapcákat tűztek oldalára
dermedt kezek. És mint ahogy a gyilkos
görcsösen feni tett előtt a kését,
a félhomályban a barakkban szerte
görcsösen ült az arcokon az éhség.

S ahogy ott ültem, kábán és letörten,
tompulni kezdtek színek és szavak
s mint, ha színházban széthúzzák a függönyt,
egyszerre Téged láttalak.
Ingujjban álltál a fürdőszobában,
frissen vasalt volt s mandzsettás az inged
s valami hülyeséget fütyörészve
a tükör előtt nyakkendőd kötötted
s olyan gondterhelt, feszült volt az arcod,
ahogy rám szentelted figyelmedet.
Tíz ápolt ujjad a nyakkendő selymét
könnyű csomóvá mint csomózza meg.
Majd eltűnődve figyelted a kendő
tarka mintáját és az ing színét
s úgy nézted mindezt, mint a pap hívőit,
mikor bevégzi a csendesmisét.

Így láttalak. S ekkor belé üvöltött
 fásult békénkbe a sorakozó.
 Lassan felálltam, s mert a nyitott ajtón
 bemart a szél, a vad, borzongató,
 nyakamra csavartam törülközőmet,
 ezt a piszoktól barna cafatot,
 s ahogy kezem a ráncaim vesződött,
 éreztem, tudtam:
 testvéred vagyok.

Feltámadás

Körül szakállas, torzonborz halászok,
 lehiggadt, glóriás apostolok.
 Oldott sarujuk elnyútt és viseltes,
 de a szemükben győztes fény lobog.
 Az olajfákról átkacsint a május
 és sunyin int, hogy minden lázban ég:
 ha akarja, ám megkezdheti Jézus
 páratlan-pompás nagy jelenlétét.

Egy kolomp kondul messze: gongütés.
 Szétmegy a függöny: komor fellegek,
 s az óriási színház jegyszedei – vén fák –
 megilletődve csendre intenek.

S akkor
 a földön
 minden megmered.
 Bénul
 a hullám
 fodra a vízben.
 A szél
 ijedten
 a fűben remeg

s a nap-rivalda fölgyúl hirtelen.

Egy felhő úszik vajszínű brokátban
 felséges-fáradt lábai elé
 s ő rálép lassan. Ujja visszaint még,
 de tekintete már a mennyeké.
 S úgy néz merően, réveteg szemekkel,
 míg tovagördül a felhő-szekér,
 mint ki keserves fogságból ocsúdva
 – csodák csodája – mégis hazatér.

Húsvét

Húsvét vasárnap reggelén,
ezerkilencszáznegyvennyolcban
kora hajnaltól mosogattam
tányért, kis kondért, kanalat,
üstöt, kimerőt, fazekat.
Mindent, mit lecsaptak elem
– csak úgy ömlött sok száz edény! –
De oly búsás a munka ára:
egy nagy tányér korpaleves
s egy teli tányér korpakása!

Húsvétvasárnap, evoé!

Maszatos, undok, barna lé
fröccsen rá foltos, nyútt ruhámra
– szenteltvíz ez ma! És a sárga
levesmérő: arany kehely,
ki fent az üstnél önt s kimer,
olyan ma mintha prédikálna:
vak áhítattal osztja szét
a szent levest, csak nincs sötét,
földet csapkodó, bő találja.

Gyerünk, hé, tányér kell! A kéz
pörögjön, mint gép motorja!
És cseng a pléh és kong a réz
és forr az üst és zsong a konyha.
Piros, dagadt kezem pörög,
mintha orsóba volna oltva,
mintha csapágyak, tengelyek
társukul nyerték volna meg,
már nem enyém, nem én-kezem,
forgását nem is érzem,
elvált a testtől, senkié,
a rongyó tán, az pörgeti
s öblíti, mossa barna lé
s ha elmegyek, tán itt marad,
forog a maszatban tovább –

Húsvétvasárnap, evoé!

A dicsőség az Istené,
a fojtó gond az emberé,
a püffedt kéz a rongyoké

s a papoké a túlvilág.

Éjjel a rakodón

Két lépés még és összecsuksom,
leomlok, mint vízmosta tárna
s a hóban elnyúltan lihegve
szörnyűt üvölt rá a csendre
s a vállamról hullt gerendára.

Majd szólok békült emberséggel:
látod pajtás, te csúf gerenda,
nem haragszom rád egy szemet se,
de nem bírt vállam már, a beste,
s lábam, e két oltári gyertya.

Helyére cipelt százöt társad,
sebesre marta fel a vállam.
Mintegy: megfagyni sebbel-épen,
hogy veled félúttal beértem,
hidd el, nem bosszúból csináltam.

Nem ment, hiába. Most az égből
fagyos csillagok vigyorogva
nézik: fekszünk a hó ölében;
borbélyköpeny fehér zsebében
két rozsdás, csorbult, rossz borotva.

Éhség

Az éhség aljas, furcsa jószág:
 nagy csontú, bordás, borzas állat,
 konyult fejjel nyomodban ödög,
 szemében szűkölő alázat.
 Nem tágt nyomorult nyomodtól,
 lesi lomhán lapítva lépted,
 sunyin lábadoz döngölődzik,
 pállott szagát orrodan érzed.
 Ott nyöszörög te ágyadhoz ülve,
 rúgod, vered, hajtod – hiába.
 Ha kimeséled a fejedből,
 belevonít az éjszakádba.
 Futsz, menekülsz, bujkálsz előle
 s rádöbbensz reggel, délben, este
 s ha végre elfulladva, megtörve,
 beleül kék kókadt szemedbe.

akkor egyszerre zsarnokod lesz,
 kitárja lényét, a valódit:
 vakondfészkét szemedbe fúrja
 hogy kidüllednek szemgolyóid
 s az étel minden kis szagára
 onnan duzzad rá fenekedve,
 miatta régmúlt konyhák gőze
 ömlik be vér helyett eredbe,
 csak ételekre, ételekre
 bírsz gondolni görcsös-meredten,
 úgy érzed: örülteként rohangálsz
 valami istenverte veremben,
 a levegő vibrál körülöd,
 agyadban összefolyva minden –

a világ már csak egy nagy tányér
 s rajta két sült krumpli az Isten.

A következő oldalakon, színes mellékletünkön, Domahidy Miklóst láthatják, illetve András bátyját; a fotográfiák a rabsága előtti és a hazatérése utáni években készültek. Mellettük néhány tábori levelezőlap a lágerből; külön felhívjuk az olvasó figyelmét az egyik lap színes, centenáriumi keretére, s máshol a figyelemzavaró feliratra: erősítsd a szovjet–magyar barátságot!

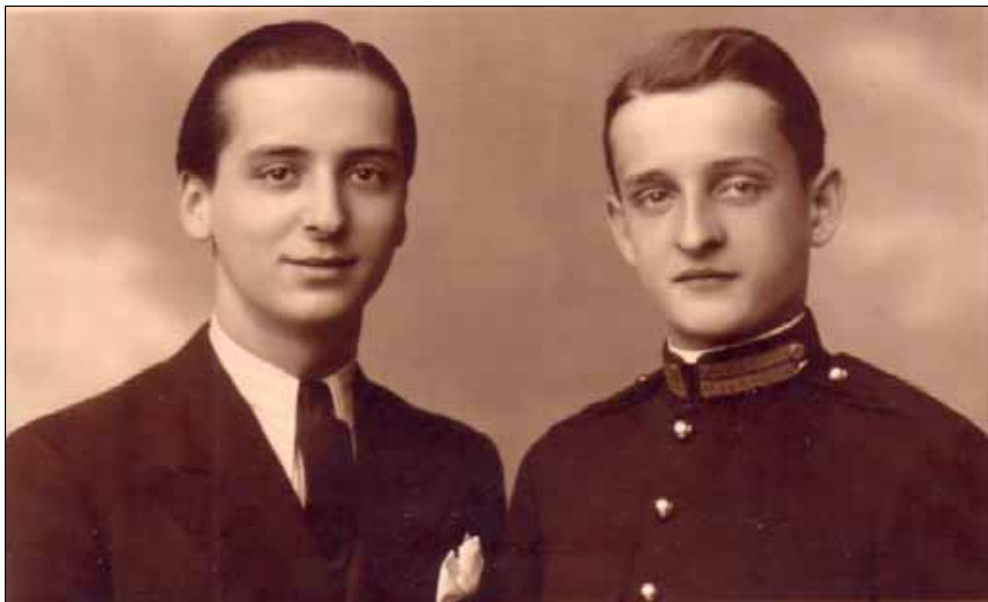

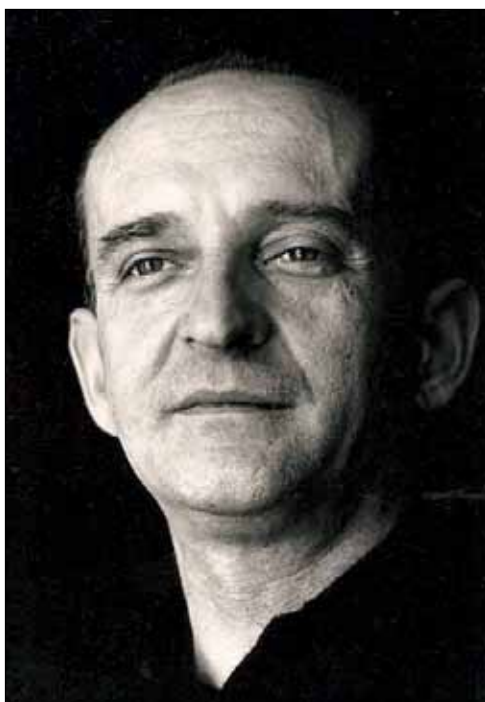

Domokosy Miklós és
ajánlja

1962. évi könyvszáma

1962. évi kötet

СОЮЗ ОБЩЕСТВ КРАСНОГО КРЕСТА И КРАСНОГО ПОЛУМЕСЯЦА СССР

Почтовая карточка военнопленного
Carte postale du prisonnier de guerre

Пославан
Franc de port

Кому (Destinataire) Dr Tomahidy György

Куда (Adresse) Budapest, VII. Venczei utca 13. n. 2.
город, госд. улица, № дома, округ, село, деревня.
Magyarország

Отправитель (Expéditeur)
Фамилия и имя военнопленного
Nom du prisonnier de guerre Tomahidy Miklós

Почтовый адрес военнопленного
Adresse du prisonnier de guerre Moskva СССР
Vörösmarty postafiók 376/5

16-я стр. Зап. 504

Drága Szüleim!

Itt távol ottaz vezetékes jelelték az az
kfton is tudathatom, hogy egészen nagy az a
vágy. Semmi kétségem sem kéne az irányt. Fél
várom, hogy újra együtt legyünk; addig is botránzó, kéret-
nél kint kedvünk. Szeretlek. Szeretlek, ölelés mind-
nyájjal

Miklós

Kedves Marianne!

Hálásan köszönöm lapodat, nagy öröm volt
 hozzád, híjatok napkezdésén, ahányni telelt lapokat, olyan
 a próza, mintha látogatónak képné az ember. — Leírta
 kedvvel Andrius boldog, hajtendőt, boldogot, harmóni-
 aat, az öreg fiúnak szörökben gárdagot. Nem is a
 kult, hogy köztetek lehetek — más nem tudom, mihi
 alkalomra koccinthatnak vegeze egyitt Marianne, nagy
 elöttek van még az Ari-atea, január 16, látod, még
 is emlékezem pedig minden olyan, mintha soha ne
 volna. — Egyszerűen vagyok a régi tone filozófus
 mindennel megelégnék és hivatalból nyugodt. Szó-
 járók köztetek, és híveim, hogy egyszer reppenés
 doq lehet — talán nem is olyan soha. Még van írva
 mindkétötötök sorozat ötletet bírálat-megajánlat,
 Kéldiélkél kéndőket!

Marianne, Andrius!

Már, szentelték befutott Andrius, Ari s Madas Bardi
 lapja, karzesonaj ajándékot küldött az otthon, Gondolhatják
 toq, milyen hangulatban nőtök itt, egy csomó kizárásosnyja
 alatt, amit magam divitgettem föl. Emlékezel, mikor megem-
 ndulival köztök a haloncukrobot? Ma nagyon közel
 van a mult és nagyon messze a jövő. —

Völegényesek, manjáromonak gratuldiatok és
 én november is. És mondjátok mindenkinek, hogy nem-
 sokára vintajörök, hogy ne felejtsek felhájosan el.
 És soha-soha több karzesonajt ne adjon az Istén, amit
 nem egyitt töltök el, azaládi körben, boldogon, vidá-
 man. Az idő itt derekasra telik, esupán karzesonajeste-
 jat mindig eszembe, hogy szijitok néreim...

ERŐSÍTSD A SZOVJET-MAGYAR BARÁTSÁGOT!
 КРЕПИ СОВЕТСКО-ВЕНГЕРСКОЙ ДРУЖБЫ!

Magyar-magyar sorozat ötletet Tiferec
 1947. szeptember

Hiszélő

Mariaann, Andriának!

Végre befutotttí Apri ötét F. i. lapja, beszámol-
va edüvöröl, a Pestre meneteléről. Olyan örömmel
képprelled el Benneteket „családi”-férek-fulajdonosságát
a mekkora utcai lárában, tudjátok, az nérem külön
közvetlen, hisz rólat kintlódtam, vele is érte. Éi jól va-
gól, tele-tele karavánegödésrel. Triatót, újatót és újatót!
Mindentől — nérem még az is meurdáció, hogy egy, szem
sültgettemf mitre kerül ottkon. Hétám egészes csak be-
futót, mindennek eljön az ideje. A karavántól viz-
tótan rólat meiretél rólam; most a hely új, de
az életmind változatlan. S az idő felé.

ERŐSÍTSD A SZOVJET-MAGYAR BARÁTSÁGOT!
УКРЕПИ СОВЕТСКО-ВЕНГЕРСКОЙ ДРУЖБЫ!

A vinnakátánig rólat rólat ölelés

Kisboly

Andriának,

kedvednapját, óráq fú, a magam szörény lehetősége: közt,
de csak meg fogom ülni. kem akar eljönni a rap, hogy végre öme-
ölelkeheknek — de szépek is voltak azok a család: ünnepek! Ha itt
lehet basációnyest, én elbőgom magam, most először. Andriának,
újatót nagyon mára, mindentől, az-ért az is kint, minden ördöl
és olyan szörényi levelet tudót életeléről, ünnepről. He ezavó-
ról Apri érte: tett. Fél vágól, semmi bizony, csak a túrszemetlen-
ség is a végödés föl: újatót. He időnk csak, meurdal eljein
változatokat, de nincs semmi baj! Olyan levelet kenne a törtéletes
biológuságok, ha újra egyt lehetnére!

Mariaannal együtt rólat rólat ölelés Bennetektől, rengo-
teget gondolvz Rától

Kisboly

1947. XI. 21.

Kisboly

БЕНГРИЯ 1848—1948 MAGYARORSZÁG
 Ezen a szabadságharc 100 éves évfordulójára
 LEVELEZŐLAP
 HADIFOGYÓK ÉS HADIFOGYLYHOZZÁTARTOZÓK RÉSZÉRE
 ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО ДЛЯ ВОЕННОПЛЕННЫХ

Кому (Név) / Фамилия и имя: *Dr. Domahidy Andrásné*
 Куда (Cím) / Город, улица, №: *Budapest VII. Keleti kerület, 13/47*
 Отправитель (Feladó) / Фамилия и имя: *Domahidy Miklós*
 Почтовый адрес (Feladó címe) / Почтовый ящик №: *СССР 7376/2*

* Levelezőlapot kiadja a Magyar Kommunista Párt Központi Hadifogóv. irodája Budapest, VI. 6-csúcs 12.
 * Издается это письмо по заказу военнопленных при Ц.К. Венгерской Коммунистической Партии
 Буцаевск, Венгрия VI, ул. 6 М 12

Utánnyomás tilos! Szikra r. t. Budapest 1772

Marianne!
 Révórámon a cigarettákkal, más kétszázötven-
 tettel ve! nagyon sokat a profit kapulról, hisz napi
 jött az utolsó a mostanában nagyon el voltam é-
 nyertetve! Mégis, hogy hogyan alakul a ti helyzetetek,
 Andrián mi van? — En erősen érzem a me-
 jőre a végre bedlt társasban, az ottabban telnek
 és ide nagyon nemcsak joggal. Révórági gondolat
 kara, a nem tudjátok képreni, mi az, ami idő-
 óta, miközben a képzeletben egy percre, a magunk-
 zedést. Mijátok, a vágyatok a legfontosabb: cigaretta
 melé erőnagyságot és is türelmet is, mert nagyon
 frustan van! Szeretnék, ölelek

ERŐSÍTSD A SZOVJET-MAGYAR BARATSÁGOT!
 КРЕПИ СОВЕТСКО-ВЕНГЕРСКОЙ ДРУЖБЫ!
 24. május 15.

Miklós

A MÁLENKIJ ROBOT EMLÉKHELY LÁTVÁNYTERVE
 ALKOTÓ: PÁRKÁNYI RAAB PÉTER SZOBRÁSZMŰVÉS
 HELYSZÍN: FERENCVÁROS VASÚTÁLLOMÁS

Tervtől a valóságig

A Málenskij robot emlékmű tervétől
a Párkányi Raab Péter által megvalósult műig

A köztéri szobrászat nemcsak fizikailag nagy teher. Gondolatilag, filozófiailag, történelmileg, és természetesen politikailag is. Pontosabban ez a megállapítás a köztéri *emlékmű*-szobrászatra vonatkozik, s azon belül is elsősorban Közép-Kelet Európára, s most maradjunk az elmúlt – mondjuk – hetven évnél. Az emlékmű-szobrászat klasszikus műfaja évszázadok óta él a művészet történetében, ami azt jelenti, hogy nagy történelmi, nemzeti eseményekről, történésekről, valamint az adott kultúrkör, nemzet – valamilyen szempontból (politika, történelem, tudomány, művészet) – kiemelkedő személyiségeiről az adott ország, annak vezetése, közösségei, egyénei plasztikai emlékeket is állítanak. A probléma már ott kezdődik, Nyugat-Európa kiegyensúlyozott társadalmi-politikai fejlődése során szinte közmegegyezés jött létre minderről, hogy melyek a nagy történelmi események, és kik a jeles és kiemelkedő személyiségek. Mint tudjuk: Közép-Kelet-Európában ez másként alakult. A kommunista diktatúrák a társadalmi körülmények radikális megváltoztatásával új történelmi nézőpontot is kényszerítettek az adott ország társadalmára, közvéleményére, s ennek megfelelően olyan eseményekről és személyekről (is) születtek emlékművek, melyeket 1990 után – ismert kifejezéssel – szobortemetőbe kellett szállítani. Rengeteg ilyen eseményre hivatkozhatunk csak hazánk újkori történelmében, a tanácsköztársasági emlékművektől kezdve a Lenin-, Kun Béla-, Károlyi Mihály-szobrokig. Ugyanakkor – és ez legalább akkora baj, ha nem nagyobb – ezekben az évtizedekben olyan történelmi eseményeket hallgattak el (az ezekhez kapcsolódó személyiségekkel együtt), de pontosabb a fogalmazás, ha úgy írjuk, hogy *hallgattattak* el, melyek élesen beleégtek a magyarság tudatába, mégis évtizedeken át hallgatni kellett róluk. Ennek legkiemelkedőbb példája az 1956-os magyar forradalom, de idekapcsolható például a II. magyar hadsereg doni katasztrófája, a – jellemzően – német kitelepítések ügye, s az a tragédiasorozat, amelynek során a második világháború befejezésének időszakában különböző indokkal s különböző eljárások keretében a Szovjetunióba hurcoltak sok százezer magyart.

Mielőtt azonban ezt a kérdést tovább boncolgatnánk, egypár mondat erejéig érintenünk kell az elmúlt hetven év köztéri emlékművei *művészi megvalósulása* színvonalának kérdését. E művek többségén ugyanis, különösen az ötvenes, hatvanas években, a legkarakteresebben érvényesültek a közismerten szocreálnak nevezett stílus (?) követelményei, amelyek valamiféle naturalisztikus, idillisztikus, heroisztikus formai követelményrendszert tekintettek mérvadónak. E műveket jellemzően nem is a legtehetségesebb szobrászok készítették, inkább illusztrációknak tekinthetők, mint autonóm műalkotásoknak. A hetvenes-nyolcvanas évektől – a politikai atmoszféra szorítása, enyhülése során – már jelesebb szobrászok is készítettek ilyen típusú, és már igényesebb

műveket, de alapjában a rendszerváltásig megmaradt az a *művészi közvélekedés* is, hogy különösen a politikaközeli témák esetében, egy – a világ művészi tendenciáihoz mérve – erősen *konzervatív* szemléletmód volt a meghatározó. Így a rendszerváltás után megváltozott politikai-szellemi mezőben is nehezen indult el az emlékmű-szobrászat művészi megújulása. Egyrészt megmaradt egy erősen hagyományörző szemlélet, ugyanakkor több lett a kísérlet, a szemléleti frissülést képviselő mű, melyek azonban szakmailag bizonytalan értékűek, és nehezen fogadtathatók el az adott, esetleg a szobrot állító közösséggel. Minderre sok példát mondhatunk. Nos, ebben a *ma is bonyolult* és összetett társadalmi közegben vitathatatlan, hogy a rendszerváltást követően – nagyon helyesen – megszorított holokauszt-, valamint kitelepítési és 1956-os emlékművek mellett – végre – szülessen emlékműve, emlékhelye a málenkij robotra a Szovjetunióba ártatlanul hurcolt sok százezer honfitársunknak, akik közül kevesebben tértek haza, mint ahányan elpusztultak a Gulag poklában. Ez az emlékezés azért is felfokozottan indokolt, mert az elmúlt évtizedekben, ha valamit eltitkoltak a társadalmi köztudat szféráiból, akkor az ez a téma volt. Már bőven lehetett beszélni, írni (még a Kádár rendszerben!) a sztálini borzalmakról, a Rákosi-korszak bűneiről, de e sok százezer honfitársunkról és sorsukról még ekkor sem. E kérdések között továbbá állandó vitatémává váltak különböző összehasonlítások, melyek a nemzet tragédiáit vették számba. E körben csak felvillantásként hadd hivatkozzam Révai Gábor egy mondatára, aki szerint a *Gulagon ugyanolyan ártatlanok százezrei és milliói pusztultak el, mint Auschwitzban*”.

Mindez is vezérelhette a magyar kormányt, hogy 2015-öt a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékévének nyilvánította, mely határozat úgy fogalmazott, hogy a kormány célja: a *Kárpát-medencében élők 1944–45-ben kezdődő, a Szovjetunióba kényszermunkára történő internálásának 70. évfordulójáról történő méltó megemlékezés*”. A kormány az emlékévet az elmúlt évben meghosszabbította 2017. február 25-ig, de még ezt követően is lesznek események, melyek az emlékévhöz kapcsolódnak. Egy emlékbizottságot hoztak létre, amely 2016 júliusában a Gulágkutatók Nemzetközi Társaságát bízta meg a *Málenkij robot emlékhely* kivitelezésével, koordinálásával. Itt jegyezzük meg a pontosság kedvéért, hogy már évekkel ezelőtt megvalósult a budapesti Honvéd téren (épp a lebontott Münnich Ferenc-emlékmű helyén...) a *Gulág-rabok emlékműve*, Veszprémi Imre szobrászművész igényes munkájaként, amely mű a *politikai elítéltek* emlékműve, és hogy a budapesti Szabadság téren kerül felállításra a *Szovjet megszállás áldozatainak emlékműve*. Ennek az emlékhelynek a megvalósítását a Szovjetunióban Volt Magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezete (SZORAKESZ) koordinálja. Ez is egy új történelmi megközelítés eredménye. S emellett valósul meg tehát a mintegy 300.000 (ez a szám a történelmi kutatások előrehaladtával fokozatosan emelkedik!), „málenkij robot”-ra, tehát bármiféle *ítélet nélkül*, tömegesen a GUPVI, vagyis a Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság lágereibe elhurcolt civil honfitársunkra emlékező/emlékeztető központi kegyeleti hely. A koncepció szerint (kidolgozója Dr. Bognár Zsolt egyetemi docens), az emlékhely egy meghatározott helyén fel lesz tüntetve azon Kárpát-medencei *települések neve*, ahonnan honfitársainkat – *ítélet nélkül* tehát – elhurcolták

szovjetunióbeli kényszermunkára. Döbbenetes, hogy ez a „folyamat” 1944 szeptemberében kezdődött Székelyföldön, s mindössze kilenc hónapig tartott, igaz, ez is megrázó: 1945. május 30-ig (!), amikor még a marcali járásban fogtak el és vittek rabságba ártatlan embereket. A kutatások szerint mintegy kétezer-ötszáz (!) településről hurcoltak el magyarokat az orosz „haderők”. Az egész Magyarországra kiterjedő folyamat része tehát Erdély, de Kárpátalja is, ezért az emlékhely célja az is, hogy az egész Kárpát-medencében élő magyarság központi kegyeleti, nemzetegyesítő tere legyen. A kutató szerint az emlékhely a Kárpát-medencében élő nemzetek közös kegyeleti helyévé is válhat, hiszen a magyarok mellett szlovákokat, románokat, de főként magyarországi és romániai svábokat és romániai szászokat, köztük a jelenlegi román államfő, Klaus Johannis nagyszüleit is elhurcolták német származásuk miatt. Az emlékmű helye a Ferencvárosi pályaudvar előtti tér, ami jelzi egyben azt is, hogy innen és Budapestről vitték el a legtöbb foglyot. „Ezen a pályaudvaron keresztül hurcolták, szállították a katona és civil foglyokat át, illetve tovább a Dunán ideiglenesen elkészült vasúti hídon keresztül a Dunántúlról, sőt attól nyugatra és északnyugatra lévő helyekről is a szovjetunióbeli légerekbe” – írja Bognár Zalán. A pályázati kiírás előírta, hogy az emlékmű figurális szemléletet képviseljen, s hogy célszerű lenne olyan vagon vagy vagonok megjelenítése, melyekben a foglyok elszállítása történt. A hely döbbenetes környezeti eleme a téren a múlt század negyvenes éveitől álló 16x16x16 méteres *betonbunker*, amely a második világháborúban a MÁV egyik, biztonságosnak ítélt irányító központja volt, s amely annál is inkább „élte át” az idők viharait, mert még ma is szinte elpusztíthatatlan. Az emlékmű és az emlékhely megvalósítására pályázatot írtak ki, melyet öt pályázó közül Párkányi Raab Péter szobrászművész nyert meg, úgy, hogy komplett pályázatot nyújtott be (emlékmű és emlékhely), s amelynek során az Arch Art Hungary Kft.-vel dolgozik együtt. A szobrászt a *Kommunizmus Bűnei Alapítvány* bízta meg az emlékmű és emlékhely elkészítésével. A szobrász munkássága immár közismert a magyar művészetben. Bár csak ebben az évben tölti be 50. életévét, mégis lassan harminc éve köztéri szobrász, akinek itthon (a fővárosban és vidéken, több esetben Balassagyarmaton, szülővárosában), valamint külföldön egyaránt állnak köztéri munkái. Figurális szobrász, aki egyaránt dolgozik bronzban és kőben. Talán legismertebb munkái Budapesten, a Nemzeti Színház előtti parkban megvalósult egész alakos művész-portréi (*Básti Lajos, Lukács Margit, Gobbi Hilda, Latabár Kálmán, Tímár József, Soós Imre, Bessenyei Ferenc*), a Nemzeti Színház homlokzatára került *Kilenc Múzsza* szoboregyüttese, a budai *Jókai Mór*-emlékműve, *Solti György* karmester emlékműve a Zeneakadémia előtt, a *Német megszállás áldozatainak emlékműve* a Szabadság téren. A *Malenkij robot* emlékmű tervének kialakításakor egy egészen új problémával szembesült, nevezetesen, hogy a robusztus betonbunkert be kellett foglalnia az emlékmű keretébe. A betonépület három oldalára épít rá egy-egy kompozíciót, melyeknél mindhárom esetben egy-egy olyan vagon-fragmentum a meghatározó látvány- és téri elem, melyekkel eredetileg elhurcolták a foglyokat. Ezekből a marhavagonokból a kompozíció két oldalán két vagonrész mintegy összeépül a betonbunkerrel. Úgy is felfogható ez a látvány, hogy ezek egy részét már elnyelte a bunker, s a benne fogva tartottak eltűnnek a sötétségben. A mű főhomlokzatán a be-

tonfalra merőlegesen jelenik meg egy *teljes vagon*, amelyet a művész fekete gránitposztamensre állít. Ez a gránittömb fogja feliratokkal megjeleníteni azon települések nevét, ahonnan elhurcoltak foglyokat, s ezen áll a hatalmas méretű (eredeti, XIX. században gyártott) vagon. Természetesen felmerült, hogy a márványposztamensre kerüljön fel a több százezer elhurcolt *személy* neve, de ezt még mindig nem lehetett konkretizálni, véglegesíteni, ezért született az a döntés, hogy az elhurcolások helységnevei kerüljenek fel mementóként. A márványposztamensre helyezett 1:1 léptékű, eredeti vagonon megvalósított plasztika által jelenik meg az elhurcoltak tömege, amely láthatóvá válik a kocsi egyik részének lebontott falai mögött/előtt. Az egyes személyek ruházatukban, karakterükben mintegy keresztmetszetként jelenítik meg a fogságba szállított munkásokat, katonákat, parasztokat, nőket, férfiakat, gyermekeket. A figurák, személyek mintegy összekapaszkodó együttese elindul/kiindul a kocsiból. A rabságba, de jellemzően a halálba, amit úgy érzékeltet a művész, hogy szinte a levegőbe kerülnek, légiessé válnak, s már csak ruházatuk, öltözetük – tehát testi mivoltuk külső burka – jelzi, hogy ezekben valamikor hús-vér emberek éltek, dolgoztak. Párkányi Raab Péter pályája is egy új állomáshoz érkezett. Először determinálta ennyire erősen egy szinte brutális térelem (a bunker) plasztikáját, először építkezett ennyire valóságos tárgyakra, mint a vagonok, s először épített plasztikájába vasöntvényeket. Nagyszabású tervét *három* bronzöntöde, *egy* vasöntöde és *két* lakatos-, fémüzem segítségével valósítja meg. Az emlékmű már csak méreteinél fogva is meghökkentő és szuggesztív, azonban a valóság kegyetlen és kíméletlen voltát a művész igen emelkedett eszmeiségű, személyiségéhez illő, igényesen mintázott, kivitelezett áldozatok, szinte költői megjelenítésével teszi katartikussá. Ez az emlékmű nem elkésve valósul meg, hanem időben, olyankor, amikor folyamatosan kell emlékeznünk a kommunizmus bűneire, s talán még inkább: *áldozataira*.

Feledy Balázs

(A mű avatására 2017. február 25-én,
a Kommunizmus Áldozatai Emléknapján kerül sor.)

Benke László

Lábunk alól a szülőföldünket

Gulag-történetek

Özvegy Ludl Józsefné vékony, hajlott, idős parasztasszony. Olyan tiszta arcú asszony ő, mint amilyen mögötte – kettős ágya fölött – a tövissel koronázott Krisztus képmása. Az ágy innenső végében keresztbe tett sezlomon üldögél, fájós lábát időnként fölteszi a mellé heverő botjához. Meglátszik rajta, hogy neki nem jó már sem ülni, sem állni. Mária (Midi, Maruszja) néni két alsó karja, mint két vékony száraz faág. Béna mindkettő. Egyik kezén az ujjait balra, másikon jobbra csavarta el valamilyen természetellenes erő.

– Ebből az akkori faluból hétszáz embert vittek el. 1944 karácsonyán terelték össze a községházán az első transzportot. Másnap átkísérték őket a halasi kaszárnnyába. 1945. január 6-ra a kozákok összeszedték a falu javát. Kislányom hároméves volt, én meg huszonegy. Látja – mutatja a családi fényképek között saját kis igazolványképét –, úgy néztem ki akkor. Most meg mi vagyok, mivé kellett lennem! Azt mondták, az anyákat nem viszik el. Éppen misére készültem, amikor bejött egy kozák két falubeli nemzetőrrel, s azt mondták, öltözködjek csak, úgyis hazaengednek. Akkor nem itt laktunk, hanem az anyósék házában, onnan lefelé kísérték bennünket a falun végig. Útközben szedték össze az embereket. A szomszédunkat is elvitték, pedig nekik három gyerekük volt.

Ludl József már nem él. Amikor a feleségét elhurcolták az oroszok, ő tényleges katona volt a fronton, valahol Erdélyben. 1944. október 4-én vonult be.

Sok évtized távlatából látjuk: lovas kocsik sorakoznak a hajósi községháza udvarán, s aztán elindulnak az ismeretlenbe, emberekkel megrakodva. Kinek-kinek a háza előtt megállnak kicsit, a gyanútlanok egy kis ételmezt és kevés ruhát visznek magukkal. Nem tudták, hová mennek, s mikor térhetnek vissza.

– Testvérem kihozta a kapuba a kislányomat. Nem volt olyan nehéz nap az életemben. – Anyukám, édes anyukám! – kiáltotta, és nyújtotta utánam a kezét.

Kiskunhalason a felbattyuzott transzportot behajtották a kaszárnnyába. Ott voltak már a hajósiak is, meg azok, akiket 1944 karácsonyán tereltek össze a környező falvakból.

– Kilencedikén reggel sorakozó, aztán faklumpában irány az állomás. Negyvenen-hatvanan kerültünk egy-egy marhavagonba. Rozoga priccsek voltak benne, meg egy kályha, a vagon aljára lyukat fűrészeltek, az volt az árnyékszék. Hús napig ment velünk a vonat, mindig csak éjszaka, hogy utat engedjünk az ellenvonatoknak. A szegyetelenek mintha a szegyet is el akarták volna rejteni. Olyanokat hurcoltak el, akiknek német nevük volt, de sokan nem is tudtak németül. Kilencvenhárom marhavagon kigyózott a mozdony után. Azt mondták, csak három hónap lesz az egész! A legtöbb nőnél majdnem három, a férfiaknál öt, nyolc, sőt kilenc év lett a „kicsi robot”.

Krivajnovgorodban háromszoros drótkerítés vette körül a lágert, belül fabarakkok sorakoztak.

– Se étel, se víz, se villany. Nem lehetett mosakodni, két priccs volt egymás felett. Külön barakkban kaptak helyet a férfiak, külön a nők. Hideg volt, másnap hoztak egy vaskályhát. Az első este úgy feküdtünk le, ahogy megérkeztünk. Magunkra húzkodtunk mindent, amink csak volt, mégis majd megevett bennünket a hideg.

– Másnap rögtön kivezényeltek bennünket munkára, három-négy kilométer gyaloglás után érkeztünk meg a kőbányába. Mindenkinek kezébe nyomtak egy jó nagy kalapácsot vagy csákányt, kinek mit, aztán csak törtük a terméskövet. Mint a moziban... Nehéz volt a munka, de amint megálltunk, fáztunk. Így ment ez napról napra. A hazuról hozott koszt egykettőre elfogyott, aztán kaptunk hol egy kis apró krumplit, hol burizst. Tavasszal zöldparadicsomot, répalevest, káposztalevest is. Szedhettünk jó időben sóskát, a lósóska magja olyan volt, mint a lencse. Megfőztük azt is. A zöldparadicsom-levesben volt egy kis olaj is, de inkább a benzintől búzlótt, mint a dög.

– Pár nap múlva ki takarítani ment, ki meg mosónő lett. Én szénbányába kerültem. Hanyatt fekvé másztunk, úgy lapátoltuk csillékbe a szenet. A vajatban előretoltuk a csilléket, egyszerre négyet-ötöt, aztán jöhettek a következők. Választhattunk is. Én azért választottam inkább a bányát, mert ott ötven deka kenyeret kaptunk naponta. Reggel kis feketekávé, délben merőkanál levest, este feketekávé. Később voltam takarítónő is, dolgoztam mosókonyhán, majd ismét bányában.

Kopognak az ablakon, Midi néni egy kis szünetet tarthat. Jön Keller Antalné, Mária-Midi unokatestvére. Azt mondja, az utolsó napon adta be a kárpótlási igényét, az ő férje is ott volt Midivel a bányában. Rászakadt a szénfal, élve kihozták, de aztán a kórházban belehalt sérüléseibe.

– Úgy hullottak az emberek, mint a legyek – folytatja Mária néni, majd megjegyzi, hogy évekkel ezelőtt eljött Pécsről egy professzor, idejárt hozzá évekig, mindenről kikérdezte, ő meg beszélt és énekelt neki németül is, magyarul is. Eközben megmutatja a naplóját, amely megjárta Németországot is.

– Beleírtam ebbe az egész életemet, sort sor alá...

Lapozgatom a testes naplót, nézegetem és olvasgatom a rossz ujjakkal, reszkető kézzel írt bejegyzéseket. Egyik bekezdés német nyelven áll előttem, a másik magyarul. Itt a német Gotterhalte, itt a magyar Himnusz. Nótaszövegek és népdalok váltakoznak, szintén magyarul és németül. Itt egy lágertörténet, itt egy passzus a mai Hajósról, itt pedig szó szerint a következő áll: *1989. október 23-án lett a komonista rendszer leváltva Magyarországon, leváltották a Kádár rendszert, és Németh Miklóst választották a helyére, és 1990-ben vette át a hatalmat. Antal Józsefet választották Miniszterelnöknek, hogy mi lesz továbbra, nem tudjuk. Másutt Antall József temetéséről szóló feljegyzés is olvasható, majd a hajósi kastély történetén akad meg a szemem: *1993-ban visszakapta a kalocsai érsek, a kastély ismét „Hajnaldi Árvaház”. Az iskolából hazafelé beszöktünk az erdőbe makkot szedni, hazavittük és sparherthen megsütöttük. Finom volt. Akkor nem volt narancs vagy banán.**

– Ezt az unokámnak diktáltam. Ő írta bele a naplómba, hogy el ne felejtse, milyen világban éltünk a háború előtt.

Azon tűnődöm, mondjam-e Midi néninek, hogy én is szedtem makkot a háború után, s hogy abból is kenyeret sütöttek. Találtam benne makkdarabot.

De hogyan is emlékezhetne a mai nemzedék arra, amit nem élt át? Ne is élje át soha, legyenek végre jobbak az emlékei.

– A Gulagról 1946 augusztusában, majd 1947 őszén hazamehetett egy-egy betegekkel álló transzport. A lágert fölszámolták, a maradékot másik lágerba vitték, de ott is bányában dolgoztunk. Voltak ott hajósi, császártöltési, nádudvari és hartai nők és férfiak vegyesen.

Mária néni egy eredeti mozdulattal felidézi, hogy ő milyen kardos, huszonhárom éves nő volt akkor a lágerban. Folyton kérdezgette az öreg transzportvezetőt: mikor mehetünk haza?

– Jön ám egy reggel az öreg, s mondja: Maruszja, már nem kell menni a bányába! – Nem akartam elhinni, ahogy a többiek sem, de aztán este bekiabálták az ablakon, hogy mindenki menjen szőrteleníteni. Nem akarták az oroszok, hogy tetvesen térjünk haza. Egye fene, mondtam, majd kinő a szőrünk, akárhol van!

– Az elhurcolásunk óta harmincnégy hónap telt el. 1947. október 30-án elindultunk haza, megint marhavagonban. Az volt életem leghosszabb útja. Három napig vesztegeltünk Máramarosszigeten, lágerban, aztán még három napig vesztegeltünk nyílt pályán. Mondom, itt valami prücök van. A transzportvezető a vonat mellett szaladgált, káromkodott, mint a jégeső. Tizenkét beteget leszedtek a vagonokból, visszavitték őket a lágerba. Ezek úgy sírtak, mint a taknyos gyerekek.

Vagy meggyógyulnak, vagy meghalnak... Az oroszok el akarták titkolni, hogy milyen körülmények között éltek a lágerek foglyai.

A hazatérők közül kiket Pestre, kiket Debrecenbe vittek a vonatok. A Kalocsa környékiek éjszaka értek az állomásra, s érthetetlen volt számukra, miért nem mehetnek tovább, amikor csak néhány kilométer választja el őket a szülőfalujuktól, otthonuktól. Hol van már az az otthon...

Az állomás épületében azon az éjszakán 106 csaknem hazaérkezett nő várakozott, ki fáradtan, ki álmatlanul dőlt rá a batyujára. Később tudták meg: azért nem mehetek tovább, mert éjszaka nem találták volna meg a házukat. Azokban már mások laktak. Az otthon maradottakat máshova költöztették.

– Másnap reggel teherautón érkeztünk Hajósra. Nagy tömeg állt a kocsmá előtt. Én nem ott, hanem egy másik helyen készültem leszállni, hátul voltam az autón. És akkor hallom ám a tömegből egy asszony hangját: – Juditkám, nézd csak, ott az anyukád! – Elképzeld, hogy mikor megláttam a kislányomat, hogyan röppöltem hozzá.

El lehet képzelni az édesanya örömmel vegyes fájdalmát, és a gyerekéét? Juditka karon ülő kicsi gyerek volt, amikor az anyját elhurcolták, a találkozáskor pedig óvodáskorú. Annyi idő után meg sem ismerhették egymást. Mit érezhettek, hogyan értették meg az érthetlent? Azt, hogy nem arra kell menni, hanem erre, mert nem ott lakunk, ahol laktunk... A gyerek mutatja a hazafelé vezető utat, ő vezeti a falun végig az édesanyját.

Egész úton hazafelé azon gondolkodám... Füstbe ment terv...

S hogyan lehetne elképzelni a várva várt találkozást az otthoniakkal: Midit az édesanyja, az édesapja és a férje karjában?... Nincs otthon... Hogyan lehetne megérteni, hogy éppen ma nincs itthon az „apu”, nincs itthon az „uram”. Apja trágját vitt a mezőre, az ura Miskén szolgál, dolgozni kell, akkor sem lehet tétlenkedni, amikor az ember a legjobban vár valakire, akkor a legkevésbé... Azért

sem lehet várni együtt, mert nem férnek el a házban annyian. A nagymama éppen kenyeret süt, a parázs nem várhat, most teszi be az előre eldagasztott, szakasztókban megkelt, konyharuhákba babaként betakargatott fehér kenyereket a búbos kemencébe, belisztezett sütőlapáton... Tizennyolc éhes száj várja a frissen kisült kenyeret. A ház tele van testvérrel, rokonnal, sógorral, komával, tizennyolcan laknak egymás hegyén-hátán, egymásra telepítve.

– Zsúfoltabban voltunk abban a szüleimre erőszakolt rossz házban, mint az ukrainai barakkban. Én addig nem tudtam, hogy ilyesmi lehetséges – sóhajt az éppen most szabadult... – Kiteszik az embert a házából, és mehet, ahova akar.

Estére együtt lett a család.

– A folyosón vacsoráztunk akkor is. Tudja, én akkor azt mondtam: ne sírjon, senki se sírjon; most élénekelek egy éneket... Nagyon elképzelttem a hosszú úton hazafelé, hogy mi lesz, hogyan lesz, mennyire fogunk örülni egymásnak. Úgy képzeltem, hogy amikor megjövök, karácsony éjszakája lesz.

S Midi néni németül énekel. Nem értek németül, de értem a dalt, értem a lelkét, hiszen az németül, héberül, tótul és magyarul is ugyanaz a lélek:

*Édesanyám, nyisd ki az ablakot,
elveszett lányod most jön haza...*

Hajósról 1948. január 27-én már harmadszor vitték a svábokat Németországba. Körülzárták a falut, egy lélek sem szökhett sehova.

– A testvérem Rémen szolgált. A férjem meg az édesapám aznap kora hajnalban el akart menni utána, vittek volna neki ennivalót, a csirkéknek búzáat. De nem mehettek. Ott álltak a kapuban a nemzetőrök. Azt mondták, ma nem lehet menni sehova. Megijedtünk. Édesanyám átmászott a kerítéseken a második szomszédba, ott egy telepes lakott, Siklósinak hívták. Siklósiné mostanában volt itt, a gyerekei Pesten élnek. Tőlük tudta meg az anyám, hogy körülzárták a falut, kitelepítik a németeket. Ezek a Siklósiék bújtattak el bennünket az istállóban és a disznóólban, nekünk így sikerült itthon maradnunk. A telepesek többnyire szegény, mezítlábás cselédek voltak, az itteniekhez képest alig értettek a földműveléshez. A környékről – például Bugacról, Fehértóról – költöztették be őket a kitelepített németek házaiba. Mára nincs közülük Hajóson egy sem. A faluból kitoloncolt embereket előbb elvitték Vaskútra, svábokat svábokra telepítettek, aztán később végképp elűzték őket a szülőföldjükről, a házukat pedig átadták a Felvidékről betelepített magyaroknak.

A potsdami konferencia nyomán 1945 decemberében kormányrendelet mondta ki, hogy Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki az 1941-es népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak vagy valamely fegyveres német alakulatnak (például SS) tagja volt.

Lényegében minden német ajkú magyarral úgy bántak, mintha valamenynyien háborús bűnösök lettek volna. Így bántak a felvidéki magyarokkal is, a „bűnös és csatlós néppel”.

A hajósiak többsége német anyanyelvűnek vallotta magát 1941-ben. Őseiket 200-250 éve Németországból telepítették ide. Hajón érkeztek. Kellott a munkáskéz. Azóta mély gyökereket eresztettek a félig kötött, félig homokos talajba.

Özvegy Ludl Józsefné úgy tudja, először Németország amerikai megszállási övezetébe vitték a magyarországi németeket, csak a második hullámban, 1947 tavaszán engedték őket szélnek a szovjet megszállási területen. Hajósról 1945 májusában és 1947 augusztusában vitték el a népet, majd 1948. január 27-én azokat, akik a kitelepítés elől sehova sem tudtak elbújni.

– A férjemtől tudom, mert én akkor még az ukrainai lágerban voltam, hogy a második kitelepítési hullámot is bujkálva úszta meg a családom. Amikor jöttek a felvidéki magyarok, a férjemet, szüleinket, meg másokat is fölpackolták egy szekerre kis batyukkal, aztán elvitték őket Vaskútra, ott maradhattak egy szalmakazalnál. Nem mentek onnan sehova, ott bújtak el. Harmadnapra visszajöhettek, de a házukat már elfoglalták a betelepítettek. Így aztán a nagyszüleim fogadták be csaknem az egész rokonságot.

Ludl József és felesége később onnan került abba a házba, melyben most beszélgetünk. Ez a ház 1965-ig nádtetős volt, harminc éve csinálták meg cseréptetősre. Azt mondja Midi néni, 1960-ban úgy verték be a népet a tsz-be, később azonban olyan jó lett a közös, hogy azután meg úgy kell kiverni belőle a tagokat...

Mennyi balsors, szenvedés érte az embereket itt is! Nem állhatom meg tehát föltenni a kérdést: miért ragaszkodnak Hajóshoz, Magyarországhoz?

– Magyar kenyeret eszünk.

Előkerülnek a családi fényképek is. Nézem Midi néni gyönyörű unokáit, s azt kérdezem: a gyerekek hogyan gondolkoznak ezekről a dolgokról, minek vallják magukat?

– Ilyet még kérdezni is!... Ez a szülőföldjük, hát magyarok. A mi szülőföldünk is ez.

– Kit kárhoztatnak a rengeteg szenvedésért?

– Az urakat. A rendszert. Csakis az urakat. Az ötvenes években egyenlők voltunk, nem volt akkor senkinek semmije, de a kisemberek nem bántották egymást itt sem. Nem bántjuk mi egymást most sem. Csak hagyjanak már élni, dolgozni és békén meghalni.

Hajóson megtaláltam Közép-Európa minden kavarcát. Azon is eltűnődhetünk: miért nem ért meg bennünket a műveltnek mondott Nyugat, miért nem értik, micsoda Közép-Európa?

Meggyőződtem róla Hajóson: ha nem kavarrák fel e békés homokot, a Duna–Tisza közének egykori árterületét politikai viharokkal, békésen eléldégélnék itt a népek. Ha nem szítják föl az indulatokat egymás ellen a hatalmi harcok pártoskodói, akkor ez a nép, ahogy bármelyik a világon, „csak” művelni akarja a kertjét, munkája gyümölcsének élne és örülne.

Mendler Mátyásné, a falu jegyzője vb-titkár volt. A polgármesteri hivatalban az igen elfoglalt, energikus asszony ugyancsak alaposan kifakadt némely politikus ellen: – Mit akarnak elérni? Ma is azt vizsgálják, ki a magyar. Félünk. Érti ezt, uram? Újabb kitelepítésre készülnek? Le akarnak radiózni bennünket a szülőföldünkről? Az én nagyszüleimet is kitelepítették, valamikor tanyán éltek, ők sohasem tudták visszavenni a házukat. Abba Szlovákiából telepített magyarokat költöztettek. Maga is azt kérdezi, ki a magyar? Mit akar itt? Kinek a szemében nem vagyunk mi magyarok?

Nem vitatkozni, hanem tájékozódni jöttem, hát hamarosan amolyan idevédt idegenként kullogtam el a régi tanácsházáról, melynek egyik termében

– a faliújságra kiragasztott információ szerint – mostanában volt szívesen látott vendég Esterházy Péter.

A jegyzőtől kapott térkép segítségével kerestem a Csallóközből idetelepített Gál Jánosék házát. Közben eltűnődtem rajta, hogy ki mindenki elégedetlen hazánkban a kárpótlással. Mendlerné szavai szerint, azt mondják a hajósi svábok, hogy őket másodsor semmizték ki a kárpótlással. Nem kaptak földet, mert a második kárpótlási hullámban már mind elfogyott. Azok jutottak földhöz, akik azelőtt és azután is közelebb álltak a tűzhöz. Azok, akik elsősorban maguknak verték szét a téeszeket és az ipart, az egész országot.

A polgármesteri hivatalból jövet vetettem egy-egy pillantást a gondozott falu szép házaira, a fásított tér barokk templomára is. A Szigeti Fő utca némelyik házán új, némelyiken régi az utcatábla: Lenin út... Nem zavarja sem a németeket, sem a magyarokat. Majd kicserélik, ha átfestik a házakat. A betonjárda ugyanolyan tiszta, mint közepén a betonút. Csaknem túlzottan tiszták, rendezettek az udvarok is. Mint anyámnál, otthon, Somogyban. Kultúra dolga ez is. Ilyenek lehettek valaha az ormánsági falvak is? Micsoda különbség van ház és ház között, ember és ember között délen is, és mennyi hasonlóság!

A megöszült, lelassult mozgású, 81 éves Gál Jánosnak és feleségének, Annus néninek ugyancsak nehéz sors jutott osztályrészül. Velük együtt a szüleik is elhagyták a szülőföldjüket, a csodálatosan szép, dimbes-dombos Csallóközt. Parancsra. A nagyhatalmak nem túrtak ellentmondást, a kishatalmak pedig szót fogadtak, sokszor gazdáik akaratát is túlteljesítették. Gálék a szlovák–magyar lakossági csereegyezmény következményeként Hajóson kaptak házat. Új otthonra leltek? Magyarul beszélnek itt is, ott is, megértik egymást az emberek. De hát ez nem Nagymácséd, nem a szülőföld. Noha ez Magyarország, az meg már Szlovákia, mégis hol van az édes haza, amit elbújva, csöndben sokszor kell siratni. Egészen a halálig.

János bácsi úgy tudja, hogy a külügyminiszterek megállapodása szerint, az öt holdon felülieket Magyarországra, a szegényebbeket pedig a Csehországból kitelepített szudétanémetek lakta vidékre kellett telepíteni.

– Amikor kezünkbe adták a fehér kitelepítőpapírt, nem akartuk elhinni, hogy ilyesmi lehetséges.

Midi néni sem akarta elhinni...

– Mi összeszedhettük mindenünket – mondja Annus néni –, csak a házunkat és a földünket nem hozhattuk magunkkal. Súlyos volt a batyunk, legsúlyosabb volt a fájdalom. Nem enyhül azóta sem. A faluból mindenkinek mennie kellett, egyedül a lengyel Visnyovszkyék maradhattak, azok reszlovakizáltak. Ládákba csomagoltuk mindenünket, pakolt a férjem hét testvére is, jött az egész família. Vagonokba raktuk, ami csak mozgatható volt.

Vagonok jönnek-mennek, vége a háborúnak. A győzteseknek megint igazuk van. Két vagon telt meg a Gál család holmijával. Midi néniék nem vihettek magukkal semmit, sok zsidó nem hozhatta-vihette haza az életét sem. Hasonlíthatjuk, hogy kik és hol szenvedtek többet?

– Egyik vagonban az állatok voltak – folytatja Annus néni. – Elhozhattuk a nagy szarvú magyar marhákat is, másokban a bútorok voltak, és a gabona-féleség is. Ahol megállt velünk a vonat, Szabadszállás tájékán, tóban mostuk ki a pelenkákat. Négy hónapos volt a kicsink, pont karácsony napján született,

úgy üldöztek el a földünkről, mint a szent családot. De alig értünk ide, torokgyíkban meghalt a kisgyerekünk. Pénzecskenk nem volt, így hát csallóközi gabonával fizettük ki a temetési költségeket. Hartára és Baranya megyébe is sok családot áttelepítettek Nagymácsédról és környékéről. Hajósra onnan 30 család érkezett.

– Az első kijelölt ház kicsi volt – mondják szinte egyszerre mindketten. – Nem fértek be az istállóba az állatok. Bementem a községházára, kértem, intézkedjenek. Aztán ezt adták helyette – mutat fel János bácsi. – Ez rossz, földes ház volt, villany se volt benne. Azelőtt egy fogságba elhurcolt svábé volt.

– Ferenc bácsi él még – veszi át a szót Annus néni. – Bajaszentistvánon lakik. Ott vett magának házat a fogság után, a felesége már meghalt. Ferenc bácsival is jóban vagyunk.

– Jóban hát – bólogat János bácsi. – Mért ne lennénk vele jóban?

Egymás szájából veszik ki a szót. Gálék előtt ebben a házban laktak már magyar telepések. Mindent feléltek a nincstelenség, nem dolgoztak, aztán elszöktek. Volt itt istálló az állatoknak, elegendő hely az embereknek is. De mindent újjá kellett építeni.

– Amikor idekerültünk, anyósom nyolcvanéves volt, a nagyanyám kilencvenhárom éves korában halt meg – mondja Annus néni. – Ők nagyon nehezen alkalmazkodtak az új környezethez. Amikor jöttünk haza a miséről, az idősek folyton arról beszélgettek, hogy milyen jó lenne hazamenni. Reménykedtünk.

Nem titkolják: voltak a svábok között olyanok, akik ferde szemmel néztek rájuk.

– Elfoglaltuk a helyüket... De hát a nagyhatalmak akaratán senki sem tudott változtatni. A mi helyünket is elfoglalták Csallóközben.

– Eleinte sokat sírtunk, ma sem tudjuk visszafojtani a könnyeinket. Sokat szenvedtünk egymástól, pedig nem akartuk bántani a svábokat és ők sem akartak bántani minket.

– Sírtunk, ahogy ők is sírtak a lágerban.

– Miséről jövet azt kérdezték tőlünk: na, mikor mentek már haza?

Kiveszem János bácsi és Annus néni szavaiból, hogy a svábok érdeklődését a földéhség is táplálta: ha elmentek haza, miénk lesz a föld...

– Magyarország trianoni földarabolásakor Csallóköz színmagyar terület volt. Miért kellett elvenni azt is? Miért űztek el bennünket? Hova mehetnénk el innen?

– Itt a Fácános legutolsó házában jóban lettünk egy sváb asszonnyal, az tanított bennünket szőlőt művelni. Mi búzát adtunk érte Juszti néninek. Nálunk, Csallóközben nem volt szőlő, a fő termény a búza és a cukorrépa volt. Nemigen tudtunk permetezni sem, a metszést is nehezen tanultuk meg.

– Ezek nagyon szorgalmas népek, igen haragudtak a lustákra. Voltak itt olyan svábok, akik benne maradtak a házukban, s jöttek felvidékiek, akik évtizedekig együtt laktak a svábokkal; hol haragban, hol megértésben. Gyűlöltek eleget, aztán szerettek is, keveredtek is.

– Eleinte a sváb legények nem nagyon vettek el magyar lányokat, a sváb lányok jobban hozzámentek magyar legényekhez. A nők nem voltak olyan büszkék, mint a férfiak, de azok is nehezen bújtak ki a bőrükből. Mindkét fiunk sváb lányt vett feleségül. Az idősebbik 52 éves, szerkezetlakatos, éppen bort fejt a

hajósi pincefaluban a testvérével. Ő meg szobafestő, szép házuk van az áruház mögött. A harmadik fiunk üzemmérnök volt, súlyos betegségben meghalt.

A svábok szorgalma a legtöbb betelepültből az igényes, minőségi embert hozta elő. Éjt nappallá téve dolgoztak és takarékoskodtak a magyarok is, így építhették föl a mai Hajós gazdag, jó módra valló házsorait. Valamikor nem volt itt járda, se villany, a kaszálón át mentek misére az emberek, a posta előtt is hepehupás téglajárda volt. Nyomuk sincs már a régi sváb cselédházaknak.

– A hajósiak is elismerték, hogy nekem milyen gyönyörű a búzám – mondja Lajos bácsi. – Itt a Fácánosban vettem, a sváb szomszédom pedig elcsodálkozott a vetőmagomon. Csallóközi vetőmag volt. Adtam neki belőle, ő meg abraknak valót adott érte. Segítettünk egymásnak, másképp nem tudtuk volna elviselni a történelmet.

Egy császártöltési buszvezető kivételével arról nemigen beszélnek a hajósiak, hogy mennyi segítséget kaptak és kapnak németországi rokonaiktól. Gálék viszont elmondták, hogy amelyik évben jól sikerült a paprika, a szegényebbje is kapott érte 20-30 ezer forintot. A hetvenes évek közepére Hajós az ország egyik leggazdagabb nagyközsége lett. S aki csak tehette, hosszabb-rövidebb ideig már akkoriban is dolgozott Németországban. Kapcsolataik révén ma ugyancsak sokan megtalálják a külföldi munkalehetőségeket, akár kapnak itthon munkanélküli járadékot, akár nem. A buszvezető irigység nélkül jegyezze meg: sokaknak fogalmuk sincs, hogy a sváboknak mennyi valutájuk van hazai és külföldi bankokban.

Hajóson és a környező községekben többen mondogatják: nagy kár, hogy szétverték a jól jövedelmező téeszeket. A hajósi téesz 1983-ban húszmillió forint nyereséget adott a falunak. Jutott akkoriban a kiöregedett szőlő helyére 150 hektáron új szőlő telepítésére 40 millió forint. Azóta a Hosszúhegyi Állami Gazdaság borkombinátját is felszámolták. Nincs elég munkahely a községben, sok a munkanélküli, de a sok-sok rossz után ezek az emberek az élet kisebb ajándékainak is örülni tudnak, most már beszélni is mernek.

Hajósország Európa-hírű pincéihez a József Attila utca sarkán is tábla mutatja az utat. Jó időben, amikor ragyog az egész táj, és a pincesoron németországi kirándulók sétálnak, a német beszédet hallva a vendégeket egy-egy pohár borra mindig behívják. A találkozásból ismeretségek, sőt barátságok is születnek. A szőlősgazdák büszkén mutogatják idősebb vagy felújított pincéjüket, s a vendégek gyakran érzik magukat kényelmetlenül, mert hiába is igyekeznének, nem tudják viszonzni a vendéglátást. Volt olyan eset, amikor a borforgalom fellendítése érdekében egész hordó bort megvásároltak hordóval együtt. Főhetett aztán a vendégek feje, hogyan játsszák ki a Közös Piac vám-törvényeit, hogyan vigyék át a határon a bort.

Bizalmasan azt is elmondták, hogyan dugták el a finác elől valamikor a zupálinkafőzés gyümölcösöző nedűjét. Szondázhatta a traktorost a rendőr! Orvossal sem tudta bizonyítani, hogy a legény ivott volna, pedig pálinkafelhő úszott a traktor körül!

Orbán-napkor hangos a pincefalu a kulturális rendezvényektől, csendesebb ünnepeken pedig a szőlősgazdák kiülnek agorájukra, egy-egy pince elé. Mindenki viszi a saját termését: iszogatnak, kártyáznak, beszélgetnek. Természetes dolog, hogy mindenki a maga borát dicséri, habár a másikét issza. Az is

előfordul, hogy akár először látott embereknek is elmondják a Gulagon szerzett tapasztalataikat. Bort iszogatván, az étellel és a sorssal megbékélve, bölcs nyugalommal várják az elkerülhetlent.

Az egész Európában híres hajósi pincesorról prof. dr. Béla Molnár geológus írta Genfből, hogy az idő előrehaladtával, mikor az emberek kicsit jobban érezték magukat Hajóson, a hetvenes évek végén egy német geológusprofesszor és munkatársai napi munkájuk után ellátogattak ide. Csodálatos ősz volt. Éppen szüret ideje. Az előszüret mustja már murcivá forrt. A professzor és társai bekopogtak az egyik pincébe, s megnézték, hogyan préselik a szőlőt. A vendégek és a szüretelők barátságosan elbeszélgettek, majd ők is kaptak a murciból. A szüretelők egyike a murci hatására kifejtette a professzornak:

– Nem ismerem, hogy élnek máshol a parasztemberek, de azt tudom, hogy mi ilyen nyugodtan nem élünk még soha. Éltesse hát ezért Jánosunkat az Isten sokáig.

Megdermedtek erre a vendégek, hiszen ismertek korábbi sorsokat, s azon vitakoztak egymás közt három napig, hogy a murci hatása alatt a szükségesnél is ravaszabb volt-e a sváb szőlősgazda, vagy még mindig okkal gyanakszik mindenkire? A vitakozók abban maradtak, ami bizony nagy igazság, hogy milyen relatív a világon minden. De ki tudná eldönteni annyi év után, hogy melyik Jánosra is gondolt a szőlősgazda? A tsz-elnököt is Jánosnak hívták.

És mit csinálhat most a mi német (vagy magyar?) professzorunk Genfben, Brüsszelben, Kielben, vagy bármely más táján a világnak? Hogyan érezheti magát magányos vagy nem magányos szállodai szobájában? Gondol-e Hajósra vagy Császártöltésre? Hallja-e a Himnuszt? Elhiszi-e, hogy Kunság mezején értünk leng a kalász? Hogy Tokaj szőlővesszein értünk csepeg a nektár? Legyünk bárhol a világon... Látja-e a Duna–Tisza közén az enyhén hullámos tájat a félig kötött, félig homokos talajon, amelyen Európa minden kavarc megtalálható? A német és magyar szót itt zökkenők nélkül keverik az emberek. Látja-e a felszínt itt-ott megtörő tavakat, a virágzó gyümölcsösöket, érzi-e még a must bódító ízét, hallja-e Adyval: *„szűrik a bort pompás, aranyos őszben...”* Elúzték innen, uram? Isten bocsásson meg a bűnösöknek! Ne féljen, jöjjön haza, itthon is szükség van a tudására – földtudomány doktora! Kutasson itthon, nekünk! Nem a föld beteg, uram, hanem a hatalomért mértéktelenül viszálykodó ember az, maga a hatalom beteg, az, aki elveszi lábunk alól a szülőföldünket is. Jöj-jön, gulagok úzótt gyereke, jó professzorom, gyógyítsuk ezt a földet tudásunkkal és szeretetünkkel, gyógyítsuk meg ezt a bajban levő népet. Önnek tudnia kell, hogy csak mértékkel szabad szurkálni-furkálni, valahogy úgy, ahogy a szőlőültetők teszik. Kincsek rejtőznek a mélyben, hajoljunk le érte együtt, ne engedjük elmérgesedni a fertőző gócot. Kössük be a sebeket. És virágba lobbannak a piros barackfák, feltámadnak Isten fehér cseresznyefái. Jól látom, professzorom? Úzótt angyalként repül, mint a por, fut, mint a futóhomok? Forgószeél lobogtatja köpönyegét? Üldögél a hajósi pincék komfortfokozatánál szegényesebb genfi szállodai szobájában, és emlékezete poros köpönyegét sűrű könnyeivel kigomboztatja? Ivott a Tiszából, uram? El lehet felejteni a szülőföldet? A határon szélnek eresztett hajósi, császártöltési, hartai, érsekhalmi, soltvadkertéri németek nem felejtik el soha. Segítségük, szülőhazájukat sosem feledő magatartásuk mindegyik falu gazdagságán meglátszik. Reménykedett,

hogy ha itthon nem találhatja meg a szívében sosem csituló dallamot, majd megtalálja Baden-Württembergben, Svájc hegyei közt, Antwerpen kikötőjében? Egy boldogabb Amerikában? Az égadta világon, akárhol? Uram, mi a szülőföld? Csak térkép e táj? Bakterház? ...*a bakter előtte áll s üzen...*

Magyar kenyeret eszünk – mondta Mária néni, aki éppen olyan magyar, amilyen az én anyám.

Szülőföldem szép határa, meglátlak-e valahára?... Kisfaludy versét is beleírta naplójába Mária néni. Mire gondolhatott a Gulagon ez a Maruszja? Mire gondolhatott ugyanakkor a Hajósról Genfbe emigrált magyar professzor? Miki néni a Gotterhaltét és a magyar Himnuszt is felírta a naplójába göcsörtös kezével, mely a szörnyű történelem mementója. *Felejtünk, hogy ne felejtsetek.* Ez áll a hajósi emlékmű homlokzatán.

Berta Báбина

Köszönet

Zimin elvtársnak, elgeni kíséző örükknek

Nem tudom, hová való vagy,
Vlagyimirba-e vagy Rjazányba,
Te, fia a dolgozó népnek,
Meggépítetted rabságunkat.

Nem tudom, hová mentél el,
Kasirába vagy Kalugába,
Tán sikerült is elfeledned,
Kolima milyen a hóviharban.

Vagy lehet, arádnak, tieidnek
Az jutott: „Ne is várjátok!”
S akkor együtt a fiammal
Nyugszol egy katonasírban,

Ám mert a keserves évek,
Mint egy kép, oly plasztikusak,
Azért a gyümölcsös vízért,
Mit nekünk adtál Marinával,

Azért, hogy nem gúnyolódtál,
Nem lettél szigorú, durva,
És hogy kímélni próbáltad
A véresre feltört lábunk,

Meg hogy e gyilkos vidéken
Nem rövidítetted meg az éltünk,
S a vadállatok között is
Ember akartál maradni,

Fogadd a köszönetünket,
Egyszerű parasztleányke,
Ha életben vagy, ha megöltek,
Ha tambovi vagy, ha kazányi!

Moszkva, 1958. augusztus 15.

Anna Barkova
Korunk hősei

A mi korunknak a hősei
Nem húszasok, harmincasok,
Azok a sorsunkat nem bírták volna ki,
Nem!

Mi vagyunk hősök, századunk kortársai,
Egybehangzik a léptünk.
Áldozatok is vagyunk, jósok is,
Szövetségesek s ellenek is.

Blokkal együtt varázsoltunk,
Magasröptű volt a munkánk.
Arany hajfűrtöt őrizgettünk,
Nyilvánosházakba jártunk.

Mi a néppel szakítottuk,
A népnek adósai voltunk.
Tolsztoj-ingben páváskodtunk,
Gorkij nyomán mezítlábaltunk.

Óhitű kozák ezredek
Kancsukáit kipróbáltuk,
Takarékos bolsevikok
Börtönadagjait rágtuk.

Reszkettünk, ha észrevettünk
Málnaszínű parolitikat.
Német bombáktól rejtőztünk,
Vallatáskor vallottuk: „Nem”.

Mindent láttunk s így túlélünk
Verve, lelőve, megedződve,
Megalázott rossz hazánknak
Rossz leányai és fiai.

É. n.

Szergej Grahovszkij

A szökevény

Részlet

[...] Amikor tűzvészek lobogtak
S bombák robbantak az ország felett,
Kérvényeket írtunk sorban,
Mindünk a frontra törekedett.

Büntetőszázadba kéredzkedtem.
Álmodoztam: jogot kapok,
Erre a munkára – rettenet:
Elpusztulnak, hogy győzzenek.

Kértem: halljátok s elhiggyétek,
Önként hadd menjek pokolra,
Semennyi bűnöm sincs énnekem,
Bizonyítom élve-halva.

„Apánk” nem felelt kérésünkre,
S reményünk lángja is kihunyt.
És csak fogyatkoztunk mindegyre,
Elátkozott fiai voltunk.

Ő soha senkiben sem bízott
S senki más nem segíthetett,
Ellenkezőleg: ajtóinkra
Még egy lakatot tétetett.

A Győzelemért odaadtunk
Mindent, mink volt és lehetett:
Erdőirtáson megszakadtunk,
Törtünk utakat végtelen.

Fűrészünk csak nyítt és vonyított
Feszítettebben évre év,
Terven felül is így juthatott
Gyárba, talpfára, bányamélybe.

Azt kérditek: „Minek hantázol?
Ami volt, régen elmúlt már.”
Ha a gonoszt el nem pusztítod,
Téged megint csak leigáz.

Varlam Szalamov
Borisz Paszternaknak

Nem is oly régi múltamban
Napsütte forró kövekkel
Poros, meztelen talpamat
Égette a földem.

Nyögtem a fagy fogójában,
Mely hússal tépte ki körömöt,
Kézzel tördeltem le könnyem,
És ez nem álmomban volt.

Elcsévelt hasonlatokban
Kerestem igazát verteknek.
Az a nap volt a kínozószköz,
Mit a pokolban alkalmaznak.

Félelemmel telt tenyérrrel gyűrtem
Izzadt, ősz halántékomat,
Sóval átitatódott ingem
Könnyen széttört darabokra.

Állatként ettem, morogva.
Csodák csodájának tetszett
Egy egyszerű írópapír,
Mely az erdőre égből hullott.

Állatként ittam, lefetyelve,
Lenyúlt bajszomat vízbe mártva.
Nem hónapok, nem év éltetett,
Csak egy-egy órára futotta.

És minden este meglepődve,
Hogy most is életben vagyok,
Verseid ismétелgettem
S hangodat hallottam újra.

Imaként suttogtam őket
Élet vizeként megbecsülve,
Csatában óvó szentképként
És mint vezérlő csillagom.

A másik élethez kapcsolódó
Egyetlen kapocsként voltak ott,
Hol naponta mocsok fojtott
És a halál járt a sarkamban.

Hasonlatok, képek, szavak
Mágikus léptei között
A követelőző természet
Kiáltozott minden sarokból,

Hogy mert sosem voltam kegyetlen,
A megnyugtatósomul
Kitűz majd még határidőt,
Az igazságot hogy megértsem.

S én dicsértem emlékezetem,
Mely átvitte az éveken,
Égő kövön, hóvihar halmán
S a mindent látó jég hatalmán

A te megmentő szavadat,
Lelked tiszta tágasságát,
Hol mindegyik sor: alap,
Támasza életnek s álomnak.

Ezért van, hogy az ámitás közt
S a terjengő gonoszságban
A szívem még mindig nem kő,
És még a vérem is meleg.

***

Emberek és könyvek híján,
Csak a természetben bízva
Vált át emberi nyelvről
Állati vakogásra.

Kézzel kapar alvóhelyet
A zörgő avarban
Ez az elvadult ember, az
entellektüel egykor.

Meredező bordáin
Mefeszül a bőre,
Mi a jó és mi a rossz,
Nem lát különbséget.

Ám megmosdva hajnalon
A pezsgő forrásvízben
A hegyre emeli szemét
És farkasként üvölt fel...

Berta Bábina (1886–1983) Pétervári értelmiségi család lánya-ként gondolkodó, olvasott, több nyelvet tudó felnőtt lett belőle. Baloldali felfogása férjével együtt aktív politikai tevékenységre sarkallta, így először 1922-ben került(ek) száműzetésbe. A húszas évek második felétől a Komintern fordítójaként dolgozott 1937-es letartóztatásáig, ekkor a kolimai láger foglya lett, ahonnan Sztálin halála után, 1954-ben szabadult. Ekkor a komiföldi Uhtába került száműzetésbe. Csak 1958-ban térhetett vissza Moszkvába. Itt aktív irodalmi tevékenységet folytatott: az elsők között figyelt fel a Szovjetunió kis lélekszámú népeinek életét belülről bemutató irodalmi új hullámra, pl. Ajtmatov, Ritheu, Szangi munkásságára.

Anna Barkova (1901–1976) Ivanovo-Voznyeszenszkben született, apja gimnáziumi portás volt, így ő is elvégezhetette a gimnáziumot. 17 évesen jelenik meg első verse; rövidesen felfigyel rá Lunacsarszkij, ez költői karrierjének kezdetét jelenti. 1924 és 34 között a legkülönbözőbb moszkvai lapok és folyóiratok munkatársa, egészen letartóztatásáig. 1 év börtön után 6 év javító-nevelő munkára ítélik, ezt a karagandai lágerban tölti le. Innen Kalugába kerül takarítónőnek, éjjeliőrnek, majd 1947-ben újabb letartóztatás következik, ezúttal 10 év az ítélet. Komiföldre

kerül, előbb az intai, majd az abezi lágerba. 1956-ban szabadul, előbb visszamenőlegesen kimondják ártatlanságát, majd egy hónappal később újabb 10 évre ítélik, ebből bő 7 évet le is tölt egy mordvinföldi lágerban. 1965 májusában mondják ki végleges ártatlanságát, visszatérhet Moszkvába, s hátralévő éveiben folytatódik megszakadt irodalmi karrierje. Kemény egyéniségét a sok igazságtalanság és szenvedés sem törte meg.

Szergej Grahovszkij (1913–2002) Belorussziában született parasztcsaládban. 17 évesen egy fafeldolgozóban dolgozik, ám egy évvel később már könyvkiadói korrektor és egy napilap munkatársa. 1935-ben fejezi be főiskolai tanulmányait, majd mint a Belorusz Rádió szerkesztője irodalmat is tanít az egyetem munkástagozatán. Hamis vádak alapján 1936-ban letartóztatják, egy év múlva szovjetellenes tevékenységért 10 évre ítélik, így a háború után szabadul. Három év tanárkodást követően mint szovjetellenes nacionalista csoport tagját örökös száműzésre ítélik. Novoszibirszk megyében tanít 1955-ig, ekkor rehabilitálják. Visszatér szülőföldjére, felívelő irodalmi pályát fut be 2002-ben bekövetkező haláláig. Mintegy 60 könyve jelent meg, elsősorban belorusz és orosz nyelven.

Varlam Salamov (1907–1982) Vologdai pópa családjában született, és még gyermekként élte át, hogy az egykori gyülekezeti tagok leverték a templom tetejéről a keresztet. Kitűnő bizonyítványa ellenére, tanulmányait csak pár év kihagyással folytathatta, ám két év múlva még így is kizárták az egyetemről. Kezdetben azt hitte, ha Sztálint leváltják, minden jóra fordulhat. 1929-ben ítélték el először illegális tevékenységért, ekkor az Északi-Urálba, a viserei koncentrációs táborba került 3 évre. Moszkvába visszatérve különböző lapokban publikált; ekkor már tisztán látta, hogy sorsa elrendeltetett. 1937-ben öt évre ítélték, amit '43-ban további 10 évvel toldottak meg. Ezt az időt a szovjet Távol-Keleten, a hirhedt kolimai lágerekben, szén- és aranybányákban dolgozva töltötte le. Több ízben a halál torkából húzta vissza a láger két orvosa.

Irodalmi munkásságát 1928-ban kezdte, és a lágerévek alatt kénytelen volt emlékezetében őrizni mindazt, amit alkotott. Élete folyamán csak vékonyka, a cenzúra által megcsonkított verses füzetkéi jelentek meg. A magyarul *Kolima* címen kiadott elbeszéléskötete, amelyet száműzetése alatt, majd 1956-os moszkvai visszatérése után írt, csak halála és a szovjet rendszer bukása után hozta meg neki a megérdemelt világhírt.

Jan Kuntur (1970) Magyarországon élő orosz költő. *A peremlét* könyve című vers- és prózakötete a Napkút Kiadónál jelent meg 2013-ban.

Jan Kuntur

Misa bácsi a családi albumból

Mihail Vasziljevics Malinoukinnak

1.

„Vészterhes korszak ez a mostani, érthetetlen.
Sűrű rezgéssel vibrál a mellemben,
mintha valami kikívánkozna onnan a szabadba,
de nem lelné a kijáratot.
És a vibrálástól egyszerűen kibírhatatlan az élet
ezekben a szemünk láttára gyorsan változó
hétköznapiakban.

Kedves, bár tökéletesen ismeretlen másodunokaöcsém,
ezen a fényképen, amelyről rajtam kívül apám, öcsém
meg a nővéreim néznek rád – ők a picinyeikkel –,
nem találsz sem feliratot, sem dátumot,
mégis meg tudod állapítani, mikori,
az én fehér zománckeresztemről az uralkodói koronával meg a sasszárnyakkal –
ez a zászlósiskola sikeres elvégzésének jele.
Nem tudom, lehetek-e büszke
az orosz hadsereg frissen szerzett altiszti váll-lapjára,
de azt lehetővé teszi, hogy a németekkel harcolva egy kicsit magasabbra emelkedjek
az összes szürke köpenynél...
egy icipicit...
épp csak annyira,
hogymint elsőként fogadhatom a golyót...
Ennek a háborúnak az alacsonyabb rangú parancsnokai az arcvonalon legföljebb
két hétig élnek.
Aki tovább bírja, annak szerencséje van, és még inkább annak,
aki könnyű sebet kap és visszakerül a hátszögbe.
De Isten látja lelkem, nem fogok szégyent hozni a családra,
sem rég elhunyt anyukám emlékére...
...már alig emlékszem rá...
...jó, hogy édesapa egyelőre jó erőben van és mérnökként szilárdan áll a lábán,
jó a beosztása, s ez lehetővé teszi, hogy egy kicsivel az átlag fölötti szinten éljünk,
hogymint gimnáziumot végezhessünk...
Igaz, Koljának még sokat kell tanulnia – még csak 13 éves,
de már ő sem ingyenélő apa kenyerén:
elszegődött Kámenszkijékhöz küldöncnek, valamicske bevétel az is.
A nővéreim látszólag elégedettek, boldogok a házasságukban...
Csupán a legkisebb lánykánk, a mi kedves Liduskánk jár még csak harmadik gimnáziumba...

De hisz te nálam jobban ismered dédanyád történetét...
meg mindnyájunkét, kik ebben a vészterhes, érthetetlen, folyton vibráló korban élünk
a német háború harmadik évében.
Nekem rövidesen a frontra kell mennem, hiszem, hogy sikerül győznünk,
és Koljának mégiscsak sikerül elkerülnie az én sorsomat.
Jussak eszedbe,
kedves, bár tökéletesen ismeretlen másodunokaöcsém,
mikor már nem lesz, aki emlékezzen rám,
még ha száz év múlva is.
Egy részed vagyok én is.”

2.

Későn születtem.

Jaj, túlságosan későn...

És még később hallottam meg ezt a soha meg nem írt, nekem szóló üzenetet,
mikor már apa voltam,
és nagymamám nemzedéke, mely a Szovjetunióban nőtt fel és megkapta a szüksé-
ges nevelést,
majdnem elfeledte anyái elbeszéléseit.

Amire emlékeztek, akaratlanul is a fordítottjára torzították.

És sok mindenről nem is tudtak.

A tények összekeveredtek a fejükben, olykor úgy változtak,
ahogy kívánatosabbnak és helyesebbnek látszott,
valamit kiegészítettek, valamit áthúztak, átfestettek.

Még az is szinte lehetetlennek bizonyult,

hogy kiderítsem, ki kicsoda

ezen a forradalom előtti fotón,

kivéve a családfőt és tulajdon dédanyámat.

Nagymamám felsorolása bizonytalan és zavaros volt, miközben bökölte a fotót,
összekeverte a gyerekeket és az unokákat:

„Ánya nénéd, Manja nénéd... m-m-m... Ljolja...nénéd, Vera nénéd, Zina nénéd...
Kolja bácsi... é-és... igen... Misa bácsi...”

Csak évek múlva jöttem rá, hogy a két fehér ruhás kislány
nem testvére a nővéreknek, ahogy nagymamám állította, hanem már a gyermeke.

Mihailról nagymamámnak csak annyit sikerült előkotornia szuszékja

mélyéből, hogy aztán valahol Krasznokamszokban élt,

és mintha előbb építésvezetője, majd vezetője is lett volna a Goznak Papírgyárnak.

Először elhittem neki, de ez túlzásnak, legendának bizonyult.

Ám más tény nem volt egyáltalán.

Nagymamám testvére, Jura bácsi megerősítette a krasznokamszki lakhelyet és a
papírgyári

kapcsolatot, 100 százalékgig biztos volt abban,

hogy Misa bácsi 1942-ben önkéntesként kiment a Nagy Honvédő Háború frontjára,
és ott elesett.

Akkor már 50 körül lehetett,

ahogy én most.

3.

Sok mindent akkor értettem meg,
mikor „A politikai megtorlások Perm megyei áldozatainak emlékkönyvé”-ben,
melyet a Memorial adott ki,
a következő két bejegyzést találtam:

„Malinovkin Mihail Vasziljevics
Szül. 1894., Gorkij város; orosz;
Lakhelye: Perm megye, Kraszno-kamszki város.
Letartóztatásának ideje: 1941. június 27.
Elítélve: 1941. augusztus 21., vád: szovjetellenes agitáció.
Ítélet: 10 év szabadságvesztés.”

„Malinovkin Mihail Vasziljevics
Szül. 1896., Gorkij város; orosz;
Lakhelye: az NKVD Szolikamsztraj javító-nevelő tábora
Letartóztatásának ideje: 1942. január 9.
Elítélve: 1942. május 16., vád: szovjetellenes agitáció, ellenforradalmi agitáció.
Ítélet: kivégzés, 10 év szabadságvesztésre enyhítve.”

Alighanem ugyanarról az emberről van szó, csak hibás valamelyik születési év.
És persze nem Gorkijban született: akkor még Nyizsnyij Novgorodnak neveztek.
Egy másik forrásból azt sikerült kiderítenem, hogy villamosmérnök volt a krasz-
nokamszki Papírgyárban...

...Kraszno-kamszkit a semmi közepén építették
elítéltek, kulákká nyilvánítottak, száműzöttek ezrei,
egyszerre a gyárat, a hőerőművet és a várost.
Miután üzembe helyezték, kezdődött a hajtóvadászat a kémek után (69 főt főbe
lőttek).
Összesen 1317 embert helyeztek vád alá (356 főt kivégeztek, 40 fő meghalt a nyo-
mozás során).
Közülük 369 embert ítéltek el szovjetellenes agitáció vádjával.
Vád alá helyezték az egész Papírgyár és az 1. sz. Hőerőmű teljes vezetését,
beleértve az igazgatókat, Gorjacsevet és Horosevet
mint a „trockista-zinovjevista csoport” vezetőit,
az elsőt 8 évre száműzték, a másodikat főbe lőtték.

Malinovkint is így varrták be a GULAG-ba 10 évre,
a Szolikamszki Javító Munkatáborba,
nem is messze az előző helytől,
a munka is hasonlított:
egy másik papírgyár építésén lett az elektromos berendezések mestere,
csak már mint ingyenes munkaerő, mint rab.
1942. május 16-án itt ítéltek el másodjára,
immár ellenforradalmi agitációért.
Halálra ítélték,

ám a főbelövést megváltoztatták, talán mert szükség volt a szaktudására, további 10 évre...

Itt vége szakad az adataimnak.

Úgy látszik, ezt az időt már nem bírta ki.

Az unokaöccsei elől, akik a polgárháború vörös parancsnokának fiai voltak (őrá is lecsaptak, de nem annyira), a valódi igazságot eltitkolták.

Forradalom előtti fotó.

A nagy, összetartó család közepén egy szolid, borotvált koponyájú férfi kis bajusz-kával.

Három nővér egymáséhoz hasonlító nagy, hímzett fehér gallérú sötét ruhában.

Két fehér hópelyhecske-kislány a térdük mellett.

Kamasz fiú Tolsztoj-ingben, nagy csatú egyenövvvel, a fölnevetés határán.

Egy egészen fiatal, feszülten figyelő tekintetű leány.

Fiatal, magas, karcsú zászlós a mellén emlékjelvényel.

Mihail Vasziljevics.

Misa bácsi...

Ma is vészterhes, érthetetlen időket élünk.

És olyan kibírhatatlanul vibrál a mellemben,

mintha valami kikívánkozna onnan a szabadba,

de nem lelné a kijáratot...

Lesz-e 100 év múlva valaki, aki majd rám fog tudni emlékezni...

egyáltalán: lesz-e valaki...

2017. január 25. – február 4.

Vándor Anna fordításai

Rudolf Konrad

A szokologorovkai iskola

Egy zenész háborúban és hadifogságban

(Részletek)

A zenetudós professzor, Rudolf Konrad már kiadott néhány szakkönyvet, mire megírta ezt a részben önéletrajzi történetet, amelyben egy zenész, a tizennyolc éves, naiv Hans Matuschke önkéntesen vonul be a háborúba. Illúzióitól teljesen megfosztottan, ugyanakkor éber eszmével megéli és túléli a két poklot – a háborút és az orosz munkatábor. A zene menti meg az életét és segíti a túlélésben...

***

Rudolf Konrad 1922. december 9-én született Königsbergben. Mivel egyszerű családból származott, gyermek- és ifjúkorában pedagógiai szempontból nézve nem a legnívósabb zenei képzésben, részesült a königsbergi városi zenekarnál. Kiemelkedő muzikalitásának köszönhetően különböző kötelezettségek háruáltak rá, többek között keresett zongorista lett. Miután bevonult, csakhamar felajánlották neki a gyalogsági hadtest első fuvolásának pozícióját. Szolgálatra során előbb Franciaországba, majd a Szovjetunióba került, ahol 1944-ben hadifogságba esett. Ahogy a Haag & Herchen Verlag gondozásában 1992-ben megjelent, *Die Schule von Sokologorowka – Ein Musiker in Krieg und Gefangenschaft* (A szokologorovkai iskola – Egy zenész háborúban és hadifogságban) című regényében lenyűgözően ábrázolta, mindezt hatalmas ötletgazdagságával élte túl, amely abban állt, hogy zenekart alapított, néhány segítőtárs révén hiányzó hangszereket készített, feljegyzett ismert zenei anyagokat, komponált. Mivel a tevékenysége javította a foglyok hangulatát, a láger vezetése kimondottan támogatta a zenekar előadásait. – 1949-es kiszabadulása után Braunschweigben és Berlinben zenei tanulmányokat folytatott fuvola és zeneszerzés szakon. Felvette a „Ritmika – zene és mozgás” szakot is, amelyet szintén diplomával zárt. Ezt követően főleg a Braunschweigi Városi Színház házi zeneszerzőjeként és fuvolásaként dolgozott. Ismeretségi köréhez tartozó orvosok és pszichoterapeuták, akik meg voltak győződve zenei testmozgató tevékenységének pozitív hatásáról, rávették, hogy alapítsa meg az első ritmikai magánintézetet az NSZK-ban.

1970-ben a hannoveri Zene- és Színháztudományi Főiskolán megbízták a „Ritmikai nevelés” szak vezetésével, 1975-ben pedig kinevezték professzornak. Későbbi években (1981–83-ban és 1988–89-ben) vendégprofesszorként tevékenykedett Bécsben a Zenei és Képzőművészeti Főiskolán.

Rudolf Konrad 2009. november 8-án halt meg Hannoverben.

...Már hat hét is eltelt azóta, hogy Hans Matuschke fogságba esett. 1944. október 10-ét írták. Egy körbekerített területre terelték be őket, amelyről a sötétben csak elmosódott képet alkothattak maguknak. Orosz és német

nyelvű vezényszavak harsantak fel. Valamiféle kicsi házakba zsúfolták be őket. Ott aztán egymás hegyén-hátán nyomban el is aludtak. A helység neve Szokologorovka volt, s el kellett telnie némi időnek, mire ki tudták mondani ezt a nevet...

***

Kinézetre a világ egyik lágere olyan, mint a másik. A világon minden hadifogoly fejében ugyanazok a gondolatok lakoznak. Ezek két szilárd pont körül kerin-
genek: túlélni és hazajutni. Ez alól Matuschke sem volt kivétel. Öt éven át nem fog gondolni semmi másra.

A már egy ideje működő láger egyes részeit szögesdróttal zárták körbe, s beleépítettek egy egyszerű kaput, amely előtt egy őrszem posztolt. E tekintetben is hasonló valamennyi láger. A bent és a kint között mindig a szögesdrót a választóvonal, amely határozottan a tudodra adja, hogy mi vagy. Ezt itt karanténként emlegették, méghozzá joggal, mert a besszarábiaiak – ahogyan hívták őket – magukkal hozták a flekktífuszt.

Röviddel az érkezésük után kezdetét vette a nagy halálozás. Kurt, a jó barát december 9-én halt meg, Matuschke születésnapján, flekktífuszban. Nem sokkal előtte Hans benzil-benzoátba áztatta Kurt ruhadarabjait, de semmire sem ment vele. Ezen az 1944–45-ös őszön és télen Kurttal együtt további hétszázötven ember halt meg flekktífuszban.

Mások máshogyan haltak meg. Kurt Meinecke halálát víz okozta, Heinz Limmerstedtet agyonütötte az aknában egy lezuhanó kőlap, amely jó tíz tonnát nyomott. Peter Ullrich tüdőgyulladást kapott, és sok másik társához hasonlóan behalt. Berthold Besenbindert a külszínen lapította szét két egymásnak ütköző csille. De nem ő volt az egyetlen, akit összezúzott valami. Kurt Wimmert leomló bányafa temette maga alá, aztán belefulladt a törmelékbe és a sárba. Szinte mindegyik műszak hozott fel magával egy halottat.

A Donyec-vidék bányáit a német Wehrmacht, vagyis ők maguk rombolták szét még korábban. Amikor a Vörös Hadsereg visszafoglalta őket, a civil kormányzat kénytelen volt a lehető leggyorsabban újraindítani a kitermelést, mert a hadiiparnak szénre volt szüksége.

Nem volt semmilyen biztonság. A foglyok egérlyukakban dolgoztak, benzínlámpa-világítás mellett, s ha valamelyik lámpa felborult és kialudt, azt a robbanásveszély miatt nem volt szabad újra meggyújtani. Némelyik műszak a munkaidő vége felé már lámpák nélkül dolgozott, mert mindegyik felborult és kialudt. Az aknák leírhatatlan állapotban voltak. A szénkilométernyi távolság leküzdése árán lehetett elérni görnyedt testtartásban, mivel a főjárat átlagosan százhusz centi magas volt. Beomlott mellékjáratokon, sáron és vízen hatoltak át. A bányászható rétegek helyel-közzel csak hatvan centiméter magasak voltak. Ezekről mindenki félt. Akit oda osztottak be, az a pokol minden kínját megtapasztalta.

Ennek az alvilágnak a láttán egy hang azt mondta Matuschke háta mögött: „Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel.” Nyilván valamiféle művelt ember.

A hatvancentis aknában csak hanyatt fekve lehetett dolgozni. Matuschke kapott egy kurta lapátot, s keresztben a teste felett áthányta a szén egy csúszdára. A szén valahol hátul egy csillében landolt, amelyet kézzel mozgattak

hegynek fel és hegynek le, vásott, rosszul lerakott síneken. A csillék gyakorta leugrottak a sínekről, eltorlaszolták az aknákat vagy felborultak. Ilyenkor elakadt a kitermelés, az oroszok pedig őrjöngtek. Sokkos állapotba kerültek, ha az egy-egy műszakra megkövetelt norma nem teljesült. Arra voltak idomítva, hogy a norma teljesítését életük legnagyobb adományának tekintsék. Ráadásul a háborút egyelőre még meg sem nyerték. Ordítózással, improvizációs mutatványokkal, amelyekhez mesterien értettek, ütlegeléssel és a testi erő totális bevetésével sikerült elhárítani az efféle üzemzavarokat.

A sok aknából csillag alakzatban másztak elő a csillék egyfajta központ, az úgynevezett platform felé, ahol egymáshoz csatolták, majd egy több kilométeres szakaszon felhúzták őket. Útjuk egy sín páron rézsútosan haladt felfelé. A közvetlen közelben levő többi bánya rendelkezett aknatornyokkal. Az itteni nem. A kötél gyakran elszakadt, a csillék pedig visszazáguldtak a mélybe, gyakran leugrottak a sínről, felborultak, és magukkal sodorták az akna falazatát is. A bányafával elegyedett kőzet tonnányi torlaszokat képzett, amelyeket kínkeserves munkával el kellett távolítani.

Túl a flekktífusz áldozatain, ezen a télen éhen halt további háromszáz fogoly. Peter Biener felakasztotta magát egy dróthurokkal. Dr. Stein, egy bécsi orvos, úgy lett öngyilkos, hogy szíven szúrta magát egy szikével. Hartmut Biedenstedtet szökési kísérlet közben ölték meg, Hannes Nowotnyt pedig egy sikertelen szökést követően. Az oroszok visszahozták a lágerbe, ahol a saját társai verték halálra, mert huszonnégy órára az egész táborban szüneteltették az ételosztást. Néhány ember számára ez halálos ítélet volt.

Különböző járványok és betegségek keringtek. Sok ember szenvedett sárgaságban, volt két szkizofrén eset, több százan küszködtek táplálkozási zavarokkal, s végtelen volt a száma a munkabalesetben sérülteknek. Szinte senkit nem került el a vérhas, s közben újra és újra ott volt a flekktífusz. 1944/45 tele kemény volt. A láger utcáját hóföregtegek söpörték. A halottakat közvetlenül a láger mellett temették el...

***

A halottak merevre fagyott csontjai olyan könnyen törtek, mint a jégcsapok. Így aztán a kedves bajtársak könnyebben elértek a lyukakban. Beleférték volna eredeti testméretükkel is, ha a lyukak nagyobbak lettek volna, de a föld keményre volt fagyva, megfelelő szerszámaik pedig nem voltak, amelyekkel szép, négyszögletes sírokat áshattak volna. Még ha a foglyoknak lettek is volna csákányaik, azokat nem tudták volna emelgetni, annyira erőtlének voltak. Csákányok helyett feszítővasakat kaptak. Vagyis töklétesen alkalmatlan szerszámokat. Ezeket a feszítővasakat néhány rövid percig képesek voltak felemelni, majd leejteni. Aztán elsötétült a szemük előtt a világ, és le kellett ülniük. Ennél fogva a lyukak túl kicsik maradtak, és a német Wehrmacht meztelen, sárga, vézna, kopasz és többszörösen halott néhai katonái nem fértek el bennük. Muszáj volt változtatni rajtuk egy keveset. A legerősebb sírásó felemelte a feszítővasat, s másfél méter magasból leejtette a halott combjára. Ez kétségtelenül olyan hangot váltott ki, mintha egy jégcsap tört volna össze.

Matuschke gyerekkorában csodaszép jégcsapokkal találkozott a szigorú köningsbergi téiben. Azok hosszú glédában lógtak le a Ponarath-sörfözde tetőiről.

Némelyik akár egyméteresre is megnőtt. Ő aztán addig dobálta őket hógolyókkal, míg le nem estek, és fürgén félreugrott, amikor szilánkokra törtek a földön.

Itt most némelyik halottnak a fejét vágták le, mégpedig mindig olyankor, amikor a lyuk csak harminc centivel volt rövidebb a kelleténél. Azért döntöttek a fej mellett, mert a combok letöréséhez kétszer is meg kellett emelni a feszítővasat. Ilyen módon Matuschke megtanult valamit a mozgás, vagyis a munka észszerű beosztásáról.

Aztán a leveskiadó ablaknál egyszer csak felhangzott a vezényszó: „Sírásó különítmény, vissza.” Varázsos csengésű szavak! Az ablak kinyílt, és jutalomlevest osztottak. A legény, aki jelentette a különítmény visszatértét, a Karl-Heinz Birkel névre hallgatott, de mindenki csak Karlinak szólította, és hivatásos gengszter volt. Ahogy váltig büszkén hengegett vele, előzőleg már sok börtönt megjárt. Természetesen ártatlanul. Később hivatalos légertolvajjá avansált, aki nagyszabású rablóhadjáratokat szervezett a láger kiépítése, de az orosz tisztek jóléte érdekében is.

Annyira gyors ütemű és tömeges volt a halálozás, hogy a sírásó különítmény – hiába állt harminc emberből – már nem győzte a munkát. Túl hideg is volt. Ettől kezdve a halottakat egy kis fészterben rakták halomba, akárcsak a tűzifát. Vézniak voltak, és teljesen súlytalanok.

Hans Matuschke és másik három fogoly kötelessége volt, hogy minden reggel begyűjtsék a halottakat, leöntsék őket vízzel, úgy-ahogy eltávolítsák róluk az ürüléket, aztán behordják valamennyit a fészterbe.

A halálbarakkban, amelyet némi iróniával „Kórház”-nak neveztek, a haldoklók háromemeletes csupasz deszkapriccseken feküdtek. A felül levők az alul levők fejére szartak. Sokan közülük erektálva suhantak át a másvilágba, és Matuschke azon tűnődött, vajon a lélek a farkuk hegyén át hagyja-e el ezeket a fiatal férfiakat.

A fészter csakhamar megtelt, és a merevre fagyott kedves bajtársak csúszkálni kezdtek, mint a jégtömbök. Amikor Hans egyik reggel kinyitotta az ajtót, a hullák megindultak feléje, ledöntötték a földre és rámeresztették a szemüket. Kábán és nehézkesen kiszabadította magát. Ha ereje teljében lett volna, traumát okoz neki ez az esemény, de így, mivel tompa volt, és félig-meddig maga is szinte halott, nem érzékelte a helyzet borzalmát.

Az orosz lágerorvos, egy idősebb férfi egyensúlyzavarokkal küszködött, ezért alkalmatlannak ítélték a frontszolgálatra. A felszerelése egy sztetoszkópból és egy lázmérőből állt. Zsidó volt, így aztán Matuschkének alkalma nyílt rá, hogy revíziónak vesse alá a belenevelt zsidóútálatot. Ez a dr. Eisenstatt a szó szoros értelmében megküzdött minden egyes fogoly életéért. A betegeket karanténba zárta, ragaszkodott a feltétlen tisztasághoz, és próbált hozzájutni némi kiegészítő ellátmányhoz, ami szinte a lehetetlennel volt egyenlő ebben a kizsigerelt országban.

Matuschke sárgaságot kapott, s bekerült a „Kórház”-ba. A kezelés rongyokba csavart, felmelegített téglákkal folyt, amelyeket a hepatitiszes betegek a hasukra tettek. A barakkban nem volt világítás. Odabent mintegy harminc katona darvadozott némán, az erőtlenség lehetetlenné tett bármiféle beszélgetést.

Ha valakinek közeledett a halála, megjelent dr. Eisenstatt, és halk hangon, egy jiddisből és oroszból álló keveréknnyelven megkérdezte tőle, mit

szeretne enni. Később aztán visszatért egy sűrű levessel, egy darab kenyérral vagy egy falatnyi cukorral. Eisenstatt régimódi szemüveget viselt, amely mögött meleg és jóságos szempár ült, alig kivehetőn a vastag lencsék mögött. Keveset beszélt.

Ez az alig észrevehető ember 1945 tavaszán megállította a járványt. Addigra a tábor lakóinak nagyjából a negyede meghalt.

Persze nyilván továbbra is előfordultak halálesetek. Mígnem később, alighanem a világ nyilvánosságának a nyomására – egy s más azért mégiscsak kiszivárgott –, parancs érkezett Moszkvából, egyenesen Sztálintól: a munkatáborokban mostantól nincs több halott!

A parancsnak olyan formában tettek eleget, hogy mintegy tíz kilométerrel távolabb felállítottak egy központi kórházat, amelybe átpasszolták az összes élőhalottat, még mielőtt kimúltak volna. Most már nem a lágerekben haltak meg az emberek, hanem a kórházban. De azért ez sem ment zökkenők nélkül. Egyszer egy halottat is feltettek a teherautóra a félholtak közé, azzal az utasítással, hogy csempésszék be a központi kórházba. Ott azonban megorrontották a dolgot, és visszaküldték a hullát. Erre a láger vezetése cserébe felajánlott egy rakomány szénát. Ez már hatott. Valamilyen okból a központi kórháznak szénára volt szüksége.

Matuschkének nem kerülték el a figyelmét ezek a visszasságok, de az éhség és az erőtlenség megakadályozta, hogy szenvedjen miattuk. Akkor sem szenvedett, amikor Heinz Bock, egy regensburgi katolikus pap megpróbált Kurtnak, a barátjának egyházi temetést rendezni, vagy legalább egy imát mondani érte, vagy csak keresztet vetni a földbe vájt gödre mellett. Amikor Heinz előállt ezzel a kéréssel, a német tisztségviselők és az oroszok egyaránt gúnykacaj és szitkok közepette küldték el melegebb éghajlatra.

***

A Wehrmacht feloszlása lélegzetelállító iramban zajlott le. Alig telt el néhány óra a fogságba esésüket követően, máris elértektelenedett minden rangfüggő tekintély, megszűnt mindennemű rend, amely nyomás alatt jött létre, mint ahogy minden más is, ami egykor „kedves és drága” volt, kiüresedtek az olyan szavak, mint a „Führer”, „nép”, „haza”, „harc”. Az egész nácivarázs pusztá hazugságnak bizonyult.

Matuschkét a korábbi tisztjeik viselkedésének a látványa valóságos irtózáttal töltötte el. Hiszen ezek még tegnap is maguk voltak az istenek! Felfoghatatlan rejtély maradt számára a dolog. Sehogy se bírta elképzelni, milyen megtévesztett ösztönök bírták rá emberek millióit, hogy rábizzák magukat ezekre a vezetőkre. Mivel ő csak azon tudott eltöprengeni, ami közvetlenül a saját orra előtt történt, minden egyes tisztet személyesen tett felelőssé a vereségéért. Azt nem ismerte fel, hogy a tiszteket is becsapták. Ahhoz ők korábban túl magasan hordták az orrukat. A rangjuk, a pozíciójuk, a műveltségi szintjük – minden mehetett a szemétre. Helyettük gyorsan és magabiztosan egy olyan embertípus hágott most fel a magaslatokra, amelyet Matuschke addig nem ismert: a gátlástalan, fizikailag erős, a személyes terrort kíméletlenül a saját előnyére alkalmazó állapotember, akinek, láss csodát, a tömeg, autoritásigényét kielégítendő, nyomban önszántából alá is vetette magát újra. Ezzel a

típussal immár táborparancsnoki, barakkelőjárói, konyhafelügyelői és lágerrendőri szerepkörében találta szembe magát az ember. Ő volt az, aki miatt a fogság pokollá lett, s nem a joggal elkeseredett oroszok. Az intelligensebbek közül feljutott néhány jogász és tanügyi tanácsos a lágerhierarchia csúcsára. Gyakran a hatalom kapcsolószekrényénél, a politikai vezetésnél landoltak. Ezek voltak, ahogy kiderült, a legrosszabbak. Agyaltak, rendelkeztek, de nem piszkították be a kezüket. Egy olyan típust képviseltek, amely minden társadalomban előfordul.

Hitler és Sztálin – mindketten ezekből az alakokból emeltek ki egy gonosz söpredéket. Hitler alatt ők voltak a százszázalékosok, azok, akik „beváltak”, akik „keményen odanyúltak”. Sztálin alatt ugyanazt tették. Az új engedelmisség gyorsan és alaposan benőtte a bűnöző Hitler iránti engedelmisségüket. Hitler? Ő az efféle egyedek számára már csak amolyan anekdota maradt. Polgári lelkiismeretük minden nehézség nélkül eladható volt bármilyen hatalomnak, kaméleon módjára váltogatták a moráljukat. A civil életben kivétel nélkül derék családapák voltak, olyanok, akik a gyerekeiket simogatják és a kertitörpét tisztogatják a ház előtt a pázsiton. Azóta már tudni lehet, hogy Heydrich nagyon jól hegedült, Hitler pedig haláláig szerette a kutyákat.

1945. május 5-én felcsattant egy hangos ordítás.

Felsorakoztatták a lágert. Megjelent az egész orosz tisztikar, és alakzatba állt. Sugárzó arcok! „Vége a háborúnak! Győztünk!...”

A politruk beszédet tartott. Úgy kezdte, hogy „Hadifogoly elvtársak...” Ezt nem kellett volna mondania. Morajlás futott végig a tisztek sorain. Másnapra az illető eltűnt.

A háború vége és Hitler halála, amelyben sokan nem hittek, Hans Matuschke-ra nem tett különösebben mély benyomást. Félig beleőrült az éhezésbe, s talán épp ez jelentett napról napra egyre nagyobb kihívást az ösztönei számára. Felsejlett benne egy elképzelés, hogyan élheti túl ezt az egészet. Talált egy gyenge pontot, amelyet még senki se fedezett fel, s amelyet hosszú időre ő maga is figyelmen kívül hagyott.

Tiraspolban még meg volt győződve róla, hogy a zenélésnek befellegzett. Az már senkit se fog érdekelni. „Ha azt kérdik, mi a szakmád, akkor mondd, hogy nyeregzműves vagy asztalos.” Valamikor régen szívesen nézte e szakmák mestereit munka közben, s most azt hitte, sikerülhet a trükk, csak legyen elég ügyes, legyen felkészülési ideje és szerencséje. De aztán jött az a bizonyos elképzelés: „Talán mégiscsak a zene jelenti számodra az esélyt.”

A német politikai vezetés, amely őszerinte értelmetlen módon „Szabad Németország Nemzeti Bizottság”-nak nevezte magát, saját szobával rendelkezett, ahol egy gitár is árválkodott. A négyezer fogoly közül csak egy ember akadt, aki játszani tudott rajta, s ő, Hans Matuschke volt az az egy ember.

Kiválasztott két embert, gyakorolta velük a háromszólamos éneklést, és gitáron játszott hozzá. A vokális tételeket deszkákra írta, amelyeknek a simára gyalult felületére kottavonalakat húzott. Miután a tételt begyakorolták, legyalulták a deszkát. Csak két évvel később sikerült szert tennie csomagolópapírra. Akkorra már tízfősre nőtt a „zenekar”, a kottavonalakat pedig a betegek rajzolták a kórházban. Kottapapír soha nem került a keze ügyébe.

Most, 1944/45 telén, kínlódva az éhségtől, két társával a hideg étkezőhelyiségben ült, amelyet csak egy homályos körte világított meg, és népdalokat, slágereket, giccses nótákat, operettáriákat gyakorolt velük, pedig ők még kottát sem tudtak olvasni, és énekeltek minden mást is, amit csak fel bírt idézni magában, de új dolgokat szintúgy, amiket igen gyorsan kirázott a kisujjából, s ugyanolyan gyorsan el is nyűttek. „Játssz, vagy halj meg!”

Nemsokára volt már egy kicsi pódiumuk is, és lezajlott a „deszkákon” a félhalottak első koncertje félhalottak számára. A honorárium: egy-egy tányér leves a közreműködőknek.

Matuschke öt hosszú éven át nem látott nyomtatott kottát. Óriási kreativitástréning volt ez a számára, mondja majd később, és egy életen át hálás lesz érte.

Egy napon felbukkant egy körülbelül negyvenéves, kopasz, köpcös, de látzatra szívós emberke, akinek csak két foga volt az amúgy fogatlan szájában, az egyik balra fent, a másik szemben lent, amelyek között egy faragott pipát tartott.

Az emberke ferdén megbámulta Matuschkét, majd anélkül, hogy kivette volna a szájából a pipát, könnyed vigyorral így szólt: „Csinyá’tam egy hegedát.”

Ő volt Oskar, s ő lett Matuschke első hegedűse. Oskar bányamunkás volt, s a háború előtt szert tett némi kottaismeret nélküli hegedűjáték-tudásra. Most szerzett valahonnan fát és enyvet, aztán egy saját gyártmányú késsel hónapokig farigcsálva, elkészített egy hegedűt. A húrok telefondrótból voltak, ennél fogva a g-húr túl vékony maradt. Zsongott és zörgött, de mégiscsak hegedű volt! Oskar, aki eredetileg lakatosnak tanult, megőrizte emlékezetében a formát. Szinte hihetetlen!

Hegedű, gitár, ének! Ezzel már kezdeni lehetett valamit: ellenpontozás és mellékhangok, kísérő szólamok és rövid hegedűszólók a vokális részek között.

Oskar hegedűbarkácsolásánál egyetlenegy kérdés bábáskodott: hogyan juthatok ki az aknák poklából? Íme a beigazolódozott válasz: Oskar kijött a bányából. Aki Matuschke játszótársa volt, annak megengedték, hogy felszíni munkát végezzen. Bár az is nehéz volt, de legalább már nem életveszélyes.

Fritz fűtő volt a konyhánál. Egy különálló helyiségből három óriási tűzhelet látott el, szén volt bőségesen. Fritz szerette a zenét! Fűtőként közvetlen hozzáférése volt a főtt, bár kissé rohadt krumplihoz. Matuschke vele építette meg az első dobot konzervdobozokból, fémdarabokból és sátorvászomból. Neki szüksége volt a dobra, Fritznek pedig a zenére. Matuschke éhes volt, Fritznek pedig volt krumplija.

Éjfél tájban, amikor Fritzet leváltották, ők ketten egy ócska olajlámpa által megvilágított fészkerben dideregve gyakorolták a kéz- és lábkoordinációt, meg a sztenderdtáncok ritmusait. Mivel nem volt kéznél semmilyen dallamhangszer, Matuschke énekelt, Fritz pedig döngette a dobot. Bár zenei tehetségtelensége felülmúlta a lelkesedését, a zsebében ott lapultak azok a csodálatos főtt-rohadt krumplik, amelyekkel csak akkor rukkolt elő, ha már eleget dobolt, mintegy két óra múltán, s ezekben az órákban Matuschke úgy szenvedett, mint egy kutya az orra előtt táncoltatott kolbászvég látványától. A krumpli illata csak úgy áramlott kifelé a nadrágzsebből, de Fritz nem volt könyörületes. Értett az üzlethez: előbb az áru, aztán a pénz. Dobolt néhány

hónapig, de amikor megnőttek az igények, kiszállt a játékból, s egy félprofi muzsikus lépett a helyére.

***

Egy évvel Matuschke fogságba esése után, 1945 késő nyarán feltűntek a szabad piacokon, az úgynevezett bazároknak az első hangszerek, amelyek a Vörös Hadsereg hadizsákmányából származtak. Ezeket, más egyéb holmi mellett, hazatérő frontkatonák kínálták fel eladásra a legjobb árat ajánlóknak. A hadifoglyok ugyan nem rendelkeztek rubellel, de a legtöbb orosz tiszt pénzhez tudott jutni, s mivel szerették a zenét – mindenki másnál is jobban a politikai tisztok, a politrukok –, sok táborban megtalálták a módját, hogyan szereljék fel a lágerzenekaraikat hangszerekkel. Erre büszkék voltak. Matuschke kapott egy negyvennyolc basszusos harmonikát, és boldog volt.

Gitártudását időközben továbbadta egy tehetséges, vidám Rajna-vidékinek, így aztán az új hangszer integrálása nem jelentett semmilyen problémát. A németek és az oroszok egyaránt csodálkoztak, s Matuschkét jelentős mértékben felmentették a fizikai munka alól.

Bejáratos lett a tisztok és azok családjai ünnepeire. Vagy egyedül játszott, vagy másokkal: esküvőkön, állami ünnepeken, Sztálin születésnapján, május 1-jén, az októberi forradalom évfordulóján stb. stb. stb. Orosz zenei repertoárja tökéletes volt. Gyakorta üldögélt a „Nemzeti Bizottság” rádiója mellett, meghallgatott és feljegyzett, aztán gyorsan meg is tanult fejből mindent. Ennek folytán órák hosszat képes volt dalokat és táncokat játszani, amelyeket az oroszok együtt énekeltek vele. Ettől fokozatosan nőtt a tekintélye. Később elkezdett harmonikát tanítani egy tiszt kivételesen tehetséges fiának. Hamarosan több tanulója is lett.

Akkor is őt hívták, ha zongorát kellett behangolni, s egyszer ráadásul száz kilométert utaztatták egy harmónium végett, amelyet szétszedett, de a hibát nem találta, s az összerakásnál valahogy még néhány csavar is megmaradt, amelyeket eldobott.

Ahogy csak telt tőle, eljátszotta, hogy ő egy „specialista”: varázsszó volt ez, automatikusan hírnév és megbecsülés járt vele, amit élvezett.

Még fontosabb volt azonban az a táplálékforrás, amely ezáltal megnyílt előtte. Ha a táboron kívül játszott, ehetett eleget. És alapjában véve, csakis az enni való kedvéért játszott. Mint a történelem előtti korban: művészet naturáliák fejében.

Most, csakúgy, mint egykor Hitler hadseregében, ismételten a hatalmasok macskaasztalánál ült, és figyelte kisdud játékaikat. Amit látott, az tényleg furcsa volt. Ha úgy adódott, hogy egy családnál kell megjelennie, más bánásmódban részesült, mint a lágerban. Ugyanaz a tiszt, aki a lágerban átnézett rajta, ráordított, vagy más egyebet művelt vele, most kedves lett, gondoskodó, sőt, már-már atyai. Matuschkét ámulatba ejtette az oroszok nemzeti italával, a vodkával kapcsolatos kultusz is. Előfordult, hogy miután kiéhezve, kilométereken át a harmonikáját cipelve megérkezett egy házhoz, már a küszöbön megkínálták egy fogmosópohárral töménnyel, amelyet egy hajtásra meg kellett innia. A pohár letétele sértésnek számított, az pedig, hogy utána az elgyengülés jeleit mu-

tassa, vagy akár összeessen, ahogy a természet sürgetve követelte, kizárt dolog volt. Amíg fogsága első évében a „Játssz, vagy meghalsz”-jelszó volt érvényben, azt most a „Vedelj és játssz” váltotta le.

Matuschke pedig csak játszott és játszott, hogy túléljen. Ha elébe toltak valamilyen ennivalót, mindig a saját asztalukról, és sohasem hulladékot, ő lassan evett, nehogy elárulja, mennyire éhes. Az idő előrehaladtával a nyakába borultak, cuppogva csókolgatták, megromgálták a hangszerét, vodkát öntöttek a nyakába, és – ha eszükbe jutott – teletömték a zsebeit elemózsiával, kenyérrrel, szalonnával, paradicsommal és uborkával.

Matuschke ügyelt rá, hogy ne keltsen feltűnést. Bár tökrészeg volt, az ujjai automatikusan siklottak a billentyűkön, és hiba nélkül játszottak, míg csak be nem fejeződött az ünneplés, és vissza nem küldték a lágerba. Egyedül járhatott ki és be.

Nem mindig érte el a tábort. Nyáron gyakorta egy gabonaföldön vagy paradicsombokrok között ébredt, télen azonban nem csekély akaraterő bevetésével újból felállt, ha útközben elesett, és tovább botorkált a lágerkapu felé.

1946 elején odahelyeztek a lágerbe két orosz tisztet, akik egyenest Berlinből érkeztek. Méretre szabott uniformist viseltek, és kifogástalan volt a modoruk. A nagyvilág lehelete lengte körül őket. Az egyik magas volt és karcsú, a másik kicsi és kövér. Csakhamar „a Nagy és a Kicsi Berlini”-ként emlegették őket. Meglátogatták a szállásokat, higgadtak voltak, megfontoltak, és cigarettával a kezükben, lezser stílusban csevegtek a lágerbeli intelligenciával. Matuschke megfigyelte, hogy egyetlen fél év leforgása alatt lekopott róluk a műveltség máza, lassacskán bemocskolódtak, és szitkozódva jártak-keltek peckesen. A környezet befolyása legyőzte őket. Egy nap híre ment: a Nagy Berlini nőszülni készül.

A menyasszonya, egy sötét hajú szépség, zsidó családból származott. Matuschke néhány héttel a lakodalom előtt ismerkedett meg vele, amikor a lány szüleinek a házánál egy Németországból zsákmányolt zongorát hangolt. Jól bántak vele, s a fiatal nő hosszasan és figyelmesen méregette. Miközben ő a zongorával foglalatostkodott, halk léptekkel más lányok is besurrantak, nyilván az ara hűgai vagy barátnői, kis ideig nézték, majd halkán kuncogva eltűntek.

A Nagy Berlini nagy lakodalmat akart csapni, ahol minden van, ami szemetszáját gyönyörködtet. Ez 1946/47 telén legális úton aligha volt kivihető abban a romokban álló országban. A tiszt tehát összedugta a fejét a láger funkcionáriusaival, a Nemzeti Bizottság tagjaival, a konyhafelügyelővel, a magazingondnokkal, az NKVD-tolmáccsal és a két tábori rendőrrel, megígérte nekik, hogy részt vehetnek az ünneplésben, ha gondoskodnak az ennivalóról, az italt majd ő maga szerzi be, és egyáltalán, nem fogják megbánni.

Így aztán nyélbe is ütötték az üzletet, és „az asztalok rogyadoztak az étkek súlya alatt”, amelyeket mind a hadifoglyoktól vontak meg. Matuschke idejekorán érkezett, zongorázott, tetszést aratott, s jó ellátásban részesült.

Aztán az idő előrehaladtával bebocsátották a láger elitjét. Mindannyian puccba vágta magukat (mire való is lett volna a tábori szabóság?). Lehetett látni félig katonai, félig civil szabású egzotikus öltönyöket, különböző színekben, még magyar khakiben is. A gondosan kifényesített lábbelit semmi esetre

sem saját kézzel tisztították ki, nem, mindenkinek megvolt a maga szolgálója, aki éppúgy, mint Adolf alatt, itt is a „csicskás” megnevezést kapta. Az elit tagjai libasorban jöttek be, majd pedig leültek. A lágerben maguk voltak a megtestesült rettenet, itt azonban csendesen és barátságosan viselkedtek. Számukra „a szomszédban” terítették asztalt, és a Nagy Berli a maga legszemélyesebb személyében töltötte ki nekik a vodkát.

A lárma egyre dagadt.

Matuschke abban a szobában játszott, ahol az oroszok ültek, s ott táncoltak is, bolondos jókedvvel táncoltak; hangosan, élénken és igencsak orosz módra táncoltak. A szomszédban, a németeknél kiadósan ettek, és még inkább ittak. Ott is egyre nagyobb lett a lárma. Mialatt Matuschke játszott, érezte, hogy készülődik valami a háta mögött. Elborzadt, amikor meghallotta, hogy a honfitársai katonanótákat kezdtek bömbölni. Az oroszok visszahőköltek. Sugdolózás támadt, ami semmi jóval nem kecsegtetett, előbb lassú, aztán koncentráltabb, végül éles, mint egy borotvapenge. Közte szünetekkel, mint mikor lélegzetet vesz az ember. Pár perc múlva átbillent a dolog. A rendőr Willi, egy kis termetű, szívós kölni vagány, aki a lágerben mindig üvöltözve rohángált egy doronggal (három évvel később, hazautazás közben agyonütötték, a holttestét pedig ki-dobták a vagonból), ez a rendőr Willi váratlanul felugrott az asztalra, és elkiáltotta magát: „E’mmind tőlünk van!”

A násznép kővé dermedt. A mondatot mindenki megértette. A rémület egyetlen másodperce múltán az oroszok ellentámadásba lendültek, élükön a legfőképpen érintett Nagy Berlinivel. Szitkok és gyalázkodások közepette ki-űzték a láger krémjét. A vendéglátók, érezhető sajnálkozással a hangjukban, Matuschkénak is jelezték, hogy lenne szíves eltűnni.

A kollektív felelősség alól ő sem lehetett kivétel.

Kitámolyogtak a csillagfényes és igen hideg téli éjszakába. Két óra lehetett. Szemmel láthatóan csak a józanul maradt Matuschke fogta fel, mi is a helyzet, mert az elit hangosan énekelve, hógolyókat hajigálva, széles jókedvében és részegségében a hóban hemperegve vonult a bányaeépületek és az alvó vityil-lók mentén a láger felé. Most megint győztesnek érezték magukat, és ebben az érzelemdús állapotban az NKVD-tolmács, egy felső-sziléziai német felhágott egy kicsi dombra, felágaskodott, mint kakas a ganédombon, és hallatott egy ősemberi üvöltést. Ez volt az utolsó hang, amelyet életében kibocsátott magá-ból, mert ahogy volt, abban a mereven ágaskodó testtartásban, előrebukott, akárcsak egy kidőlő fa. Csakhogy ez itt több volt, mint kilencven fok, hisz odafenn állt azon a bizonyos dombon. Amikor a feje a jéghez csapódott, csodaszép hang hallatszott. Fém ütközött fémmel, kalapács az üllővel, puszkagolyó a páncéllemezzel.

A férfi agyalapi törés következtében még azon az éjszakán meghalt.

***

Az 1941. június 22-ei lerohanás súlyos károkat okozott a Szovjetunió gazdaságának. A veszteségek a nemzeti vagyron harmadára rúgtak. Az ország elveszített húszmillió embert. Nem volt olyan család, amelyik ne lett volna érintve. A lakosság fele a Wehrmacht által megszállt területen élt. Jóllehet a német invázió teljesen felkészületlenül érte az országot, az orosz vezetésnek sikerült kimene-

kítenie jóval több mint ezer nagy ipartelep a Volgához, az Urálba, Szibériába és Kazahsztánba.

Ha az iparosítás már a háború előtt is példátlan áldozatokat és mindenemű jólétről való lemondást követelt a lakosságtól, a háború még sokkal súlyosabb terhet jelentett.

A háborút követő években sem csökkent a nyomás. Szovjet katonák és civilek milliói örömittasan tértek haza, hogy aztán hirtelen kényszermunkatáborokban találják magukat, mert állítólag kollaboráltak az ellenséggel. Újból a félelem országolt, egyfajta kollektív félelem, amelyet a háború alatt elfedtek a hazafias érzelmek hullámai.

Ebben a légkörben és ilyen háttérrel dolgoztak a német hadifoglyok az általuk szétrombolt ország újjáépítésén. Bár a helyzetük évről évre javult, továbbra is súlyos maradt.

A lágerek színvonala váltakozó volt. A mindenkori lágérparancsnokon és stábjának tisztjein múlt a dolog. Túlon túl is sokan voltak. Egymás lábán tapostak, és szemmel látható kompetenciaharc dúlt közöttük. A munkavezető tiszt azért felelt, hogy a lehető legtöbbet kihozza a foglyokból, így az ő érdekei ütköztek a politruk érdekeivel. Míg az egyik vissza akarta küldeni a muzikusokat a bányákba, addig a másik zenéltetni akarta őket, persze nem feltétlenül a zene szeretete, hanem a munkamorál pezdítése okán.

A háború károkat okozott az összes orosz tiszt és órkatona pszichéjében. Olyan kategóriákba lehetett beosztani őket, mint elkeseredett, mániákus és pszichopata. Most váltakozó sikerrel küzdöttek egy csipetnyi hatalomért, amelyet a rendszer kínált nekik. Az után a fontos szerep után, amelyet a háború során játszottak, sokan közülük nem voltak képesek megbékélni jelenlegi helyzetükkel. Némelyikük, ahogy mesélték, még mindig a vánkos alá dugott pisztollyal aludt. Traumák mindenütt, a németeknél szintén, csakhogy azokat náluk elnyomta az éhezés.

Fogságuk kezdetén, 1944-ben, a hadifoglyokat gyűlölet övezte.

A Kerítéskirály – minden tisztnek volt csúfneve –, a Kerítéskirály a kerítésnél állt, s onnan ordította bele a lágérba a kétségbeesését, miközben vadul hadonászott a karjaival. A németek agyonlőtték a feleségét.

A kapitány, egy korábbi partizán, most pedig lágérparancsnok, a „Partizán” nevet kapta, és úgy is viselkedett, mint annak idején az erdőkben: bizalmatlanul, minden irányban biztosítva magát, kezét állandóan a pisztoly markolatán tartva. Soha nem nevetett. A sapkát mélyen az arcába húzva, felsőtestével előrehajolva járta gyors léptekkel a tábor.

Amikor munkába vonultak, feldühödött emberek támadtak a menetszlopokra. Kövekkel dobálták, bunkókkal ütlegelték őket, nevek hatoltak a németek fülébe: „Megöltétek az én Natasámat, az én Olegemet, az apámat, az öcsémet, a nagybátyámat, a gyerekeimet...”

Egy sötétkék egyenruhás tiszt (a „Postás”) folyvást könnyen dühbe gurult, s ilyenkor habzott a szája, vadul forgatta a szemét, és csépelni kezdte a németeket. Az oroszok kollektív neurózisa nyilvánvaló volt. Hisz kezdetben, amikor a németek még győztek, pengeélen táncolt a helyzet. Ez mélyen rögzült. A győzelem feletti büszkeség nem volt képes bezárni a kezdeti vereségek által ütött sebeket. Ám mégis, az ő neurózisaik emberileg érthetőbbek voltak, mint a

németeké. A feltétel nélküli engedelmesség csodája, ez a lemming-szindróma, amelyből a németek kollektív neurózisa eredt, hosszú ideig még a szakemberek számára is teljesen érthetetlen maradt.

A bányákban leírhatatlan jelenetek játszódtak le az orosz előmunkások vagy műszakvezetők és a foglyok között. Mindenkire ránehezedett a norma teljesítésének a nyomása, hisz ha nem teljesült, kevesebbet kaptak enni. Mégiscsak izgalmas dolog volt, hogy az éppen itt, a bányavidéken kitalált sztahanovista rendszert úgyszólván a „helyszínen” tanulmányozhatja az ember! Ez az eszement dolog, amely csak a munkateljesítmény mennyiségét, és soha nem a minőségét tartotta szem előtt, furcsa túlkapásokhoz vezetett.

Egyszer például érkezett „egy nagy aktivista”, hogy bemutassa, miként lehet felépíteni egy családi ikerházat két nap alatt. Harminc ember dolgozott a keze alá, keverték a maltert, hordták a téglát és karnyújtásnyi közelbe rakták le neki, végigöntték a maltert a falakon, ő pedig rácsapkodta a téglákat. A ház két nap múlva készen állt. Görbe is volt, meg ferde is. Még az oroszok is nevettek rajta, s ujjukkal a halántékukat ütögették. Ő azonban azt mondta nekik: „Mégis mit akartok? Vagy rekordot csinálok, vagy rendesen dolgozom!”

A háború vége felé az oroszok helyzete alig volt jobb, mint a hadifoglyoké. Mindkét fél éhezett, de az oroszok kívül voltak. Így könnyebben elboldogulhattak. A németek be voltak zárva, és a legtöbbjük számára lehetetlen volt hozzájutni valamilyen kiegészítő ennivalóhoz. Nem kellett volna ennyire borzalmasan éhezniük, ha az ellátmány nagy részét nem síbolják el már a láger kapuja előtt, egy másik, hasonlóan nagy részt pedig nem zabál fel a láger elitje. A nagy éhínség következményeképpen a magazingondnok lett a lágeren belüli hierarchia egyik legbefolyásosabb embere.

Magazinoknak nevezték azokat az ellátmánygyűjtőhelyeket, amelyekben – szögesdróttal bekerítve és éberem őrizve – az oroszok és a németek ellátmányát raktározták: lisztes és cukros zsákokat, halas hordókat, savanyított paradicsomot és uborkát, amerikai konzervek egész hegyeit. Még belegondolni sem lehet! Ilyen körülmények között egyetlenegy magazingondnok sem bírt ellenállni a csencselés kísértésének.

Matuschke látta őket, ahogy jönnek, aztán pedig elmennek. Hol drámai keretek között mentek el, igazi őrizet mellett, megbilincsel kézzel, hol meg minden felhajtás nélkül, láthatatlanul. Egyszerűen csak eltűntek egyik éjjel.

Bejelentették egy vizsgálóbizottság érkezését, amelyet Moszkvából küldtek ki, hogy végigjárja a hadifogolytáborokat. Sztálin alatt a bizottságoktól ugyanolyan kevésbé félték, mint a cár alatt. Időben értesültek róluk, és felkészültek. Villámgyorsan felépült egy Patyomkin-falu, amely csak úgy ragyogott a tisztaságtól. Az üstökben sűrű leves főtt, a tábor zenekarát pedig utasították, hogy vidám tánczenét játsszon.

Matuschke a „band”-je élén állt az étkezdeben, amikor besétáltak a tiszték. „Íme, itt van a zenekarunk”, mondta büszkén az egyik tábori tiszt. A bizottság vezetője, egy kozák ezredes, festménybe illő férfiszépség volt. Szurokfekete hajú, magas növésű, s erős, mint egy párduc – így állt ott előttük fekete, földig érő filcköpenyében. A köpeny elől nyitva volt, merev, mint a deszka, de nyilván jó meleg. Az arca sugárzott, a mellkasa tele volt érdemrendekkel, látszott a kicsi aranycsillag, amely arról árulkodott, hogy viselője „A Szovjetunió hőse”;

csillogó szemmel és magabiztosan odaállt Matuschke elé, energikus mozdulattal a padlóra dobta a köpenyt, kitarta a karjait, és szilaj hangon együtt énekelte az orosz katonadalt Matuschke muzsikájával. A zenészek a dinamizmus és a vadság mögött is felismerték, hogy intelligens emberről van szó, aki mély benyomást tett rájuk.

„Ezek joggal győztek le bennünket – dörmögte Rudi, a gitáros. – Ilyen fickók álltak náluk a ranglétra tetején.”

Amikor végeztek, az ezredes világias alakisággal meghajolt, aztán barátságosan integetve távozott.

Matuschke tekintélye úgy emelkedett, mint a higany a hőmérőben, ha rá süt a nap. Tudatában volt, hogy tartania kell a pozícióját, nélkülözhetetlennek kell lennie, jól el kell adnia magát, mind az oroszoknál, mind pedig a német táborvezetésnél. Így és csakis így lesz képes túlélni, a zene segítségével. Ennél többre már nem viheti.

***

Az évek jöttek és mentek. Tavasz után jött a nyár, ősz után a tél, nem is akármilyen tél, hanem az orosz tél.

A foglyok négy nagy barakkban voltak elszállásolva, amelyeknek az ajtajai a frontoldalon voltak. A barakkot az elejétől a végéig átszelő középső járatról jobb és bal felé nyíltak a „szobák”, amelyek végletesen elpoloskásodott, háromemeletes priccsekkel voltak berendezve. Három éven át a csupasz deszkákon aludtak. Csak 1947-ben jelentek meg az első matracok. Arra persze gondolni se lehetett, hogy egyhuzamban aludjon az ember, mert a vízlevesssel való táplálkozás megemelkedett húgyleadással járt. Így aztán nem számított kivételnek, ha valaki alvásidőben tízszer is felkelt vizelni, hanem ez volt az általános. Nyáron végigbotorkálták a latrinához vezető ötvenméteres utat, hogy könnyítsenek magukon. Télen már útközben megszabadultak a vizüktől, már odafelé, mert sokan nem bírták ki végig ezeket a meneteket, hanem miközben félálomban, fáradtan és a hidegtől vacogva a latrina felé igyekeztek, odavizeltek az út mellé. Ily módon képződött egy húgyfal, egy méter magas és ötven méter hosszú, amely tavasszal felolvadt és bestiálisan bűzlött.

Az oroszok ezt két télen át túrték. Azután nagyméretű fakübliket készítettek, amelyeket a barakk bejárata mellett helyeztek el. Éjjel azokba kellett belevizelni. A küblik mellé munkaképtelennek nyilvánított örököt állítottak, más szóval félholtakat, akik egymást váltották, s azt kapták parancsba, hogy a megtelt kübliket cipeljék el a latrinára. Ez szinte mindig megghiúsult. Vagy a küblik voltak túlzottan tele, s így kilötyyentek, vagy nagyon nehezek voltak, vagy odakint negyvenfokos hideg volt, vagy tükörjég, vagy hóvihar. Egy szó, mint száz, a barakkok folyosói egészen nyár közepéig húgybűzösek voltak. A dolognak volt azonban jó oldala is: a latrinára tett éjszakai kijárások miatt fellépő, szinte mindig halálos kimenetelű tüdőgyulladások száma tetemesen visszaesett.

A nyarak szárazak voltak, időközben előforduló felhőszakadás-szerű esővel, amelyek 1945 júliusában kidöntötték a kerítést, és a láger utcáját sebes sodrású folyóvá változtatták. Kimaradt az áram, de senki se próbált szökni. Hiányzott hozzá a bátorság és az erő. Inkább itt tartson ki az ember, mint hogy kitegye magát egy bonyolult szökés bizonytalanságainak, keresztül a Szovjetunión.

Nyáron még a kolhozokban is kellett dolgozniuk a termény betakarításánál. A zenészeket is rendszeresen kiharcolták a földekre. Ez lehetővé tette számukra a lopást, jóllehet az oroszok pokoli módon figyelték őket. A nyarak szolgáltak még egy, egyáltalán nem elhanyagolható előnnyel: a szabadban lehetett aludni, poloskamentesen! Matuschke nyárról nyárra sok hónapot töltött a szabad ég alatt, és a csodálatos, csillagfényes ukrán éjszakák során a Göncölszekérrel diskurált, mielőtt elaludt volna.

Amikor a Vörös Hadsereget újra mobilizálták, az a rendelkezés született, hogy a hadifoglyok maguk lássák el saját maguk felügyeletét, természetesen orosz fennhatóság alatt. Így jött létre a „segédkommandó”, orosz rövidítéssel VK, amely mintegy nyolcvan embert foglalt magában. A VK-nak is megvan a maga története.

A segédkommandó eleinte egykori agitátorokból tevődött össze, akik érthető módon kellemes túlélési lehetőségeket szimatoltak a dologban, és csakhamar visszanyerték a magabiztosságukat. Ott volt az még közvetlenül a felszín alatt, csak egy kicsit kellett utánakaparni. Jobb ruhát, jobb ennivalót kaptak, ami óriási csábítást jelentett. Nem is volt csoda, hogy a hivatali beiktatásukat követően azonnal elkezdték játszani a régi wehrmachtos szerepjátékot, ami most az volt, hogy az oroszoknál is oroszabb módon viselkedtek, oroszul káromkodtak, oroszul ordítottak és parancsolgattak, oroszul fenyegettek.

A VK első periódusa már néhány hónap után lezárult. Ezek az emberek túl erősek voltak, semmint hogy tartósan kimaradhassanak a munkafolyamatból, így hát visszavezényelték őket az aknákba. Ott aztán közülük jó néhányan mindenekelőtt alapos verésben részesültek, mások ellen pedig később, már hazatértük után, otthon folytattak le bírósági eljárást.

Az egyik legsajátosabb figura Alois volt, aki a civil életben katolikus teológiát tanult. Hirtelen haragú, nagyon intelligens, villogó kék szemű fiatalember volt. Világos pillanataiban szegénységről, szüzességről és szeretetről papolt szenvedélyesen, s különösen a szeretet tetszett neki, mert úgy pergette benne az „r”-t, hogy az „szeretet”-nek hangzott (Hitler is igen szépen pergette az „r”-t). Verekedős orgiái miatt rettegtek tőle. Bármivel ütött, ami a keze ügyébe került, bádogdobozokkal, botokkal, kövekkel és bányalámpákkal. Németországban a bajtársaival szemben tanúsított zsarnokoskodás miatt három év börtönre ítélték.

A VK történetének középső, leghosszabb periódusában ez a csapat olyan egyének számára volt gyűjtőhely, akiknek a táborban volt valamilyen funkciójuk. Ezek közé tartoztak Matuschke muzsikusai is.

Az utolsó szakaszban a munkaképtelenek domináltak, szomorú, elcsigázott, beteg figurák, akik a menetoszlopokat kísérték munkába, vagy a földeken és az építkezéseken álltak őrt.

Egyik éjjel Matuschkének egy idős emberrel, egy civil orosz férfival kellett őriznie egy temérdek paradicsombokorral beültetett mezőt. Az öregember rongyos volt és bizalmatlan. A kezében egy régi flintát szorongatott. Megjáratta a tekintetét Matuschkén, s miután a felmérése szemlátomást pozitív eredményre jutott, azt mondta: „Aludjunk.”

Matuschke elcsodálkozott. A földterület szélén állt egy kunyhó, ott lefeküdtek a padlóra, majd rögtön el is aludtak. Matuschke arra ébredt, hogy az öreg rázogatója. Azt hitte, tolvajok garázdálkodnak, ám a férfi csak annyit mondott: „Gyere.”

Kimentek a földre, s az öregember jelezte neki, hogy egyen paradicsomot, amennyit csak akar. Matuschke megértette, s neki is látott. Az öreg is annyit evett, hogy szinte kipukkadt. Sajnálatos módon, ez a fajta örökös csak három napig tartott.

Tavasszal, miután elolvadt a hó, a szemük elé tárultak a zöld dombok. Ettől csak tovább erősödött bennük a szabadság, a családjuk, a Németország iránti sóvárgás. Matuschke fejében elkezdett formálódni egy Németország-kép. Megdicsőült kép volt, egy talapzaton állt, és fényszórók sugarai irányultak rá. Mennél tovább tartott a fogság, Matuschke annál jobban bearanyozta ezt a képet. Csökönnyös ló gyanánt így rúgott ki a hámból a fantáziája, és fabrikált vesélyes légvárakat.

Tavasszal a híresztelések konyhájában beindult a pezsgés. Évről évre, tavaszról tavaszra ugyanazzal a mondattal áltatták őket: „Hamarosan hazamehetek.” Ötször ugyanaz a zöld a dombokon, amelyet öt nyár követett, ötször az őszi sár, és öt hosszú, borzalmas tél. És újra meg újra ugyanaz a mondat: „Hamarosan hazamehetek.”

Elviselhetetlen lett a nyomás és a bizonytalanság. Ha az elszenvedett félelmek mély lelki sebeket hagytak is bennük maguk után, mialatt ebben az emberek, fegyvereket és kemény természetet ellenük felsorakoztató országban a háborújukat vívták, akkor a fogság mindezt csak tovább tetézte. Matuschke látta ugyan, hogy számára a zene életmentő jelentőséggel bír, de a barátai nélkül elveszett ember lett volna. Ők voltak azok, akiktől megkapta a sürgetően szükséges támaszt, és ők rakták le a műveltsége alapjait.

1945 óta elválaszthatatlanul együtt éltek egy parányi szobában. Willy, a szobrász, Arthur, a festő és Adolf, az osztrák fizikus. És állandóan velük volt Ernő is, a magyar filozófus.

Matuschke idegen neveket és fogalmakat hallott, amelyek felkeltették tudásszomját és kíváncsiságát, olyanokat, mint Bertolt Brecht, A Kék Lovas, Cézanne, Bauhaus, pszichológia, világnézet, művészettörténet, Aquinói Tamás, Otto Hahn, KZ, Auschwitz, atomenergia, elméleti fizika, Thomas Mann, Matisse, Picasso, szociáldemokrácia, s persze Marx és Engels, Schopenhauer, jóga, meditáció, Sigmund Freud – szinte véget nem érő sorát olyan neveknek és fogalmaknak, amelyek felbukkantak a horizont mögül.

Ezek a nevek és fogalmak Hansot rabul ejtették, belépőjegyként szolgáltak számára egészen rendkívüli darabokhoz. Nem csoda, hogy magával ragadta ez a milió, egy olyan milió, amelyben a mindenütt jelen levő éhség dacára egy-egy nyitott intellektus önteltségtől mentesen és soha nem bántó humorral brillírozott. A beszélgetések tág határok között mozogtak. Minden nehézség nélkül váltakoztak művészet, filozófia, pszichológia, vallás, történelem és természettudomány között. Senki se tolakodott az előtérbe. Senki se akarta két vállra fektetni a másikat. Hébe-hóba megjelent az egyik orvos, és velük maradt késő éjszakáig. Benne, Hans Matuschkéban csak évekkal később tudatosult, hogy ez volt az első, a legfontosabb egyeteme. Annak idején csak sejtette ezt,

és a lehetőségeihez mérten élt vele, de igazán egyértelművé csak akkor vált a számára, amikor maga is tanítani kezdett.

Willy egy néhai náci szobrász volt, egy „népi német”, mi több, asszisztense annak a Thoraknak, akinek Hitler München közelében pompás műtermet, egy állami műtermet rendezett be. Matuschke később látta Willyt régi filmekben, ahogy fent áll hatalmas figurákon, és vésegeti őket. Ez csupa heroikus holmi volt, minél nagyobb, annál heroikusabb. Az oroszok Willyt felmentették a munka alól, ő pedig cementből Sztálin- és Lenin-mellszobrokat készített futószalagon. Néhány életnagyságú plasztikát is alkotott, szintén cementből, az elvárt szocialista realizmus stílusában, s ezekhez Matuschke állt modellt. Ezenkívül csinált mindenféle kacatot is, mint például gipszből írószerszámokat, amelyeket egy festő „márványosított”, mielőtt az oroszok eladták volna őket a bazárban.

Willy lett Matuschke szobrásztanára.

Aztán csatlakozott a csoporthoz Arthur. Ő festő és grafikus volt, és a Szudéta-vidékről származott. Súlyos fejsérüléssel feküdt a kórházban, félig éhen halt, és képtelen volt kifejezni magát. Egy gránátszilánk a beszédközpontját találta el. Szerzett valahonnan egy gyalult deszkadarabot és egy ceruzát. Rajzolt egy meztelen nőt, és máris szemet szúrt a német funkcionáriusoknak, akiket – lévén jóllakottak és kövérek – nagy szexuális ínség gyötört. Papírt és apró akvarellfesték-maradványokat hajtottak fel neki, ő pedig készített a számukra néhány szép pornográf képet. Amikor az oroszok észrevették, miféle madár van a fogságukban, őt is felmentették a munka alól. Az eredmény: Sztálinok és Leninek futószalagon, bár a festékekhez való hozzájutás eleinte ugyancsak kalandos volt. Arthur a természetből nyerte ki a festékeket. Az alapszíneket a földből előbányászott és hatalmas gúlákbá rakott kődarabok szolgáltatták, amelyek a bomlás és a mállás különböző fázisaiban voltak. A feketét koromból állította elő, a fehéret mészből. Festőanyagként a napraforgóolaj szolgált, amely rendszerint nem volt elég, mert felosztották és elfogyasztották.

Elkészült egy Sztálin-portré. Marsalli egyenruha, államférfiúi tekintet, a mellkasa tele különböző érdemérmekkel. Mindenki látott ilyen képeket. A művet úgy, ahogy volt, még nedvesen le kellett adnia a stábnál. Arthur ellenkezett, de mindhiába. A gyerekek várták a csemegét. Másnap egy ugyancsak zavarban levő főhadnagy visszahozta a képet. Az érdemérmek tönkrementek. Az orosz tisztok le akarták szaggatni őket.

Arthur később kapott igazi olajfestékeket, és kiépítette a termelést. Leninek és Sztálinokon kívül orosz klasszikusok levelezőlap méretű képeit öntötte életnagyságú formába.

Arthurtól Matuschke megtanulta a képek látását és olvasását.

Adolf fizikus volt. Minden akadémiai fokozat birtokosaként úgy festett, mint Andreas Hofer. Tirolból származott. Adolf az erőtől duzzadó, vad siheder-aurája ellenére kiválóan képzett természettudós volt, s ráadásaképpen a csoportban az egyetlen, aki széles politikai látókörrrel rendelkezett. Őt nem mentették fel a munka alól, hisz a szakmája az oroszokat nem érdekelte. Ő más irányból kapta a segítséget. Adolf egyenest a német lágerparancsnok protekcióját élvezhette. A parancsnok egy felső-sziléziai marhahajcsár volt, aki valamilyen kifürkészhetetlen okból felette tartotta óvó kezét, vagyis titokban ellátmányhoz juttatta, és könnyű munkát szerzett neki. El sem képzelhető ennél nagyobb ellentét. Egyfe-

lól a parancsnok, egy nagydarab verőlegény, aki egész életében még egyetlen könyvet sem olvasott, viszont jól beszélt oroszul, másfelől Adolf, az értelmiségi.

A csoport szellemi feje vitathatatlanul Ernő volt, a makacsul a lét kérdéseivel foglalkozó filozófus, aki szakadatlanul a dolgok mögött megbújó jelenségeket fürkészte, így aztán úgy is élt, mintha semmi köze se lenne az egész fogsághoz. Ő a bányában dolgozott, de ez nem viselte meg. Éhezett, de nem beszélt róla. Kenyérgyürkét rágcsálva filozofált. Nagydarab fickó volt, erőteljes testalkatú, s egyébiránt az egyetlen korábbi tiszt a társaságban. Ez a Budapest-ről származó magyar sűrű fekete körszakállat viselt, és tiszteletet parancsoló jelenség volt, aki elől a legtöbben kitértek. A foglyok „Pótkrisztus”-nak hívták, s ez a ragadványnév illet is rá valamiképpen. Nem beszélt sokat a személyes életéről, pusztán annyit, hogy hosszú ideig szerzetes volt, és makacs kérdezősködésével az idegeire ment a feletteseinek, ugyanakkor pozitív feltűnést is keltett, s el akarták küldeni Rómába. Amikor elviselhetetlenné vált számára a rend eszméi és a rendtársai életvitele közötti ellentét, kilépett a rendből, de továbbra is jámbor katolikus maradt.

A nehéz föld alatti munka nem akadályozta abban, hogy lemondva az értékes alvás feléről, a „művészműhely”-ben tartózkodjon. Itt kifejtette a gondolatait, itt odafigyeltek rá, itt talált beszélgetőtársakat. Ha Ernő megjelent, mindenki abbahagyta az épp akkor végzett munkáját. Arthur abbahagyta a festést, Willy abbahagyta a modellezést, Matuschke abbahagyta a kottaírást. Adolf feszült figyelemmel ült, és mindig a megfelelő pillanatban mondott valami fontosat. Már néhány perc múltán izzani kezdett a levegő, s a jelen alámerült.

Egyik nap Ernő halkán így szólt: „Ez itt a szokologorovkai iskola.”

Matuschkénak olyannak tűnt ez a szellemi intenzitás, mint egy soha véget nem érő kinyilatkoztatás. Ki volt éhezve, és úgy ki volt száradva, mint egy afrikai folyómeder. A többiek lábánál ülve, lélegzet-visszafojtva figyelt. A szó szoros értelmében nem voltak szavai. Már több mint egy éve hallgatta ennek az elitnek a szárnycsattogását. Hihetetlen tapasztalatként élte meg, hogy a szellemi intenzitás és a magas intellektuális színvonal elnyomja az éhséget.

Egyik nap, amikor épp szünet állt be a beszélgetés közben, Matuschke összeszedte a bátorságát, hogy felvesse az élet értelmét firtató régi kérdését. A négy idősebb férfi odafordult feléje, s ő belenézett figyelmesen és csodálkozóva meresztett szemükbe. Aztán Ernő lassan azt mondta: „Gratulálok a megszületésedhez. Ezzel a kérdéssel kezdődött el az életed.” Matuschke boldog volt.

Innentől kezdve Ernő és ő elválaszthatatlanok lettek. Nyáron késő éjszakáig fel s alá rótták a láger utcáját. Télen a műhelyben ültek. Meneteléseik során nyilván sok kilométer összedődött. Ernő beszélt, Hans pedig hallgatta. Megint csak olyan nevek és fogalmak hatoltak a fülébe, amelyeket még sose hallott.

Amikor véget ért a kissé álomba ringató szózene fázisa, a nevek és a mögöttük megbújó gondolatépítmények elkezdtek alakot nyerni. Szókratész, Arisztotelész, Platón, az ókor egész filozófiája kitárulkozott előtte. Következtek a középkor problémái, s azok Isten létét bizonygató központi kérdése. Majd a kozmikus világnép változása, s annak hatásai a gondolkodásra. Aztán jött a folytatás egy bevezetéssel az ismeretelméletbe és Spinoza, Leibnitz, Locke, Berkeley és természetesen Descartes filozófiájával. Egy télen át csak Kantot „vették”. Ernő hosszasan beszélt az ember helyéről a mai világban, és Ma-

tuschke ráébredt, hogy a náci időszak – az Ernő által elébe tált időkterekhez mérten – nem volt több, mint egy epizód.

Ernő megtanította neki, hogyan válassza szét az észlelés különböző formáit. Az igazság különböző aspektusairól van szó, mondta. Van egy történelmi, egy természettudományi, egy gazdasági, s végül egy etikai és egy esztétikai „igazság”, s ezeket nem lehet lefedni egymással. Az ő személyes szenvedélye azonban a művészettörténet filozófiájához kötődött. Matuschke felismerte, hogy az erotika, a művészet és a vallás kétségtelenül egy és ugyanazon tőről fakadt, s hogy van egy kapocs, amely összetartja őket, s ez a kapocs a filozófia.

Megismert egy világot, amely szöges ellentétben áll azzal, amit addig megélt, s ami óráról órára történik körülötte. E miatt a hatalmas és majd még továbbiakkal bővülő tapasztalat miatt fogja Matuschke később azt mondogatni, hogy ez volt élete legkiteljesedettebb időszaka – a szokologorovkai iskola...

Szalai Lajos fordítása

Grigor Szimov

A sztálini GULAG baljós bolgár másolata

(Részlet)

...Az eszme megvalósítása nem egyszeri, kivételes eset a BKP tevékenységében, hanem pontos kifejezése politikájának, amelyet már a hatalomátvétel pillanatától folytat. Gazdag előtörténete is erről tanúskodik. Ez a történet a közvetlenül 1944. IX. 9. után létesített táborokkal kezdődik. A BKP ezeken keresztül hajtja végre az ellenzékkel való könyörtelen leszámolást, annak teljes likvidálásáig, és csírájában semmisíti meg ellenfeleit a társadalomban. Azokat, akik ilyen vagy olyan okból elkerülték a Népbíróság figyelmét, utolérte a TVO-ba (Munkára Nevelő Szállás) való internálás vagy a hosszú évekre szóló kitelepítés az ország eldugott vidékeire.

Az első tábor Szandanszki-Szveti Vrats állomáson jött létre 1945 januárjában, és ugyanez év márciusáig működött. Ekkor Sztanke Dimitrovba (ma Dupnica) helyezték át, ahol 1945 szeptemberéig funkcionált. Egy másik tábor márciusban létesült, és 1947–1948-ig működött a Roszica (ma Sztambolijszki) víztározónál. 1945 októberétől 1946 végéig a perniki „Kucijan” bányában fémőrdistákat tartottak fogva. 1946-ban a „Kucijan”-t kettéosztották, mert nagyszámú fogvatartott érkezett a Nikola Petkov-féle Parasztpártból. A táborlakók egy részét a Pernik környéki Bogdanov Dol falu mellé helyezték át, ott voltak 1951-ig, másik részét pedig a Kazanlak melletti Nikolaevo faluba, 1949 júliusáig. Läger létesült a Szilisztra megyei Nozsarevo faluban, Tutrakan mellett is, 1947 elejétől 1952 közepéig működött. Női tábor volt az egyik kolostorban Veliko Tarnovo mellett, ezt 1947-ben a Tutrakan környéki Boszna faluba helyezték át. Bosulja faluban, Pazardzsik megyében 1945-től 1949-ig működött tábor, kizárólag köztörvényes bűnözők számára.

Az ekkor Vaszil Kolarov elnöksége alatt álló Minisztertanács 1949. IV. 27-én kelt 5. számú jegyzőkönyve szerint, ugyanezen a napon a Minisztertanács megtárgyalta és elfogadta azt az 1. számú határozatot, amely szerint Belene szigetein TVO-t kell létesíteni, ez a politikai személyek alaptábora lesz. Ennek létrehozása után a BKP valamennyi politikai ellenfelét (akik még nem voltak börtönben) itt gyűjtötték össze.

1952. VII. 8-án Valko Cservenkov levelet írt a Belügyminisztériumnak, amelyben azt kérte, hogy a Politikai Bizottság előtt Georgi Cankov akkori belügyminiszter tartson „pontos beszámolót a táborba zártak számáról, internálásuk és elengedésük okairól”. A Belügyminisztérium szigorúan bizalmas levélben azt válaszolja, hogy a TVO-ban az adott pillanatban 2323 fő tartózkodik, akik közül 2248 a férfi és 75 a nő. A bizalmas tájékoztató konkrét adatokat tartalmaz a TVO évenkénti létszámgyarapodásáról is: 1949-ben 249 fő, 1950-ben 233 fő, 1951-ben 1459 fő, 1952-ben 355 fő került ide.

Az internálás okainak jellege a következőképpen oszlik meg:

1. Volt fehérgárdisták, akik a Jugoszláviát megszálló és más ellenséges megnyilvánulásokat véghezvivő hadtestben szolgáltak – 5 fő

2. Volt rendőrök, akik gyilkosságokban, kínzásokban vettek részt 1944. szeptember 9-e előtt, és elrejtöztek a Népbíróság előtt – 262 fő

3. Volt cári katonatisztek, 1944. IX. 9. előtti büntetteikért, akik elrejtöztek a Népbíróság előtt – 173 fő

4. Provokátorok és a párt árulói – 47 fő

5. Ivan Mihajlov (VMRO – Belső Macedón Forradalmi Szervezet) aktív hívei – 41 fő

6. Polgári és fasiszta pártok vezetői, volt miniszterek és más vezetők – 65 fő

7. Nikola Petkov és Lulcsev aktív hívei és vezetői, a legfelsőbb és megyei vezetés tagjai, országgyűlési képviselők – 529 fő

8. A légiósok és ratnikok volt vezetői – 66 fő

9. Hazaárulók, akiket a határon fogtak el, vagy ilyen cselekményekre tett kísérletek résztvevői – 26 fő

10. Az országba beszivárgott banditák vagy kémek és diverzánsok bűjtatói és segítői – 279 fő

11. Illegális konspiratív csoportok és szervezetek résztvevői – 170 fő

12. Rémhírek és ellenséges propaganda, röplapok és más iratok terjesztői – 243 fő

13. Az országba meghatározatlan okból, illegálisan belépett külföldiek – 41 fő

14. Aktív, cselekvő anarchisták – 43 fő

15. A rendőrség együttműködői – 98 fő

16. Idegen hírszerzések együttműködői – 91 fő

17. Köztörvényes bűnözők: visszaesők, kerítők és prostituáltak – 144 fő.

(...)

1959 szeptember hónapját írjuk. Az éppen bezárt belenei TVO-ból 166 főt áthelyeznek a Lovecs melletti kőfejtő néhány elhagyott barakkjába. A következő három évre ez a hely a sztálini Gulag baljós bolgár másolatává válik. 1500 fő fordul meg itt. Szadista módszerességgel őrlik fel emberi életek ezreit, családokat vernek szét, és a táborba zártak közül 147-en sohasem térnek haza. Amikor 30 évvel később, 1990. III. 22-én (néhai) Bonju Trendafilov őrnagy, katonai főügyész aláírja a rendeletet a nyomozás megindításáról a Lovecs és Szkravena melletti táborokban elkövetett büntettek felderítésére, sem az áldozatok, sem a közvetlen végrehajtók, sem pedig a széles közvélemény nem tudja a teljes valóságot. Csak a legszűkebb pártvezetés és néhány magas rangú belügyi tisztviselő van tisztában az egész történettel. Hogy a csapás ne a pártot érje, a BKP vezetése ügyesen elhárítja azzal, hogy részleges leleplezéseket közöl a párt orgánumban, a „Rabotniceszko Deló”-ban, amelyek mind Mircso Szpaszov felé mutatnak. Neki el kell játszania utolsó szerepét – a bűnbakét...

Nikolaj Totkov

Minél kevesebbel beéri az ember, annál közelebb van az Úrhoz

Egy bolgár ember elbeszélése,
aki túlélte a Lovecs melletti haláltábor

Koljo Kolev több mint egy évet töltött a „Napospart” haláltáborban, Lovecs mellett. Egyike a kevés túlélő vértanúnak, akiket kizárólag azzal a céllal küldtek a kőfejtőbe, hogy „likvidálják” őket. Sokuk dossziéján ott virít a „VN” – „visszatérése nem kívánatos”. Koljo Kolevre is ez a parancs vonatkozott – hiteles bizonyítéka történelmünk egyik legszörnyűbb rémtettének. És dokumentuma ama társadalmi rend terrorisztikus jellegének, amely azzal büszkélkedett, hogy „az ember embernek barátja és testvére”. A lovecsi hóhérok vérszomja és szadizmusa minden bizonnyal elragadtatással töltötte el NKVD-s tanítóikat is.

A nők a tábornak egy másik szárnyában éltek. Velünk együtt végeztek ugyanazt a munkát. Őket is állandóan verték. Fajtalankodtak velük, feldugdostak nekik dolgokat oda, ahová nem kell. Esténként némelyeket odavittek a vizeshordókhoz. Razsgeva vagy Kuna leöntötte őket, hogy mosakodjanak meg deréktól lefelé, aztán bevitték az irodába. Erőszakolták őket állandóan, nem mertek tiltakozni. Mert akkor halál várt rájuk. Rettenetes volt. A kezünk egyetlen vérző seb volt. Pusztá kézzel rakodtuk a köveket. Este úgy aludtunk, mint akiket agyonvertek. Sokan jajgattak a fájdalomtól. Olykor valaki kígyót vagy siklót kiáltott – sok volt belőlük a sziklákon, a hálóteremben pedig ujjnyi hézagok a deszkák között. Egy vödörhöz jártunk sükségre, de a legelviselhetlenebb a genny és a verejték bűze volt. Reggelente dögszag terjengett. Nyáron túrhetetlen volt a forróság. A kövek annyira felhevültek, hogy ha felütöttél egy tojást az ebédhez, öt perc alatt megsült. Ősszel a sziklák lehültek, és reggelente nagyon hideg volt, de csak amíg oda nem értünk a kőfejtőbe. Reggel 6-tól sötétedésig dolgoztunk. Nem éreztük a hideget, mert még télen, a legnagyobb hidegek idején is megizzadtunk. Szakadt rólunk a verejték és a vér. Mircso Szpaszov „sok-sok munkát” követelt. Szabad időnk nem volt. Hoztak egy fiút Glozsenéből, árva gyerek volt. Mire megtudtam, hogy földim, már meg is ölték. Bozsidar Szófiából állt hozzám a legközelebb, 4 nappal előttem érkezett, és a tábor feloszlataáig ott maradt. Sok szökési kísérlet volt, de valamennyi eredménytelen. A szökevényeket vagy ott helyben megölték, vagy a szemünk láttára, nevelő céllal. Ha a cigány, aki számolt bennünket, belezavarodott, az első sort lefektették, és vertek bennünket, hogy elmondjuk, hol vannak a szökevények. Készakarva zavarta össze a számolást. Olykor kiválasztottak egy 20-30 fős csoportot, hogy a BKP villáján dolgozzanak, a dombtetőn. Követ hordtunk, vasat,

Munkatáborok Bulgáriában

vizet, cementet – rabszolgamunkával épült a palota. Blago, vagy valaki más a cigányok közül botot fektetett keresztül az ösvényen, azt át kellett ugrani a kővel. Aki hozzáért a bothoz, rögtön megverték. Ha felkelt, továbbmehtek, ha képtelen volt, agyonverték.

Gyilkosságok minden lehetséges módon történtek, furkósbottal, szerszámokkal, késsel, fojtogatással. Azon a napon, amikor Ivan Karadocsevet megölték, a csodával határos módon menekültem meg. Már két vagy három hónapja egy csoportban dolgoztam vele. Saho hatalmasat ütött rá a furkósbotjával, összerogyott. Felkiáltottam, az ölembe vettem. Ivan bácsi a karjaimban halt meg. Akkor kiáltást hallottam, és az utolsó pillanatban vettem észre, hogy Saho megrendítette kivégzőeszközét. Ez a kezére erősített bot volt, a végén egy láncon vékony, mintegy 20 cm hosszú acélszalag, rendkívül éles. Gyakran mutogatta a kezén, hogy borotválni is tud vele. Egyetlen suhintással ölni volt képes. Ha a nyakat érte, az ember ott helyben meghalt, ha pedig a hátat, a seb a csontig hatolt. Az emberek vagy a vérvesztésbe haltak bele, vagy elgennyesedett a seb, és kukacok telepedtek meg benne. Azon a napon is, ahogy a könny folyt a szememből, Bozsidar nagyot ordított: „Bátyó-ó!!” Felnéztem – a szalag süvített felém. Ösztönösen hátrahúzódtam, és ahogy ott guggoltam, a kés két mély sebet vágott a kezemen és a lábamon. A helye még most is látszik. Saho befejezte volna a művét, de ebben a pillanatban Gazdov lehívta a barakkokhoz „valami fontos” dolog miatt. Ez azt jelentette, hogy új emberek jöttek, és munka akadt számára. Két lány volt, meg egy fiú, Burgaszból. Azzal vádolták őket, hogy kurta szoknyában várták a kikötőben az amerikai tengerészek hajóinak

érkezését. Egész éjszaka fajtalankodtak mindhármukkal. Szörnyű sikoltásokat hallottunk egész éjjel, pedig betömtek a szájukat. Hogy hányszor erőszakolták meg őket, senki nem tudja. Reggelre a fiú halott volt, a lányok ruhája széttépve, kócosan és véresen vitték ki őket a főnökök szobájából.

A gennyes és férges sebeket Georgi bátya, a felcser két módon gyógyította. Vagy valamelyik fiatalabb táborlakóval levizeltette, vagy lehántott gallyacskával piszkálta ki a kukacokat a sebből. Minden beteg ember halálra volt ítélve.

Egyszer egy ember leugrott a silótornyokról. Meg akart szökni az éppen induló vonattal, de a sínekre esett, és a vasúti kocsi átment mind a két lábán. Kórházba vitték, két óra múlva visszahozták amputált lábakkal. A budi mögötti „halottasház”-ba dobták, ott halt meg, szörnyű kínok között. Ott feküdt elevenen a holtak között, vízért könyörgött, jajgatott. Emlékszem Dancsóra is, Plovdiv környékéről. Két 25 levás bankjegy maradt nála – voltak ilyenek akkoriban –, és január 19-én, Jordan napján elhatározta, hogy megvendégel bennünket a születés- és névnapján, akkor töltötte be a 24-et. Megkért egy törzsőrmestert, hogy vegyen a pénzen gyöngyhagymát, de a rendőr feladta. Gazdov kiszólitotta az oszlop elé. Egy karóhoz kötözték, felemelt karral. Iskolai zubbonyban volt, a ruhája felcsúszott, és egy arasznyi darabon fedetlen volt a teste. Nagyon hideg volt, mínusz 15 fok. Gazdov elrendelte, hogy kétóránként öntsék le vízzel. Minden vödör víznél elmondták neki: „Ugye tudod, hogy névnapon és születésnapon locsolni kell az egészségért?” Két napig maradt a karón, és szakadatlanul locsolták. A harmadik napon Gazdov lovon jött fel a kőfejtőbe, mint egy lovag, és a nyereghez erősített kötélén vonszolta Dancsót. Még élt, jéggel borítva. Összetereltek bennünket, hogy lássuk. „Akar még valaki ünnepegni?” Dancso csak annyit nyöszörgött: „Testvérek... én... el... megyeek...” És meghalt. Hoztak egy fiút Gabrovóból, a szülei fejesek voltak, azért küldték, hogy ráijessenek. Nagy mellénye volt, de már a harmadik napon megölték. Néhány nap múlva keresték. Először azt mondták, hogy nincs itt, aztán meg azt, hogy megszökött. Néhány embert befogtak földet gyűjteni, és hogy keresztet fabrikáljanak két faágból. De az anyja ösztönösen megérezte, hogy hazudnak neki. Széttúrta a földet, és látta, hogy nincs is sír.

Mi akkor még nem tudtuk, hogy a tetemeket Belenébe viszik, sekélyen elássák, aztán a döghúsrá szoktatott malacok falják fel.

Árulók nem voltak köztünk, abban biztos vagyok. Nem beszéltünk egymással – nem volt szabad. Parancsba adták, hogy hangosan beszéljünk. Ha beszélsz valakivel, legalább 25-30 méterre el kell hallatszania. Ha kérsz valamit – kalapácsot, szerszámot –, és az örök úgy döntenek, hogy nem hallották, az azt jelenti, hogy a beszélő is, meg azok is, akik hallgatták, másodperceken belül halottak lesznek. Ez a törvény. Csak a nevét tudtuk egymásnak, meg hogy honnan jött – Sztefan Vracából, Szaso, a Kisaranyos. Emlékszem rá, de nem láttam, amikor megölték. Állítólag nagyszerű muzsikus volt. Ott csak magasan képzett, kulturált emberek voltak – a „világkommunizmus” áldozatai. Voltak ügyvédek, országgyűlési képviselők és mások. Nikolát Szófiából azért küldték oda, mert külföldiekkel beszélt a „Bulgária” szállóban. Voltak 40, 50, 58 éves emberek is. Ők nem éltek túl.

Emlékszem két fiúra – talán macedónok voltak, nem tudom, mi szerb fiúknak hívtuk őket. Micso megszökött, de elfogták. Nagyon kínos halállal végezték

ki. Beleégett a tudatomba a július 19-i dátum. Robbanóanyagot raktak minden-hová, és vagy húsz főt kijelöltek, hogy gyűjtsák meg a kanócokat. A kanócok nagyon rövidek voltak. Egy pillanat alatt felrobbant az egész csapat. Testek, fejek, lábak és sziklák röpködtek mindenfelé. Két-három perccel később kiadták a parancsot, hogy gyűjtsük össze a maradványokat a terepjáróba. És hogy „takarítsunk össze”. Vágóhíd. Megfogsz egy kezét, még rángatódzik, fogsz egy lábát, még meleg. Amott meg belek. Még most is rosszul vagyok, ha 1959. július tizenkilencedikére gondolok. Néhányan elfutottak, de a rendőrök a sziklákról lőtték őket. Többüket lelőtték. Általában 240-250 fő volt a táborban. Voltak újonnan jöttek, akik az első verést sem bírták ki, elájultak, vagy ott helyben agyonverték őket.

Félholtan dobták őket a „halottasházba”, és amikor bevégezték – fel a terepjáróra a többi legyilkolttal együtt, és irány Belene. A fejadag 24 órára 260 gramm száraz fekete kenyér volt. Fekete, mint a gyűrűs téglák. Reggel meg este valami teaszerűséget adtak. A szervezetnek szüksége van a folyadékra. Néha halfejekből főtt levest adtak, de már oszlásnak indultak, bűdösek voltak. Láttam embereket, akik füvet vagy faleveleket téptek, és azt mondták: „Éppen csak megnedvesítem a számat.” De lenyelték. Vízet olyan hordókból ittunk, amelyeket sohasem mostak ki, csak ráöntötték a vizet. Az aljukon sár, mocsok volt. A kőfejtőben nem volt víz. Szükségre egy deszkabudiba jártunk, de senki nem mert hosszasan ott maradni. Többeket lelőttek vagy lemészárolták, ahogy ott guggoltak.

A csilléket 150-200 méterre síneken kellett ellökdösni. Arra figyeltünk, hogy se elsők, se utolsók ne legyünk. Mert azt a csoportot, amelyik háromszor első volt, szétesztették. Beteget vagy nyomorékot raktak bele. Megmondom őszintén – az ilyenek nincs haszna. Csak kolonc a többiekben, akik normában dolgoznak, és ha nem teljesítik, halál vár rájuk. Amíg ott voltam, mintegy 1000 embert öltek meg. Nem számoltam őket, de 800-nál biztosan nem voltak kevesebben. Alig egy év alatt.

Egyszer Mircso Szpaszov tartott beszédet. Akkor Vaszko Sztrumjaniból megkérdezte: „Ezredes elvtárs (akkor ezredes volt), miért vagyunk itt per és ítélet nélkül, miért nincs jogunk levelet írni és kapni?” Mircso Szpaszov azt mondta: „Önöket nem azért gyűjtötték itt össze, hogy letöltsék a büntetésüket, nem azért, hogy életben maradjanak, hanem a fizikai és steril megsemmisítés végett, mert önök a rothadó amerikai kapitalizmus embriói. És ha valaki úgy gondolja, hogy kismadárrá válva átröppenhet a dróthálók fölött, nyomban hétéjává válunk, amely egy tollpihét sem enged elrepülni.” Akkor megjegyzték a fiút. Egy hét múlva Vaszko már nem élt. Számomra Mircso Szpaszov és a párt a legnagyobb bűnös. Azt mondta, hogy a párt utasítása volt, és hogy el kellett tartania a gyermekeit. Ezek az alakok torzszülöttek voltak, hatalomra éhesek, készek ölni-gyilkolni. Ma is nyomja a lelkemet, hogy néhányan miattam haltak meg. Mielőtt odakerültem, birkózó voltam. Amikor Lovecs megye önálló lett, nem volt versenyzője a kategóriámban, és megkerestek, hogy versenyezzek. A felügyelők megtudták, hogy egy birkózó jön, és kivégeztek néhány jókötésű, egészséges embert. Nem tudták, ki az, én 40 kiló voltam. Egy reggel látom, hogy jönnek értem, megremegtem. Mondom Bozsidarnak, hogy itt a vég, ma kinyírnak. Odasúgta, hogy ne féljek. Aztán Gazdov hivatott. Odamentem, rám

húzott a botjával. Amikor elestem, a fejemre lépett, a fülem felhasadt a köveken. És akkor kiáltást hallottam: „Elééég!” Leeresztette a botot, és azt mondta: „Ha visszajössz, nem éred meg az estét. Ha megéred az estét, nem éred meg a reggelt.” Kimentem, elestem az úton, fogtam két marék földet és megcsókoltam. Most is őrzöm.

Később legalább hússzor megnéztem a *Spartacus* című filmet, amely a kőfejtőben végzett rabszolgamunkával kezdődik. Meg sem közelíti a mi táborunk szörnyűségeit, de mindig elsírom magam rajta. Amikor az első ünnepségre elmentem 1990. április 12-én, tettem néhány lépést, és elájultam. Minden túlélő ugyanígy elájult. Ott találkoztam Bozsiddal és Nadja Dunkinnal, ő olyan volt, mint a kishúgom. Csak zokogtunk egymás vállán.

Ma, ha arra kérnek, hogy mondjak vagy írjak valamit, az egyetlen dolog: „Soha, soha többé emberi erőszakot!”

Mircso Szpaszov a BKP bolgár politikusa, a Bolgár Népköztársaság belügyminiszter-helyettese. Mint Todor Zsivkov egyik legközelebbi cinkostársa, ő szervezte meg a táborokat Lovecs és Szkravena mellett, csempészhalózatozat vezetett, és több millió leva elsikkasztásáért felelős a külügyminisztérium „Kulturális Örökség” szolgálatától. A lovecsi táborban elkövetett rémtettek feltárása során a tábor vezetőségének valamennyi tagja tanúsította, hogy írásos parancsot soha nem kaptak, kizárólag Mircso Szpaszov szóbeli utasításai alapján cselekedtek. Ő hagyta jóvá emberek táborba zárását vád és ítélet nélkül „a rothadó amerikai kapitalizmus elleni harc” jelszavával, amelynek embriói a táborba zárt, „fizikai és steril megsemmisítésre” ítélt emberek voltak.

1990-ben a Lovecs melletti táborban elkövetett rémtettek miatt Szpaszovot kizárták a BKP-ból, és az akkori elnök, Petar Mladenov tábornoki rangjától is megfosztotta. Szpaszov és a lovecsi tábor vezetősége ellen nyomozást indított Ivan Tatarcsev akkori főügyész. Szpaszov beismerte bűnösségét, és azzal védekezett, hogy a szovjet elvtársak tapasztalatát másolta. 1993. június 8-án indult meg a peres eljárás, amelyben Ivan Tatarcsev személyesen szállt síkra a halálos ítéletekért. Szpaszov egy hónappal a per megindítása után, otthonában halt meg, házi őrizetben.

Csíkhelyi Lenke fordításai

Molnár Imre

Esterházy János Gulagba való elhurcolása, majd Csehszlovákiába való hazahozatala

Az orosz haderő egységei 1945. március 31-én érték el Újlakot. Közel egy hónapig tartó átvonulásuk katalizmaként sújtotta az addig békés és az üldözöttek számára menedéket jelentő Esterházy-kastélyt. Az üldözötteket nemrég befogadó családtagok most maguk is menekülni, rejtőzködni kényszerültek. A Gestapo által körözött Esterházy János pozsonyi rejtkehelyén vészelt át a németek ki-, illetve az oroszok bevonulását. Gyermekei, Alice és János, édesanyjukkal, Serényi Líviával 1945 augusztusában Budapestre költöztek. Esterházy édesanyja, Tarnowska Erzsébet, és nővére, Lujza a birtok gyümölcsösét gondozó Major családnál lelt menedéket, majd később mindkettőjüknek sikerült Franciaországba menekülnie. A háború utolsó éve alatt Lengyelországból idemenekült Mycielskiné Esterházy Mária, öt gyermekével ugyancsak Újlakon maradt, mivel lengyelországi otthonuk pusztulása után nem volt hová visszatérniük. Őket a kastély egykori alkalmazottja, Verona Moravčíková rejtegette. Ezt követően – mivel a kastélyba már nem térhettek vissza –, a Mycielski család a volt majsorsági épületek egyik lakásában húz-

ta meg magát. A front átvonulásakor a kastélyt előbb a szovjet katonák dúlták fel, majd a falu- és környékbeliek fosztották ki.¹ A napokig tartó szabad rablás (vandál pusztítás, könyvégetés) során az értékes berendezéssel együtt elpusztult az Esterházy-család e kastélyban őrzött felbecsülhetetlen értékű könyvtára² és levéltára is. Az itt felhalmozott évszázados szellemi és anyagi értékekből csupán a pusztá falak maradtak.³

A Szlovák Nemzeti Tanács már a felkelés ideje alatt megalakult, s 1944. szeptember 1-jei rendeletével, visszamenőleg, más pártokkal együtt az Esterházy János által vezetett Magyar Pártot is fasisztának nyilvánította, föl-oszlatta, vagyonát pedig elkobzásra ítélte. A Beneš-dekrétumok nyomán, a keleti front mögött a Szlovák Nemzeti Tanács törvényesítette a magyarellenes intézkedések végrehajtását. Beneš elnök 1945. április 5-én közzétett hírhedt kassai kormányprogramja ezzel kapott zöld utat. Az országot ezt követően falragaszokra írt hirdetmények árasztották el, melyeken a német és a magyar lakosság elleni diszkriminációs intézkedések egész

¹ BÉDY, Daniel, *Dejiny obce Velké Žalužie*, Monografia, Nyitra, 1993, 87.

² Az újlaki kastély híres könyvtáráról és fegyvergyűjteményéről már Fényes Elek is említést tesz. In: *Magyarország geographiai szótára* 4., Pest, 1851, 239.

³ MYCIELSKA, Zofia, *Mój wuj János Esterházy*, in: MOLNÁR Imre, *Zdradzony bohater*, Warszawa, Fronda, 2005, 310–312.

sorát (pl. munkahelyi elbocsátásokra, vagyoneklobzásra vonatkozó rendeletek stb.) tették közzé. A kassai kormányprogram kihirdetése után az Esterházy János által vezetett Magyar Párt vezetői előbb levelet, majd részletesen kidolgozott memorandumot nyújtottak be a csehszlovák kormányhoz, illetve a Szlovák Nemzeti Tanácshoz, amelyben kérték a magyarellenes diszkrimináció megszüntetését. Az 1945. április 19-én Pozsonyban keltezett memorandum szövegében ott található Esterházy János neve is, olyan kontextusban, amely mindenképp az ő védelmére szolgált. Esterházy „tevékenységét a legválságosabb körülmények között fejtette ki, s az adott körülmények közepette ezt a lehető legbecsületesebben tette”.

A Csehszlovákiához újra visszatartolt dél-szlovákiai magyar kisebbség egykori vezetőjével, Esterházyval együtt nagyon is rászorult volna a megfelelő anyaországi és nemzetközi védelemre, ez a védelem azonban sem ekkor, sem később nem érkezett meg. A kassai kormányprogram kihirdetésének másnapján, április 6-án, Esterházyt, Pozsonyban, egy szovjet járőr letartóztatta. Elfogása véletlenszerűen történt, Pozsony utcáin embereket szedtek össze, hogy különböző közmunkákat végeztessenek velük. Pozsonyi magyarok ebben az időben látták Esterházy Jánost, aki katonai kísérettel, vállán zsákot hordva dolgozott. A szovjetek később, miután nem láttak reá vonatkozó terhelő adatokat, április 18-án szabadon engedték őt. Pozsonyi lakosok viszont április 20-án Esterházyval már a Szlovák Nemzeti

Tanács épületében találkoztak, amint arra várt, hogy bejusson Gustáv Husák belügyi megbízotthoz.⁴ Az események hasonló lefolyását erősíti meg Esterházy János kihallgatási jegyzőkönyve is, ahol a következőket olvashatjuk:

„1945. április 6-án a Sedlárska (Nyerges) utcában egy orosz katonai járőr letartóztatott, és a Ferenciek terére, a Mirbach-házba vitt, ahol kihallgattak, és 1945. április 18-ig fogva tartottak. Akkor minden további nélkül szabadlábba helyeztek. Április 20-án, miután odahaza egy kicsit kipihentem magam, elmentem a belügyi megbízotthoz, dr. Husákhhoz, és ott bejelentettem, hogy állok rendelkezésére, nehogy azt gondolja rólam, hogy valahol rejtőzködöm. Ő azt mondta nekem, hogy jó, hogy jelentkeztem, de neki most engem le kell tartóztatnia. Behívta a civilben lévő biztonsági szerveket, akik elvittek engem az egykori rendőr-igazgatóság börtönébe, a Benešova utca 42.-be, ahol dr. Hojstrič komisszár hallgatott ki. Itt tartottak a börtönben 1945. június 1-ig, amikor is a kerületi bíróság börtönébe lettem átszállítva.” Itt 1945. június 22-ig tartották fogva, amikor újra átszállították a pozsonyi rendőrigazgatóság börtönébe, ahol nővére, Lujza is meglátogathatta. Itt 1945. június 27-ig tartózkodott, amikor Heikiš alezredes átszállította a Kempelen utcában berendezkedő orosz katonai parancsnokságra, ahol kihallgatták, majd 1945. június 29-én Esterházyt tíz másik magyarral együtt vonatra rakták, és Budapesten, Bukaresten, Jasin keresztül Moszkvába szállították.⁵

⁴ JAMNICZKY, Aristid, dr., *Emlékiratok*, kézirat, 121–122. Teleki László Alapítvány Dokumentumtár [A továbbiakban: TLA. Doc.] 1078/1990.

⁵ *Kihallgatási jegyzőkönyv*, i. m., 22. – A jegyzőkönyvből vett idézeteket l.: „Az örökség”, szerk.: MOLNÁR Imre – Tóth László, Tatabánya, Új Forrás, 1990. 4. sz., Melléklet, 16.

1. Elhurcoltatása a Szovjetunióba. A szlovák belügyi dokumentumok szerint Esterházy Jánost Gustáv Husák 1945. június 25-én átadta a szovjet hatóságoknak.⁶ A pozsonyi szovjet katonai parancsnokság parancsot adott Esterházy János őrizetbe vételére azzal az indokkal, hogy „Esterházy szabadlábban kibújhat a vizsgálati eljárás és a bírói ítélet alól”.⁷ A szovjet hatóságoknak történő kiadatás okai máig sem tisztázódtak kellőképpen. Esterházy Lujza emlékirata szerint, fivére jelenléte a magyarokat az országból eltávolítani szándékozó Csehszlovákia számára akadályt jelentett volna, ezért mielőbb szabadulni igyekeztek tőle. A szovjeteknek való átadás azért is jelentett kézenfekvő megoldást, mert köztudomású, hogy „Sztálin támogatta a csehszlovák kormány magyar kisebbséget kiűzni akaró programját”.⁸ A szovjet szervek Pozsonyban ekkor kezdték meg más magyar személyek őrizetbe vételét is.⁹ Azt, hogy a pozsonyi szlovák hatóságok miként bántak Esterházyval és a vele együtt letartóztatott magyarokkal, egy, az általuk Tichy Gusztávnak – a Magyar Párt egyik volt tisztségviselőjének – címzett, a börtönből kijuttatott levél tanúsítja. A levelet Neumann Tibor, a pozsonyi pártszervezet elnöke írta.

„Kedves Gusztikám! E sorok átadójával június 16-a óta együtt voltam, egy cellában a Vasútigazgatóság (Kempelen u.) pincéjében. Helyzetünk szörnyű, de erős lélekkel bírom. Csa-

ládóm után való aggódás, éhezés és különféle szekatúrák, sőt verés. Már többször próbáltam üzeni, de nem sikerült. Téged még sikerült megmenteni. Nagyon kérek, küldj kenyeret, cukrot, zsírt, szalonnát, húst (már két hónapja nem ettem húst) és bármilyen élelmiszert, valamint cigarettát (Detva is nagyon jó) vagy dohányt, cigarettapapírt, gyufát. Hogyan, azt megmondja e sorok átadója. Mi lesz velünk, nem tudjuk. Mindennap reméljük, hogy szabadulunk. Itt van E[sterházy] is. Csókol mindnyájatokat Tibor. Légy szíves kifizetni e sorok átadójának 50.- koronát.”¹⁰

Az őrizetbe vételt 1945. június 28-án a letartóztatási parancs követte, amelyet Danyilin alhadnagy, a „7138/3-as katonai csapattest felügyelőségének felügyelője” írt alá. Az elképesztő vádakat összehordó írásos parancsban többek között az áll, hogy a „nevezett [azaz Esterházy János] 1932–36-ig a fasiszta Magyar Párt központi bizottságának főtitkára volt, és aktív harcot folytatott a Szovjetunió és a kommunista párt ellen. A szlovák fasiszta parlament képviselőjeként 1935-től Németország oldalán minden erejével elősegítette és népszerűsítette a Szovjetunió elleni harcot. Esterházy János a Magyar Párt újságján keresztül rendszeresen, az utolsó csepp vérig való harcra buzdította a magyarokat a Szovjetunió és Vörös Hadserege ellen, és rágalmazta a szovjet valóságot. A Magyar Párt

⁶ Povereníctvo SNR pre veci vnútorné, číslo: 567/ 45-H.

⁷ Jegyzék az Esterházy János letartóztatásával, elítélésével és fogva tartásával kapcsolatos szovjet okmányokról [A továbbiakban: Jegyzék], 1. sz. dokumentum, TLA. Dok. 1078/1990.

⁸ ESTERHÁZY Lujza, *Szívek az ár ellen*, Budapest, Püski, 1991, 241.

⁹ „Hívebb emlékezésül...”. *Csehszlovákiai magyar emlékiratok és egyéb dokumentumok a jogfosztottság éveiből 1945–1948*, sajtó alá rendezte és szerk.: TÓTH László, Pozsony, Kalligram, 1995, 52.

¹⁰ NEUMAN Tibor, *Emlékezés, Kézirat*, 8. (A szerző tulajdonában.)

központi bizottsága teljes egészében fasiszta párt, amely Magyarország megszálló pártja volt, az 5. hadosztály Csehszlovákia területén, politikai és diplomáciai hírszerzéssel foglalkozott Magyarország és Németország javára, amit alátámaszt Esterházy János 1945. június 28-i vallomása és az egyéb hivatalos dokumentumok. [...] A fentiek alapján Esterházy János Pozsony, Carlton Szálló-beli lakost az LSZFRSZ. UPK 91 c./5. pontja alapján letartóztatom, házkutatást rendelék el és büntetőeljárást indítványozok ellene.”¹¹

Az Esterházyval együtt letartóztatott pozsonyi magyarok elhurcolásáról két olyan üzenet tudósít, melyet az áldozatok magyar területen a vagonok rései között dobtak ki az őket a Szovjetunióba szállító vonatból. Az egyiket a budapesti Rákospályaudvaron találták meg, és eljuttatták a címzettnek:

„P. Czibók Bratislava, Koziá 14. I. posch. Prosím zanieste túto cedulku. [Kérem, vigye el ezt a cédulát – M. I. megj.] Vasárnap júl. 29-én elnökkel [Esterházyval – M. I. megj.] együtt 11-en ismeretlen, esetleg külföldi helyre utazunk. Ha belföldre kerülénk, értesítést küldünk. Forduljatok érdekekben dr. Zaťko révén dr. Daxner Igorhoz, aki nagyon tisztel, becsül és szeret. Ártatlanok vagyunk, sosem voltunk fasiszták.”

A másik cédula, amelyet a Pozsony–Budapest vasútvonal komáromi szakaszán egy pályamunkás talált meg és továbbított Révay Istvánnak [a Magyar Párt egykori ifjúsági és sportszakosztálya vezetőjének – M. I.

megj.], így szólt: „Esterházy Jánost és társait a régi csehszlovákiai Magyar Pártból, Moszkvába deportálják. Magyarok, mentsetek meg bennünket!”¹²

A cédulát megtalálók, az üzenet kézbesítésén túl, már semmit sem tehettek Esterházy és társai megmentése érdekében. A családtagok viszont Esterházyék elhurcolásáról semmilyen hivatalos tájékoztatást nem kaptak.

A magyar kormány a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) budapesti kirendeltségénél tiltakozott a csehszlovákiai magyarok kiutasítása és internálása ellen. Egy június 9-én átadott további szóbeli jegyzékben azonban már az olvasható, hogy az Esterházy és társai letartóztatására és internálására vonatkozó kormány-tiltakozásnak semmi foganatja nem volt.¹³

Esterházy János, illetve a vele együtt letartóztatott és a Szovjetunióba hurcolt pozsonyi magyarok, azaz Csáky Mihály, dr. Jabloniczky János, dr. Neumann Tibor, dr. Párkány Lajos, Lászlóffy Ferenc, Virsik Károly, Szüllő Sándor, Böjtös József, Birnbaum Frigyes és Teszár Béla 1945. augusztus 20-án érkeztek Moszkvába. A hosszan tartó, szenvedéssel teli utazás súlyosan megviselte szervezetüket. Eltetvesedve, sebekkel teli vitték őket a Ljubljanka börtönbe. Ebben a moszkvai büntetés-végrehajtó épületkonglomerátumban, Esterházy becslése szerint, akkoriban mintegy 10 000–12 000 fogoly lehetett összesen. Megérkezésük után azonnal megkezdődött a napi tíz–tizenkét órán át tartó, testi és lelki kínzással, zsarolással vegyített kihallgatásuk,

¹¹ Jegyzék..., i. m., 1. sz. dokumentum.

¹² „Az örökség”, i. m., 15.

¹³ POPÉLY Árpád, *A csehszlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*, Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006, 64.

melynek célja a vádlottak megtörése volt. A szeptembertől februárig tartó vizsgálati fogság idején Esterházy valatása 684 órán át tartott.¹⁴ A vizsgálat során az elhurcolt pozsonyi magyarokat egymástól szigorúan elkülönítve tartották, s csak egy-egy, kínzással kicsikart vallomás alkalmával szembe-sítették őket egymással, hogy ezzel is megtörjék ellenállásukat. Esterházyt a hamis vádak beismerésére végül az-zal a zsarolással tudták rábírní, hogy elpusztítják, kiirtják családját, illetve a Szovjetunióba deportálják őket.

Az elhurcoltak összevont koncepció-s perére a 7976-os számú vizsgálati ügyirat alapján Moszkvában, a Butirszkaja börtönben került sor, ugyanott, ahol gróf Bethlen István volt miniszterelnököt is fogva tartották eb-ben az időben.¹⁵ A börtönben kiállított vádiratban már nem szerepelt Lászlóffy Ferencnek, a pozsonyi magyarok egykori máriavölgyi zarándoklata fő szervezőjének neve, mert ő 1946. február 21-én a moszkvai börtönben behalt a kihallgatások során alkalmazott kínzásokba. A Szovjetunió államvédelmi minisztériumának 3. főosztálya 5. alosztályának vezető-helyettese, Komarov alezredes által jegyzett akta tartalmazza annak a koncepció-s pernek az anyagát, amely-nek vádirata szerint Esterházy János „meggyőződéses fasiszta, a szovjet-hatalom kibékíthetetlen ellensége, aki hosszú ideig aktív harcot folytatott a szovjet állam ellen. Igyekezett szítani

és meggyorsítani a Szovjetunió elleni háborút. Miután Németország megtá-madta a Szovjetuniót, Németország, Magyarország és Szlovákia fasiszta kormányainak utasításai alapján pro-pagandát és agitációt folytatott, s te-vékenyen segítette Németországot a Szovjetunió elleni háborúban. Német-ország vereségét követően a fasiszta pártfőnök [azaz Esterházy János – M. I. megj.] kádereit illegalitásba he-lyezve, ellátta őket pénzzel, a szovjet-ellenes agitációhoz szükséges nyom-dai berendezéssel, rádiókapcsolattal és fegyverrel. Csehszlovákia németek-től megszállt területén tovább folytatta a Vörös Hadsereg elleni harcot, vagyis tehát az 58-4 és az 59-11 RSZFSZR Btk. cikkelyeiben foglalt bűntettek el-követésével” vádolható.

A vádiratban külön bekezdésben szerepelt, hogy Esterházy utasítására a magyar sajtóban provokációs anya-gokat terjesztettek az ún. katyni ügy kapcsán. Később a „katyni ügy fotó-albumának és plakátjainak” általa való terjesztése is szerepel, „amelyekben Esterházy a németek által a lengyel tiszteken, állati módon végrehajtott kivégzéseket a szovjet hatóságoknak tulajdonította”.¹⁶ A vádirat egy Kugler János nevű, dunaszerdahelyi születé-sű földmunkásra, kommunista párt-tagra és más, közelebbről meg nem nevezett „okmányokra” hivatkozott.

Az Esterházyval együtt Moszkvá-ba hurcolt pozsonyi magyarok ügyé-nek vizsgálatát a Butirszkaja börtön

¹⁴ MOLNÁR Imre, *Kegyelem életfogytig*, Esterházy János szenvedéstörténetének dokumentu-mai, Budapest, METEM, 2011, 45.

¹⁵ Gróf Bethlen Istvánt, Magyarországról való elhurcolása után, 1945. április 1-jétől 1946. októ-ber 5-én bekövetkezett haláláig tartották fogva a moszkvai Butirszkaja börtönben. In: Magyar Külügyminisztérium Archívuma, 1993/217. sz.

¹⁶ Esterházy szlovák parlamenti képviselőként valóban első kézből értesült a lengyel tisztek ellen elkövetett katyni szovjet vérengzésről, melyet több cikkében és beszédében is élesen elítélt.

5. osztályának vezetőhelyettese befejezettnek nyilvánította. A „vádoltak bűnös tevékenységét bizonyítottak” tekintve, az ügyet a „szovjet belügyi népbiztosság 1945. szeptember 18-án kelt, 162/101-es parancsában foglaltak által vezéreltetve a belügyminisztérium különleges tanácsa hatáskörébe” utalta, azzal a javaslattal, hogy Esterházyt, Neumann Tibort és Csáky Mihályt ítéljék tíz-tíz évi javító munkatáborra és a tulajdonukban lévő érték és pénz elkobzására. Ezen kívül javasolta, hogy Teszár Bélát, Böjtös Józsefet, Jabloniczky Jánost, Birnbaum Frigyeszt és Párkány Lajost nyolc-nyolc évi javító munkatáborra és minden, tulajdonukban lévő érték elkobzására, Virsik Károlyt és Szüllő Sándort öt-öt évi javító munkatáborra és a tulajdonukban lévő értékek és pénz elkobzására ítéljék. A vádirat 1946. április 9-én készült el, április 11-én pedig jóváhagyta azt a Szovjetunió államvédelmi minisztériuma 3. számú főosztályának vezetője, Milstein vezérőrnagy, valamint 1946. április 16-án a legfőbb katonai ügyész is.¹⁷

A Szovjetunió belügyminisztériuma mellett működő különleges tanács, ahová Esterházy és társainak ügyét, azaz a 7976-os számú vádirat anyagát átutalták, 1946. június 10-én hozott határozatot, amelyben gyakorlatilag változtatás nélkül jóváhagyta a javasolt büntetéseket. Az 1946. június 10-én kelt, 21. sz. határozat értelmében: „Esterházy Jánost a magyar fasiszta párthoz való tartozásért 10 évre

javító munkatáborba kell elzárni. Büntetése 1945. június 27-től lép életbe. A letartóztatásakor elvett értékeit és pénzét el kell kobozni.”¹⁸

Esterházy Jánost az orosz föderáció büntetőtörvénykönyvének 58-4. és 58-11. cikkelyei alapján vádolták. A belügyminisztérium különleges tanácsának határozatát 1946. június 24-én, a kihirdetés napján hozták Esterházy tudomására.¹⁹ Moszkvai börtönéletének egyik apró kis epizódját a később Nobel-díjas író, Alekszandr Solzsenyicin elbeszéléséből ismerttük meg. A világhírű szerző elbeszélésének hőse így mesélte el találkozását Esterházyval:

„Amikor Esterházy gróffal ketten egy cellában raboskodtunk a Ljubljankában – én, érte, páros napokon hordtam ki a küblit, ő meg páratlanokon, és a falon függő Börtön szabályzat szerint oroszra tanítottam –, a születésnapján három, kenyérből csinált gombot ajándékoztam neki – minden gombját teljesen levágták –, esküdözött, hogy egyetlen Habsburgtól sem kapott megfelelőbb ajándékot.”²⁰

1946 májusában, a moszkvai börtönben, a második magyar, Jabloniczky János, a szlovákiai magyar keresztényszocialista párt egyik alapító atyja is belehalt szenvedéseibe. Társait az ítélet kimondása után egy cellába zárva tartották, majd ismét elkülönítették egymástól. Esterházy Jánost Neumann Tiborral és Teszár Bélával együtt július 19-én átszállították a vologdai börtönbe.²¹ Innen egy hét

¹⁷ Jegyzék..., 7. sz. dok.

¹⁸ Jegyzék..., 4. sz. dok.

¹⁹ Jegyzék..., 8. sz. dok.

²⁰ SZOLZSENYICIN, Alekszandr, *A pokol tornáca*, Budapest, 1990, 224. – A szerző könyve eredeti szövegében – s annak magyar kiadása is –, tévesen, hercegnek titulálja Esterházyt.

²¹ Esterházy János levele dr. Neumann Tibor özvegyének. In: MOLNÁR Imre, *Esterházy János*, Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 1996, 322.

múlva Esterházyt egy fogolyszállítmánnal északra, a Komi Köztársaság területén, a Pecsora folyó torkolatánál fekvő Knyazs-Pogoszt melletti gyűjtőtáborba vitték, ahová 1946. július 27-én érkezett meg. Útitársai, akik valamennyien köztörvényes bűnözők voltak, útközben mindenét elrabolták, s ennek következtében csak egy ócska katonakabát (pufajka) volt az egyetlen tulajdona, mellyel beérkezett a táborba. Alig egy hónap után, augusztus 15-én tovább szállították a rakpaszti munkatáborba, ahol egy felszíni bányakitermelésnél, mínusz 40 fokos hidegben kubikosmunkára rendelték.²² A kiállott szenvedések következtében szervezete annyira legyöngült, hogy nehéz fizikai munkát már nem tudtak vele végeztetni. Ekkor egy porcelángyárba vezényelték, ahol viszont az egész szervezetét elfertőző ólommérgezést kapott.²³ Egy Leosia nevű, ismeretlen kilétű lengyel asszony által ekkor sikerült első alkalommal életjelet küldenie szeretteinek: „János kéri, adják tudtára anyjának (Etusnak, gyermekeinek – Jánosnak, Alice-nek és Lulunak), hogy egészséges vagyok. 10-et kaptam. Segítséget kérek. Talán Cesia segíthetne kijutni. Hitemet nem veszítem. Az Úr Isten és minden szentjeink segítenek itt. Imádkozom értetek és mindenkiért. Áldalak és öllelek mindannyitokat. Bibi.”²⁴

1948. március 7-én, már mint súlyos tüdőbajost elszállították a Szangorodok Protoka-i kórháztáborba. Hogy ott milyen súlyos állapotban lehetett, arról egy lengyel fogolytársa feljegyzéséből értesülhetünk, aki a Gulagról hazatérve emlékirataiban a következőket jegyezte fel vele kapcsolatban: „A fogolytársaim közül némelyek kitűntek magas kulturáltságukkal és intelligenciájukkal. Ezek közé tartozott egy magyar gróf, Esterházy is, kinek felesége [*helyesen édesanyja – M. I. megj.*] lengyel származású volt. Magas, karcsú férfi volt, nemes arcvonásokkal. Lengyelül folyékonyan beszélt. A táboron kívül, egy porcelángyártó műhelyben dolgozott, de a nehéz munkakörülményeket nem bírta ki, s a kórházban meghalt.”²⁵ Esterházy 1949. február 15-ig tartózkodott a Szangorodok Protoka-i kórháztábor fűtetlen barakkjában pokoli körülmények közepette, „csupasz deszkapriccsen, tetvesen, ahol patkányok szaladgáltak rajta. Magas lázban, éhségben, orvosság nélkül tartották ott.”²⁶

Itt találkozott Hetényi Józseffel, azzal a 16 évesen elhurcolt magyar fiatalemberrel, akit Vas megyéből deportáltak, s akit ugyancsak tíz év, a szovjet Gulagban letöltendő börtönbüntetésre ítélték ártatlanul. Az ő visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a testileg „szánalmasan lesóványodott”,

²² Ursíny Ján, *Z mojho života*, Martin, Matica Slovenska, 2000, 161.

²³ Esterházy János börtönjegyzetei, in: *Kegyelem életfogytig*, i. m., 133–134.

²⁴ Az üzenetben szereplő Cesia, Esterházy János lengyel unokatestvérének, Waclaw Bninski-nek a felesége. Bninski a Szabad Európa, majd az Amerika Hangja lengyel adójánál dolgozott. Esterházy tehát a szabad világ nyilvánosságától remélte a Gulagról való szabadulását, de életjelének fő üzenete az volt, hogy hitét nem veszítette el. In: *Kegyelem életfogytig*, i. m., 29.

²⁵ RUTKOWSKI, Boleslaw, *Okruhcy wspomnieri z wilriskiego ruchu oporu oraz zeslania na „nie-ludzka ziemie”*, Bydgoszcz, 1998, 177.

²⁶ *Kegyelem életfogytig*, i. m., 46.

„csont és bőr”, összetört fizikumú, beteg Esterházy János „csodálatos türelemmel viselte” szenvedéseit, és súlyos tüdőbetegsége ellenére is sugárzott belőle a lelki erő. „Mint egy jó apa”, azonnal hozzáfogott fiatal magyar fogolytársa, az akkor alig húszéves Hetényi József neveléséhez, tanításához. Saját helyzetével teljesen tisztában lévén, szenvedéseit népéért való vezeklésként viselte.²⁷

A Gulag poklaiban eltöltött időről Esterházy János, későbbi csehszlovákiai fogolytársainak, köztük Paló Bohuš szlovák írónak is gyakran beszélt. A Gulag-táborokban a politikai elítélteknek – akik közé Esterházy is tartozott – együtt kellett élniük a köztörvényes bűnözőkkel. „Ha nem találta fel magát az ember, ha nem fogadták be a politikaiak, és nem védték meg, megtörténhetett, hogy eltűnt egy-egy ruhadarabja, akármilyen értéktelen, szakadozott volt is. S ez, mivel tél volt, könnyen lehetett az utolsó veszteség. A bűnözőkre viszont nem szabtak ki halálos ítéletet. Bármikor megölhettek bennünket, akár egy apróságért is” – emlékezett vissza Esterházy szavaira az író, s arról is beszélt, hogy a gulagbeli rabok mennyire ki voltak szolgáltatva a börtönőrök, felügyelők szeszélyeinek.²⁸ Helyzetében némi enyhülést jelentett az az egy-két csomag, amelyet egy időközben elhunyt fogolytársa, egy grodnói lengyel professzor özvegye küldött számára

(zsírt, vaját, cukrot, hagymát stb.), s ami életben tartotta őt.²⁹

Egykori politikustársa, Csáky Mihály, aki osztozott Esterházy gulagbeli sorsában is, a következőképp emlékezett a lágerben eltöltött időszakra: „Siralmasnál siralmasabb viszonyok uralkodtak ott. A Közép-Európából idekerült foglyok, ki gyorsabban, ki lassabban, minden reményüket veszítve fokozatosan vetkőztek ki emberi mivoltukból, törtek le testileg-lelkileg. Nem úgy Esterházy. Ahogy süllyedtek a többiek, úgy emelkedett ő, úgy nőtt napról napra, és lett közéleti férfitől a szó legnemesebb értelmében: emberré. Ugyanolyan sanyarú sorsban volt, mint a többi, mégis talált módot, hogy rajtuk segítsen, megossza elégtelen ebédjét, tanáccsal ellássa őket, és példát mutasson. Többet tett: mély keresztény hitét, megrendíthetetlen magyar meggyőződését és határtalan bizalmát az igazság győzelmében, fogolytársai vigasztalására és felemelésére használta. Levetette az emberi gyarlóságokat, és csak a magasabb, szentebb célok érdekelték. Egyben maradt önös: leküzdhetetlen vágyában hazakerülni szülőföldjére, Nyitra megyébe. De ez a látszólag önös érzés is lényegében önzetlen volt, mert tudta, hogy Csehszlovákiában még súlyosabb sors vár rá, mint Oroszországban. Mégis erősebb volt a hazához való kötöttsége, mint személyes érdeke.”³⁰

²⁷ HETÉNYI József, „A magyarok szenvedő Krisztusa volt”, in: *Kegyelem életfogytig*, i. m., 156–159.

²⁸ BOHUŠ, Paló, *Napló, Napló*, Újvidék, Híd, 1992. 5. sz., 408–410. – A szovjet Gulagban eltöltött időszak további részleteit a *Kegyelem életfogytig* című kötet vonatkozó fejezetei tartalmazzák.

²⁹ *Kegyelem*, i. m. 46., Grodno, ekkor Fehéroroszország részeként már a Szovjetunióhoz tartozott. Ezért volt lehetséges a belföldi csomagküldés – a szerző megjegyzése.

³⁰ CSÁKY Mihály, *Hősiesség a XX. században*, Új Hungária, München, 1959. V. 30, 1.

2. Elítéltetése Pozsonyban. Esterházyval még elhurcolása előtt aláírták a vele készített kihallgatás jegyzőkönyvét. Ennek témafelvetései azt bizonyítják, hogy a Husák által vezetett Belügyi Megbízotti Hivatal megkezdte egy, a csehszlovákiai magyar népcsoport vezetői elleni koncepciót per kidolgozását.³¹

Ezt a látszatot erősítette a csehszlovák rádióban, illetve a szlovák sajtóban Esterházy ellen megindított lejárató kampány és rágalomhadjárat is. Több jel is arra utalt, hogy az ellene tervezett bírósági eljárást a Tiso–Tuka-perhez hasonló lefolyású kirakatpernek szánják. A budapesti Szabad Szó a Szlovák Rádió híradása nyomán közölte, hogy azon szlovák politikusok névsorában, akiket „politikai múltjuk miatt néhány napon belül a szlovák népbíróság elé állítanak”, ott szerepel Esterházy János gróf, a szlovákiai magyarság vezére is.³²

A magyar miniszterelnök, Dálnoki Miklós Béla hivatalos feljegyzésben, 1945. május 8-án kapott értesítést Esterházy János és Csáky Mihály le tartóztatásáról. A miniszterelnök másnap utasította a külügyminisztert, hogy „megfelelő módot keressen fent nevezettek internálásának megszüntetésére, illetve szabadon bocsátásuk kieszközlésére”.³³ A magyar miniszterelnöki hivatal értesülései szerint, a „szlovák politikai rendőrség által lefogott” Esterházyt „Szlovákia első számú háborús bűnösöként akarják a szlovákság elé prédául dobni és elítélni”.³⁴ Gyöngyösi János, magyar

külügyminiszter azonban nem látta ilyen tragikusnak Esterházy helyzetét. Véleménye szerint, bizonyíthatóan németellenes magatartása miatt „az oroszok nem fogják engedni, hogy a szlovákok Esterházy életében kárt tegyenek”. Gyöngyösi ebből a szempontból még hasznosnak is vélte, hogy Esterházy „ideiglenesen” szovjet felügyelet alá került. Abban is reménykedett, hogy külföldi, elsősorban amerikai nyomásra „a csehszlovák központi kormány meg fogja változtatni eddigi magyarellenes magatartását”, ami nyilván kihatással lesz az Esterházy-ügyre is.³⁵

A magyar miniszterelnöki hivatal több próbálkozást is tett Esterházy megmentése érdekében. E próbálkozásokat azonban, éppúgy, mint a szlovák belügyi szervek koncepcióit perre tett előkészületeit, eleve meg hiúsította Esterházy és társainak Szovjetunióba való elhurcolása. Az amúgy is nehéz helyzetben lévő magyar diplomácia Esterházyra vonatkozó mentési kísérleteit ez a fejlemény teljesen megbénította.³⁶

A bírósági tárgyalás előkészületeinek tényét az 1945. június 22-én, a pozsonyi politikai rendőrség fogdájában fivérét meglátogató Esterházy Lujza emlékirata is megerősíti. Akkor még egyikük sem gondolhatta, hogy ez lesz életük utolsó találkozása. Ebből kiderül, hogy Esterházy sem várt a néhány nap múlva bekövetkező újabb szovjet intervencióra, ehelyett azzal számolt, hogy egy politikai per vár rá, és nyugodt hangon közölte nővérével:

³¹ *Kihallgatási jegyzőkönyv*, i. m., 18.

³² Szabad Szó, Budapest, 1945. VI. 23., 3.

³³ Magyar Nemzeti Országos Levéltár [Továbbiakban: OL] -XIX A-I-j/1713.

³⁴ OL-XIX A-I-j/1713.

³⁵ OL-XIX-A-I-n-539/Z.

³⁶ OL-XIXA-I-j/6798.

„Tudom, hogy az ügyész a fejemet akarja! Kész vagyok meghalni, ha kell. De védekezni fogok minden erőmből. Bizalommal várom a peremet. Valaha a csehszlovák bíróságok előtt mindig szabadon védekezhetett az ember.” Majd arról beszélt, ha kiengedik, dolgozni fog, hogy családját el tudja tartani.³⁷

Néhány nappal később, 1945. június 25-én, egy Pozsonyban keletkezett dokumentum szerint, Gustáv Husák azonban arra utasította František Lipka nemzetbiztonsági parancsnokot, hogy Esterházy János képviselőt és Csáky Mihályt adja át Csajkin (Chajkin) szovjet alezredesnek. A néhány soros utasítás szerint, a szovjet tiszt a nevezetteket csak „kölcsonveszi”, azaz kihallgatja őket, majd legkésőbb tíz napon belül visszaadja őket a nemzetbiztonsági parancsnokságnak. A két magyar politikus NKVD részére történő kiadatására június 27-én került sor.³⁸

A következő – jó egy évvel a kiadás után keletkezett – dokumentumban a Nemzeti Bíróság felszólítására a belügyi komisszár, Jozef Hoistrič arról ad számot, hogy 1945-ben ugyan kihallgatta Esterházy Jánost, de a kihallgatást nem tudta befejezni, mivel a „szovjet hadsereg képviselői” az addigi iratokkal együtt „átvették” a politikust.³⁹ A rendelkezésünkre álló hivatalos dokumentumokban ettől kezdve Esterházy úgy szerepel, mint aki ismeretlen helyen, „*tehát feltehetően szökésben van*”. Erre az aljas színjátékra nyilvánvalóan azért volt szüksége a hatalomnak, hogy az Esterházy ellen megindított bírósági

eljárást ne kelljen leállítani. A kollektív bűnösség vádjával elítélt magyarság vezetője ellen így távollétében, azaz in contumaciam is ítélni lehetett, annak ellenére, hogy a népbíróági törvény 30. paragrafusa eleve kizártan tartja, hogy a vádlott távollétében a per lefolytatható legyen és abban ítélet születthessék. Amennyiben tehát Esterházy tartózkodási helye a hatóságok előtt nyilvánvaló, akkor e pert félbeszakítva, előbb a hazahozatalához szükséges intézkedéseket kellett volna megindítani. De ezt a csehszlovák kormány csak az ítélet kimondása után látta időszerűnek. Elítéléséhez tehát közvetlen érdeke fűződött a beneși politikai hatalomnak. Ezt a veszélyt jól érzékelték az akkor még Pozsonyban tartózkodó magyarok; Szilárd Marcell, a Magyar Párt egykori alkalmazottja s támogatója így nyilatkozott e kérdésről: „Ha Jánost halálra ítélik, a kormány el tudja hitetni a világ közvéleményével, hogy a magyar kisebbség (mely mindenben követte Jánost) tönkretétele és kiűzése is teljesen jogos.”⁴⁰ Esterházy távollétében az egykor általa megmentett cseh, zsidó és más nemzetiségű személyek sem tudtak tanúskodni védelmében. Ha ugyanis ők tisztázzák a magyar politikust az ellene felhozott vádak alól, akkor az általa vezetett népcsoportot sem lehetett volna a fasizmus vádjával kollektíve elítélni. Ugyanakkor Esterházy János kiállása, bátorsága és politikai képességei szinte természetes módon predestinálták őt a további vezetői szerepkörre, amit csak a közéletből való kiiktatásával lehetett megakadályozni.

³⁷ ESTERHÁZY L., i. m., 163.

³⁸ Štátny Ústredny Arhív Bratislava [Továbbiakban: SUA] -B6, 567/45-71.

³⁹ SUA-TNLUn 475/127-33.

⁴⁰ ESTERHÁZY L., i. m. 161.

A Szlovák Nemzeti Bíróság tehát „megfontolt szándékkal”, előre kitervelt forgatókönyvnek megfelelően, 1947. június 10-én elfogatóparancsot adott ki az „ismeretlen helyen”, feltehetőleg „szökésben” lévő Esterházy János ellen. A parancs tartalmazta Esterházy személyleírását, valamint azokat a fő vádpontokat, amelyek a letartóztatás alapját képezték. Ezek a következők voltak:

1. szerepe volt Csehszlovákia szétbomlásztásában;
2. támogatta a náci Németországot és a Horthy-Magyarországot, valamint megkárosította a Szovjetuniót;
3. részese volt a Szovjetunió elleni hadüzenetnek;
4. kiszolgálta a fasiszta rendszert, ezért kollaboránsnak tekinthető.

Az Esterházy ellen kiadott elfogatóparancs mintegy fenyegetésként már azt is előre jelezte, hogy „az érvényes törvények szerint e vádak alapján harmincévi szabadságvesztésre vagy akár halálra is lehet ítélni a vádlottat”.⁴¹

Az elfogatóparancs kiadását rövidesen követte a Nemzeti Bíróság közvádlója, dr. Arnošt Barát és fővádlója, dr. Ivan Roháček által aláírt vádirat megszerkesztése. A vádirat szerint, mivel a vádlott feltehetően külföldön tartózkodik, az ügyész javasolja a pernek a vádlott távollétében való lefolytatását.⁴²

A színjáték még azután is folytatódott, hogy a Szlovák Nemzeti Bíróság ügyészének felszólítására a Belügyi Megbízotti Hivatal szabályszerűen tá-

jékoztatta a főügyészt, hogy Esterházy Jánost 1945-ben átadták a szovjet hadsereg képviselőjének, és ezért Esterházy valószínűleg a Szovjetunióban tartózkodik, ám a válaszból az is kiderül, hogy a Belügyi Megbízotti Hivatalban minderről semmiféle hivatalos irat nem található. Ez utóbbi információt a Nemzeti Bíróság akár „zöld jelzésként” is értelmezhetette, még akkor is, ha a Megbízotti Hivatal arról is tájékoztatást adott, hogy 1947. augusztus 14-én átiratban kérte Clementis külügyi államtitkártól, hogy a csehszlovák külügyminisztérium hivatalos úton kérje ki Esterházy Jánost a Szovjetuniótól, mivel valószínűsíthető, hogy a szovjet hatóság oda szállította őt.⁴³

A kikérés tényét és várható eredményét figyelmen kívül hagyva, a Nemzeti Bíróság késlekedés nélkül kijelölte a bírói testületet. Ezt követően védőként hivatalból kirendelte dr. Mária Čikvanová-Starát, akit erről csak 1947. szeptember 6-án értesítettek, a vádiratot azonban csupán öt nappal a tárgyalás előtt kapta kézhez.⁴⁴ Az ügyvédnö szinte postafordul-tával kérte az ügy azonnali leállítását, arra hivatkozva, hogy a törvény szerint, mielőtt elítélnék a vádlottat, ki kell hallgatni.⁴⁵ Az ügyvédnö tucatnyi olyan személyt is felsorolt, akiket az Esterházy ügyben ki kellene hallgatni.

A Szlovák Nemzeti Bíróság, jóllehet a per kimenetele szempontjából *sorsdöntő tanúkról volt szó*, az ügyvédnö mindkét beadványát, tehát a tanúmeghallgatást is elutasította, s még aznap, tehát 1947. szeptember 16-án

⁴¹ SUA-TNLUn 19/47-11.

⁴² uo.

⁴³ SUA-OM. LUn 73/46.

⁴⁴ SUA-OM. LUn 12/47-16.

⁴⁵ SUA-OM. Lun 19/47-21.

megtartotta a tárgyalást.⁴⁶ A védőbeszédében dr. Mária Čikvanová-Stará felsorakoztatta a vád állításait cáfoló tényeket (nem vett részt s nem volt jelen a szlovák autonómia és önállóság létrehozásában, nem működött együtt sem Hlinka Szlovák Néppártjával, sem Tisóval, sem Karmasinnal, felszólalásaiban nyoma sem volt a fasiszta ideológiának, pártja érdekvédelmi alapon működött, ellene szavazott a zsidótörvénynek, zsidókon kívül cseh és szlovák hazafiakat is mentett, stb.), majd kérte, hogy a bíróság Esterházyt ugyanolyan elbírálásban részesítse, mint a szlovák parlament más képviselőit, akiket felmentettek a felelősségre vonás terhe alól.⁴⁷ A védő fő meghallgatását követően a bírák mintegy tizenöt percnyi tanácskozás után, egyetlen ellenszavazat, illetve ellenvetés nélkül *kimondták a halálos ítéletet.*

Az ítélet a maga nemében párját ritkító dokumentum, hiszen magával Esterházy Jánossal csupán másfél oldalon foglalkozik. A szöveg ugyanis túlnyomó részben a Horthy-féle Magyarország fasizmust támogató háborús szerepét bizonygatja, aprólékos részletességgel és gyűlölettől sugárzó hangnemben. Befejező indoklásként arra is kitért, hogy Esterházy esetében a kötél általi halálbüntetésre azért van szükség, „mert az agyonlövétést általában becsületes halálnemnek tartják,

de az eljárás során nem merültek fel olyan körülmények, amelyek a halálbüntetés végrehajtásának ilyen módját indokolnák”.⁴⁸

A halálbüntetés indoklásával kapcsolatban elhangzott egy másfajta, nem hivatalos vélemény is (amely valószínűleg a legközelebb állt az igazsághoz), méghozzá a Szlovák Nemzeti Bíróság elnökének, Igor Daxnernek a szájából. A per befejezte után, dr. Anton Rašla ügyész azon kérdésére, hogy miért kellett ilyen szigorú ítéletet hozni Esterházy ügyében, Daxner válasza ez volt: „Ugyan, hiszen ő egy magyar!”⁴⁹

Az ítéletet a szlovák lapok is ismertették, de még az ellenzéki Demokrata Párt lapja, a Čas sem hozott fel Esterházy védelmében egyetlen, az ítélettel szembeni ellenérvet sem.⁵⁰ Annál inkább megtették ezt az Amerikában megjelenő emigráns lapok. Az East Europe című politikai lap *This is murder...* címmel hosszú cikket szentelt Esterházy elítélésének és korábbi politikusi ténykedésének.⁵¹ A védő, dr. Čikvanová-Stará, még az ítélet meghozatalának napján kegyelmi kérvényt nyújtott be a Nemzeti Bírósághoz, amelyet három indokkal támasztott alá. Az első az volt, hogy Esterházy védte a zsidókat, a második, hogy közreműködött az üldözöttek megmentésében, a harmadik, hogy segítette a magyarországi szlovákoknak.⁵²

⁴⁶ Esterházy János halálos ítélete, in: Magyar Nemzet, Budapest, 1947. október 8.

⁴⁷ A szlovák parlament képviselőire kiszabott börtönbüntetés átlagolva – Esterházyt nem számítva – 4,3 évnyi elzárásnak felel meg. A képviselők zöme két-három éves átlagos börtönbüntetést kapott. Többüket nyilvános megrovásban részesítették.

⁴⁸ SUA-ON. LUn 19/47-25.

⁴⁹ RAŠLA, Anton – ŽABKAY, Ernest, *Proces s Dr. Jozefom Tisom*, Tatra Press, Bratislava, 1990, 62.

⁵⁰ *Esterházy odsúdený na trest smrti povrazom*, Čas, Bratislava, 1947. IX. 18.

⁵¹ *This is murder...*, East Europe, New York, No. 155, 1947. XI. 6., 2–3.

⁵² SUA-TNLUn 19/47-28.

A tanács elnöke, Karol Bedma, a koncepciók perék hírhedt vérbírója, a kegyelmi kérvényt 1947. október 20-án kelt határozatában elutasította, s annak a köztársasági elnökhöz való továbbítását megtagadta.⁵³

Az ítélet kihirdetése után néhány nappal, szeptember 22-én, a prágai belügyminisztérium – jóváhagyólag támogatva Esterházy háborús bűnössé való nyilvánítását – átiratban kérte a Szlovák Nemzeti Bíróságtól, hogy a háborús bűnösök nemzetközi listájára való felvételhez küldje meg az Esterházy János ellen szóló bizonyító anyagot. Ilyen bizonyító anyag azonban Esterházy ellen nem létezett, s ezért a háborús bűnössé nyilvánítás kezdeményezése minden igyekezet ellenére sem sikerült. Erre a következtetésre jutott a csehszlovák elnöki hivatal is, amely a nagyobb nyomaték kedvéért – Beneš elnök kitűnő londoni kapcsolatai miatt – lett bekapcsolva az ügymenetbe. Többszöri próbálkozás után az államfői hivatal közölte az igazságügyi minisztériummal, hogy Esterházy Jánost nem sikerült felvetetni a háborús bűnösök listájára, mivel a Szlovák Nemzeti Bíróság az ismételt kérések ellenére sem adta át az ehhez szükséges bizonyító anyagokat.⁵⁴

3. Hazatérés a Szovjetunióból.

A csehszlovák kormány kiadatási kérelmére a Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériuma úgy döntött, hogy Esterházy Jánost kiadja Csehszlovákiának. A döntésről a prágai igazság-

ügyi minisztérium 1948. november 29-én értesítette a Szlovák Nemzeti Bíróságot, egyúttal kérte az elítélre vonatkozó bírósági anyag megküldését.⁵⁵ A Szovjetunió Állambiztonsági Minisztériuma mellett működő Különleges Tanács 1948. szeptember 18-i, 38. számú jegyzőkönyve „a Különleges Tanács 1946. június 10-i határozatát [ez rendelkezett Esterházy tíz év, javító munkatáborban letöltendő büntetésének végrehajtásáról – M. I. megj.] hatályon kívül helyezve, az egykori szlovákiai magyar politikust a csehszlovák hatóságok rendelkezésére bocsátotta”.⁵⁶

A pozsonyi Igazságügyi Megbízotti Hivatal, visszaigazolván a hivatalos értesítést, Esterházy János átadásának helyéül az ágcsernyői határátkelőhelyet jelölte meg.⁵⁷

A Különleges Tanács 1948. szeptember 18-i határozata az „északi vasút” építéséhez tartozó javító munkatábor barakk-kórházában jutott Esterházy tudomására. A hazahozatal azonban nem ment könnyen. Az elszállítására vonatkozó moszkvai parancsra a tábori kórház orvosa ugyanis azt a választ adta, hogy Esterházy János már „nincs szállítható állapotban”. Az újabb parancsra („mindent megtenni, hogy szállítható állapotban legyen!”) a kétoldali tbc-ben szenvedő, halálosan beteg, legyengült állapotban lévő rab fizikai erőnlétét megfelelő táplálással előbb fel kellett javítani. De ez sem ment egyik napról a másikra. Esterházy egy későbbi leveléből

⁵³ SUA-TNLUn 19/47-34. – A kegyelmi kérvény köztársasági elnök elé való felterjesztésére 1949-ben, Esterházynek a Gulagból való visszatérése után került sor, dr. Wagner államügyész intézkedésére.

⁵⁴ SUA-TNLUD, 209-09-48.

⁵⁵ SUA-MTLUD, 189/48-10.

⁵⁶ Jegyzék..., 9. sz. dok.

⁵⁷ SUA-MTLUD, 189/48-12.

tudjuk, hogy már 1948 októberében útnak akarták őt indítani, ez azonban lehetetlennek bizonyult, mert belehalt volna az utazásba. Ezért több hónapig kiemelt kosztot (pl. tejet) kapott, aminek következtében egészségi állapotában némi javulás állt be. Február 15-én vonatra rakták, és fűtetlen börtönvagonban, ellátás nélkül Gorkij (Nizsnij Novgorod), Harkov, Kijev, Lemberg érintésével Ungvárra szállították.⁵⁸

Esterházy János egy, nővéréhez, Lujzához címzett későbbi levelében leírta, hogy a csapi határátkelőre már március 25-én megérkezett, onnan azonban őrzői még visszavitték őt az ungvári fogházba, ahol a „Jó Isten még próbára akarta tenni türelmemet”, s ahol közel egy hónapot kellett eltöltenie a sorsára vonatkozó minden közelebbi tájékoztatás nélkül.⁵⁹

Állapotáról az illetékes hatóság iratkísérő anyagának adatain túl – ebben jelzik, hogy szinte egy foga sem maradt, haja kihullott stb. – Paló Bohuš szlovák író visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy „az északi sarkkör tájékán szerzett gyötrő tuberkulózisa” állandó kínzó köhögési rohamokkal nehezítette életét.⁶⁰

Dr. Kiss László szlovákiai magyar orvos és történész, megvizsgálva Esterházy korabeli börtönkórlapját, betegsége kapcsán megállapítja: „Esterházy egészséges tüdővel s aránylag jó fizikummal került ki a Szovjetunióba, ám az egészségtelen börtönkörülmények gyorsan felemésztették ellenál-

ló képességét. Valószínű, hogy már a moszkvai börtönben fertőződhetett a tébécé kórokozójával. Az északi sarkkörön túli kényszermunka, lett légyen annak helye a bánya, a kaolingyár vagy a tajgai fakitermelés, csak rontott Esterházy egészségi állapotán. A közép-európai ember számára szokatlan hideg, a napfény hiánya, a nehéz fizikai munka s a betegtársaktól való állandó újr fertőződés valóságos veszélye Esterházy tüdőbetegségét súlyos állapotba juttatták. Amikor 1949 tavaszán visszazállították őt Csehszlovákiába, már végletesen legyöngült állapotban volt.”⁶¹ A pozsonyi rendőrség kerületi parancsnoksága 1949. április 22-én jelentette, hogy éjszaka három óraker Esterházy Jánost Kassáról átszállították Pozsonyba. Az erről szóló okmány Esterházy legutóbbi lakhelyét a szovjet internálótáborban jelölte meg. Ez az irat arról tudósít még, hogy a bírósági tárgyalás újra megindításáig a politikust a pozsonyi rendőrség fogdájában tartják őrizetben.⁶²

Az átvételéről kiállított bírósági iraton azonban a politikus háborús bűnösként és csehszlovák állampolgárként szerepelt. Bár a továbbiakban ennek megfelelően kezelik őt, valójában mindkét állítás valótlan volt. A háborús bűnösök listájára, mint azt fentebb leírtuk, soha nem került fel, állampolgárságát pedig 1945-ben veszítette el a Csehszlovákiában élő magyar közösséggel együtt. Ők – a Magyarországra áttelepültek és az elmenekültek kivételével – azóta hiva-

⁵⁸ *Kegyelem*, i. m., 31.

⁵⁹ Esterházy János levele nővérének, Lujzának. A levél eredeti példánya a politikus lánya, Malfatti-Esterházy Alice tulajdonában van.

⁶⁰ BOHUŠ, i. m., 403–404.

⁶¹ KISS, László, *Esterházy János patográfiája*, kézirat. A szerző tulajdonában.

⁶² SUA-TNLUD, 19/49-25. – Esterházy csak itt, a fogdában értesült az ellene hozott jogerős halálos ítéletről.

talos intézkedés alapján visszakapták állampolgárságukat, Esterházy esetében ez utóbbi rendezésére soha nem került sor. Ruházatának leírása szerint, „orosz meleg katonai öltözékben” hozták őt át Kassáról. A nyelvismertet jelölő rovatban azt olvashatjuk, hogy magyar, szlovák, orosz, lengyel, német, francia és angol nyelven beszél.⁶³

Április 22-én a pozsonyi rendőrség kerületi kapitányságának vezetője levélben értesítette a Belügyi Megbízotti Hivatalt, hogy Esterházy Jánost átvette, s a rendőrségi fogdában tartja őrizetben. Majd részletes kihallgatás után átadja a pozsonyi államügyészségnek, hogy a távollétében meghozott halálos ítéletet végrehajthassák rajta.⁶⁴ A részletes kihallgatás során felvett jegyzőkönyve lényeges pontjaiban megegyezik az 1945-ben felvett jegyzőkönyv szövegével, azzal a különbséggel, hogy ez utóbbi magában foglalja szovjetunióbeli tartózkodása állomásainak megnevezését is. A jegyzőkönyv utolsó mondata mintegy visszafelé is minősíti annak tartalmát: „Az SZSZK-ban kapott bánásmód és az ottani ellátás miatt nincs okom panaszra.”⁶⁵

Az okmányokból kiderül, hogy Esterházy Szovjetunióból történő kiadatásának ügyét 1947-ben a csehszlovák külügyminisztérium államtitkára, Clementis indította el. Ezt a tény az is igazolja, hogy a külügyminisz-

térium intézkedett átvétele minden egyes pontjáról. Valószínű, hogy az ekkor már Párizsban tartózkodó Esterházy Lujza, fivére visszahozatala érdekében végzett kitartó párizsi ügyködése is hozzájárult a kiadatáshoz. Esterházy Lujza több alkalommal is írásbeli kérelemmel fordult különböző csehszlovák politikai személyiségekhez, köztük Edvard Beneš köztársasági elnökhöz és feleségéhez,⁶⁶ és Párizsban erről is tárgyalt Clementis államtitkárral. Benešhez írott levelét a köztársasági elnöki iroda a következő levél kíséretében küldte át az igazságügyi minisztériumnak: „Tekintettel arra, hogy Esterházy Lujza levele pusztán egy formális próbálkozás, és tekintettel arra, hogy az ügy egyrészt a külügyminisztérium, másrészt az igazságügyi minisztérium hatáskörébe tartozik, ezért a köztársasági elnök nem tartja alkalmasnak azt a módot, hogy írásban reagáljon Esterházy Lujza kérelmére, hanem az ügyet az illetékes minisztériumok reszortja alá utalja át.”⁶⁷ Az igazságügyi minisztérium egy korábbi válaszából viszont az derült ki, hogy azért nem hajlandóak foglalkozni az üggyel, mert Esterházy Jánost a Beneš-dekrétumok következtében megfosztották állampolgárságától, és mivel már nem csehszlovák állampolgár, ezért kiadatásának kérelmezése csupán az ítélet-végrehajtás céljából indokolt. Ezek alapján világos, hogy

⁶³ SUA-TNLUD, 209-19/49-27.

⁶⁴ SUA-TNLUD, 209-4/49.

⁶⁵ *Kihallgatási jegyzőkönyv*, in: „Az örökség”, i. m., 16.

⁶⁶ Esterházy Lujza 1947. IX. 19-i francia nyelvű távirata Benešhez: „Az igazság érdekében kérem Önt, Elnök Úr, hogy újíttassa meg a testvérem elleni eljárást, és intézkedjen azon hatálommal szemben, aki deportálta őt, hogy a nevezett csehszlovák állampolgár át legyen adva a csehszlovák hatóságoknak, hogy személyesen tudja magát megvédeni egy csehszlovák bíróság előtt. A távirat másolata: TLA. Dok. 1078/1990.

⁶⁷ A volt Csehszlovák Belügyi Levéltár, Köztársasági Elnöki Iroda iratai, 202-077-48.

a csehszlovák külügyminisztérium is az ítélet végrehajtásának indokával kérte Esterházy kiadatását.⁶⁸ Ennek, illetve a fennálló törvényeknek az értelmében, hazatérése után a halálos ítéletet negyvennyolc órán belül végre kellett volna hajtani rajta.

Esterházy helyzetén nem sokat enyhített az a tény sem, hogy szovjetunióbeli kényszertartózkodása idején Csehszlovákiában és Magyarországon is politikai fordulat, azaz rendszerváltozás történt. Visszahozatala után az ügyében változásként csak annyi könyvelhető el, hogy az új magyarországi politikai vezetés teljes érdektelenséget tanúsított a politikus sorsát illetően.⁶⁹ Hazakerülése hírének azonnali kiszivárgása után családtagjai, és tágabb ismeretségi körében többen is mentési kísérletbe fogtak.

Az ügyben illetékes államügyész, dr. Wagner ragaszkodott ahhoz, hogy az elítélt Esterházy – mivel korábban, távolléte miatt erre nem volt módja – kegyelmi kérvényt nyújthasson be. Esterházy János húga, Mycielskiné Esterházy Mária, a család jó ismerőse, Prisender Emil kíséretében 1949. május 3-án Prágában felkereste dr. Vavro Šrobár minisztert, és a segítségét kérte testvérbátyja ügyében. Šrobár, ismerve Esterházy antifasiszta tevékenységét, közbenjárt Gottwald elnöknel s a csehszlovák kormány

szlovák minisztereinél volt képviselőtársa érdekében, és elérte a halálos ítélet felfüggesztését.⁷⁰

Esterházy ügyében számos kegyelmi kérvény és beadvány készült. Ezek címzettje Csehszlovákia újdonsült kommunista köztársasági elnöke, Klement Gottwald volt. Az Esterházy János nevében írott, 1949. június 24-én kelt kegyelmi kérvény arra hivatkozott, hogy a halálos ítéletet a távollétében hozták, így nem volt lehetősége védekezésre. A kegyelmi kérvény ezekkel a szavakkal fejeződött be: „Még abban az esetben is, hogyha legnagyobb mértékben vétettem volna az első Csehszlovák Köztársaság ellen, nemhogy jóvátettem mindezt későbbi tevékenységemmel, hanem ezért a büntetést már le is töltöttem. Négy évig dolgoztam egy egészen a Szovjetunió északi részén elhelyezkedő gyárban, ahol ólommal dolgoztunk, ennek következtében majdnem minden fogam kihullott, tudóm megbetegedett, úgyhogy mindkét tüdőmön nyitott sebeket (cavernát) viselek. Egészségi állapotom tehát teljesen gyógyíthatatlan, napjaim meg vannak számlálva! A fenti okokból [...] tisztelettel kérem, hogy szíveskedjen büntetésemet megváltoztatni úgy, hogy a börtön falain kívül, egy kórházban tölthessem el életem utolsó néhány napját...”⁷¹

⁶⁸ SUA-TNLUD, 992-4-49-IL B.

⁶⁹ Mycielskyné Esterházy Mária naplójában leírta, hogyan reagált a prágai magyar nagykövetség titkára, amikor Mária fivére, János ügyében segítségért fordult hozzá: „Először is Magyarország nem avatkozhatik be Csehszlovákia belügyeibe, másodsor csak nem képzeljük, hogy egy népi demokrácia szót emel egy gróf érdekében? Ő személyesen sajnálja, de János érdekében nem tanácsolná, hogy Magyarország segítségét kérjük.” In: *Kegyelem életfogytig*, i. m., 34.

⁷⁰ Erről az időszakról részletes beszámolót adnak Mycielskiné Esterházy Mária naplófeljegyzései és levelei. Lásd: *Kegyelem életfogytig...* c. kötet.

⁷¹ In: TÓTH László: *Hontalanok. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság történetéhez 1945–1948/1949*, Kalligram, Pozsony, 2014, 510–517.

A kegyelmi kérvény legalább részben „eredményes” volt, hiszen a Szlovák Nemzeti Bíróság főügyészének 1949. július 2-i leveléből arról értesülhetünk, hogy „a mai napon 13 óra előtt 20 perccel telefonon tudtomra adták az igazságügyi minisztériumból, hogy az Esterházy János nevű egyénnek, akit a Nemzeti Bíróság Pozsonyban halálra ítélt, a halálos ítéletét elhalasztották”.⁷² Az ügyben a döntést Klement Gottwald köztársasági elnök hozta meg.

Egy ideig úgy tűnt, a halálosan beteg Esterházy sorsa jobbra fordul. 1949. április 26-tól május 22-ig a Pozsonyi Járásbíróság Kertész utcai épületének fogdájában tartották. Ekkor átszállították a Miletič utcai járványkórház fertőző osztályára. Az itteni szabadabb körülmények miatt felajánlották neki a szökés lehetőségét is, Esterházy azonban elhárította a távozás lehetőségét. Részben azért, hogy ne okozzon bajt az itthon maradtoknak, részben pedig megismételte korábbi állítását, miszerint „bünt nem követett el, nem vétett senki ellen, nincs mi elől elszöknie”.⁷³

A közel egy hónapig tartó kórházi ápolás után, június 22-én váratlanul civil ruhás rendőrök hatoltak be kórházi szobájába, és visszavitték őt a járásbíróság fogdájába, ahol húga, Mária is meglátogathatta. János ekkor a pozsonyi bíróság fogdájában, hideg, nedves helyen sínylődött. Egészségi állapota a korábbi javulása után most ismét romlani kezdett. Nagyon nehezen lélegzett, és állandó hideglelés gyötörte. Sorsát mégis „jó kedéllyel” viselte.

4. A börtönkálvária. A köztársasági elnök egy év eltelte után, 1950. április 7-én, Esterházy János halálos ítéletét végül, „kegyelemből”, életfogytiglani börtönbüntetésre változtatta. Dacára az 1945 óta tartó szovjetunióbeli, majd csehszlovákiai fogva tartásának, börtönbüntetése leültetésének kezdetétől a bíróság csak az 1950. április 26-i dátumot jelölte meg. Esterházy és az ügyét képviselni és védeni próbáló nyitrai ügyvéd, Barna Béla ugyan többször is kérte, hogy büntetésébe számítsák bele korábbi fogva tartásának éveit is, a hatóság ezt a kérését is elutasította. Börtönbüntetését egy 1955-ben bekövetkezett elnöki amnesztia alapján huszonöt évre mérsékelték. Esterházy János szabadulása, a börtönnyilvántartás bejegyzése szerint, 1975. április 25-ére esett volna.

Esterházy Jánost az ítéletmódosítás, az „életfogytiglani kegyelem” híre már a lipótvári börtönben érte utol. Ekkor ugyanis, bár halálos betegen, de meg kellett kezdenie a Csehszlovákia börtönein keresztül vezető kálváriajárását.

A szovjet, majd a csehszlovák börtönökben eltöltött embertelen és igazságtalan rabság, illetve a rettentő betegség ellen folytatott sziszifuszi küzdelmébe résnyi bepillantást engednek Esterházy János Máriához írott levelei, illetve azok a levelek, melyeket húga, tartva a levélcenzúrától, álnéven, s legtöbbször lengyel nyelven írt az 1946-ban Párizsba kijutó nővérüknek, Lujzának, valamint az 1948 szeptemberétől szintén a franciaországi Montre-sorban tartózkodó édesanyjuknak.⁷⁴

⁷² SUA-TNLUD, 189/48-22.

⁷³ *Kegyelem*, i. m., 56.

⁷⁴ Mycielskiné Esterházy Mária naplófeljegyzései és levelei. Lásd: *Kegyelem életfogytig* c. kötet anyaga.

A pozsonyi járványkórházban töltött, viszonylag szabadabb körülmények között zajló gyógykezelési időszakban Esterházy nővérének, Lujzának három hosszú levélben foglalta össze a letartóztatása óta eltelt évek legfontosabb eseményeit, majd megköszönte nővérének, és mindazoknak, akiket ez illetett, mindazt, amit a „jéghideg pokolból” való hazatérése érdekében tettek.

A megpróbáltatások hatására a lelkében végbement változásokat lakonikus rövidséggel foglalta össze: „Visszatérem – és ma olyan vagyok, amilyenre formált Jézus Urunk legirgalmasabb szíve, a mama, a Te és Mariskának kérésére.”

Beszámolt arról is, hogy az egyik szovjet táborban 1946-ban együtt volt egy halálosan beteg, lett nemzetiségű fiúval, Peter Janualitisszal, akiről már az orvosok is lemondtak. Esterházy buzgón imádkozott a halálos beteg fiatalember felgyógyulásáért [*kilencedet mondott érte – M. I. megj.*]. Imái befejeztével a már szinte életjelet sem adó lett fiúnak váratlanul visszatért az egészsége, és meggyógyult súlyos mellhártyagyulladásából. Majd arról számolt be, miként próbálta a táborban lévő fiatal elítélteket erkölcsileg jobb belátásra bírni.

Valószínű, hogy ugyancsak a járványkórházból adott hírt a vele együtt elhurcolt magyarok szereteteinek hozzátartozóik sorsáról is. A dr. Neumann Tibor feleségének szóló levelében például bepillantást nyerhetünk a Gulag kegyetlen világába is, amelyet Esterházy, a családtagok vigasztalására, mégis reménykeltően igyekezett

lefesteni. Leírta, hogy Neumann Tibor egy ideig dr. Szabó Gábor nagyszőlősi ügyvéd útján kapott híreket az itthoniakról, de később ez a kapcsolat teljesen megszakadt. „...mikor Vologdából északra szállították és ott egy táborba került, egy nagyon rendes főorvos őt munkaképtelennek minősítette, és kórházba tette (1946. IX. végén). Itt volt Tibor 1947 őszéig, idejét sakkozással és olvasással töltötte [...] el tudom képzelni, milyen rettenetes nehéz és szenvedésteli éveket élt át Nagyságos Asszonyom és a gyerekek, de rendíthetetlenül bízom a Jó Istenben, hogy szegény társaimat hazavezeti.”⁷⁵

Az Esterházyval együtt elhurcolt személyek közül, rajta kívül még hárman szabadultak meg a gulagok poklából, mégpedig dr. Párkány Lajos ügyvéd, Teszár Béla nyomdász és Csáky Mihály volt földbirtokos, a Magyar Párt vezetőségi tagja, az SZMKE utolsó elnöke. Ez utóbbinak egy halott német katona papírjainak felhasználásával sikerült Nyugat-Németországba jutnia, s ott letelepednie.⁷⁶ A többiek ott pusztultak el a lágerekben, és máig ismeretlen helyen nyugszanak Oroszország földjében.

Esterházy János Csehszlovákia legkegyetlenebb politikai börtönében, a mírovi börtönben, 1957. március 8-án fejezte be szenvedésekkel teli földi életét. Húga, Mária távirati értesítést kapott bátyja haláláról, melyben azt is közölték vele, hogy annak testét elhamvasztották, s a hamvakat nem fogják kiadni. A gyász hírre a falu (Nyitraújlak) szlovák asszonyai összejöttek, hogy a gróf úr lelki üdvéért

⁷⁵ A levél 1949. július 2-án érkezett meg az akkor már Magyarországra áttelepített és Budapesten élő Neumann családhoz. A levél eredeti példányát a levélben szereplő dr. Neumann Tibor fia, ifj. Neumann Tibor bocsátotta rendelkezésemre.

⁷⁶ MAYER, Judit, *Adalékok egy életrajzhoz*, Hét, Pozsony, 1993. VII. 23., 4–5.

imádkozzanak. Közülük az egyik, Máriához közel álló nő így szólt: „Nem érte kellene imádkoznunk, hanem hozzá.” A család egy másik, magyar ismerőse ehhez még hozzáfűzte: „Nagy családunk [azaz a magyarság – M. I. megj.] legnagyobb és legártatlanabb vértanúja ő.”⁷⁷

Az Esterházy halála kapcsán megjelent sok-sok méltató cikk közül érdemes külön is kiemelni az egykori felvidéki vetélytárs, majd gulagbeli rabtárs, Csáky Mihály írását: „Esterházy János túl nőtt szűkebb hazájának, a Felvidéknek keretén. Így nemcsak a felvidéki, hanem az egész magyarság fogja kegyelettel megörökíteni emlékét, hogy az önzetlen önfeláldozás nemes példája a következő nemzedékek részére is ragyogjon. [...] Mert

ha nagy volt Esterházy János mint kisebbségi politikus, igazán naggyá nem a dicsőség teljében, hanem a balsorsban nőtt. [Esterházy] Páratlan lelkierővel viselte a rabságot. Soha egy panasz, egy zokszó vagy lázongás a sors ellen. Némán, méltósággal viselte sorsát – tovább erősödve hitben, meggyőződésben. Olyannyira, hogy a rabtartók kénytelenek voltak őt számtalanszor más fogházba áthelyezni, mert az ő magatartása, a belső meggyőződés belőle áramló ereje környezetére – úgy a rabtársakra, mint a személyzetre – kommunista szempontból káros befolyást gyakorolt. Utoljára azt üzent a fogházból, hogy átadta magát Isten akaratának és szenvedéseit, valamint életét felajánlja a magyar haza felszabadulásáért.”⁷⁸

⁷⁷ *Kegyelem*, i. m., 108.

⁷⁸ CSÁKY, *Hősiesség*, i. m.

Ritter György

„Malenkij robot”?

A „jóvátételi” közmunka Délkelet-Európában¹

Az alábbi előadásomban a történelmi emlékezet, a történelmi kutatás és a „hivatalos emlékezetpolitika” kritikájára is sor kerülhetne. Ám ez a 30 perc, amely a mondandómnak keretet szab, túl szűk ahhoz, hogy e tematikák irányába is elmozduljak, de ahhoz is szűk az idő, hogy a vállalt tárgykör, a „malenkij robot” jellegzetességeit kimerítően felvázoljam. Mégis megpróbálom ezt, hangsúlyozva a történelmi esemény kelet-európai, és azon belül magyarországi variánsait. Először összefoglalom a főbb szakirodalmon keresztül a különböző tematikákat, majd rátérek az itthon használt terminológiák felfejtésére és meghatározásaira.

Ám mielőtt belekezdenék ezek elemzésébe és bemutatásába, fontosnak tartom leszögezni, hogy a „malenkij robot” definíciója alatt elsősorban a német nemzetiségűek szovjetunióbeli „jóvátételi munkára” deportálását értem, amelybe nők és férfiak is beletartoztak. Az egykorú történelmi források hiánya, a személyes és politikai emlékezet azonban az utóbbi 20-30 év diskurzusában olyan közbeszédet teremtett, amelyben e fogalom a történelmünkre jellemző „romantikus” klasszifikáción ment keresztül. Mára olyan „historikus formulává” alakult, amelyben az elhurcolt egyén (vagy a rá emlékező családja) egy visszacsatolható, azonosulásra alkalmas szenvedéstematikát használhat. Más szóval, akit elhurcoltak a Szovjetunióba kényszermunkára, az bátran használhatta/használhatja sorsára a „malenkij robot” kifejezést. Arról, hogy ez mit jelent, és milyen elemei vannak a definíciónak, később ejtek szót. Fontosnak tartom azonban leszögezni, hogy a „malenkij robot” a mai emlékezetkultúrában olyan kettős élű és jelentésű klasszikus fogalom, mint a távlati történelmünkben a „kalandozások”, a „szabadságharc”, a különböző „veszedelmek” (madéfalvi veszedelem, szigeti veszedelem) vagy a „hódoltság”, vagyis a szó eredeti szemantikájához csak szimbolikusan kötődő definíció. Ám mivel elterjedt, tudományos munkákban is elfogadott, ezért használata, ha nem is indokolt, de elfogadható.

(Jóvátételi munka és az elűzések) Alighogy elültek a fegyverek, és a második világháború frontjai elvonultak, az utakon menekültek, elüldözöttek jelentek meg. 1945 és 1950 között hozzávetőleg 13 millió embert fosztottak meg otthonától. Mi állt ennek háttérében? Milyen döntési mechanizmusok következtében hurcolták el ezeket az embereket? A szovjetek világháborús embervesztesége 20 millió fő körül mozgott, ám ha ehhez hozzávesszük az

¹ A Valera Koch Iskolaközpontban (7624 Pécs, Tiborc u. 28/1) 2016. november 11-én rendezett „A német népesség elhurcolása malenkij robotra a Kárpát-medencében” című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

általuk deportált népeket is (pl. a volgai németeket), a szám 25 millióra növekszik. 1700 város és 70 ezer falu pusztult el 65 ezer kilométer vasúttal együtt.² A szovjet hadsereg az elfoglalt területeken éppen ezért – elégtétel gyanánt – „jóvátételi munkára” hurcolta el a civil lakosságot. Az elhurcolás, ahogy Kelet-Európában, úgy Magyarországon is kollektív jellegű volt.

A Kelet-Európa-kutatók mostanság napvilágot látott szintetizáló kísérleteikben az *etnikai tisztogatások* egyik nyitányának tartják e deportálásokat. Anna Applebaum, a Gulagról írt könyvéért Pulitzer-díjat kapott, lengyel-amerikai diplomata-történész azt sugallja, hogy a Vörös Hadsereg bonyolította le ezeket az elhurcolásokat, és a kommunisták ebből erőt merítve hajtották végre a későbbi kitelepítéseket/elűzéseket. A *Vasfüggöny*³ című könyvében, a nemzeti kisebbségek elleni elűzések, tömeggyilkosságok és jogfosztások alapjainak tartja ezt az eseményt, amellyel „megvetették az egy-két év múlva következő terror intézményi alapját”.⁴ Stefano Bottoni, hazánkban dolgozó történész munkájában Tony Judt-ra hivatkozva állapítja meg, hogy míg az első világháborúban brutális módon költöztették és húzták meg a határokat, addig a második világégés után az elűzéseken keresztül az embereket költöztették át. 1939 és '50 között 30 millió embert űztek el otthonából, ezek egyes formái tömeggyilkosságokba és kényszermunkatáborokba való elhurcolást jelentettek. Bottoni példát is hoz: a bányászati és szatmári németeket 1945 januárjában a Szövetségi Ellenőrző Bizottság (SK – Sojusznaja Kontrolnaja Kommisszija) utasítására, a náciakkal való kollaborálás miatt kényszermunkára indították a Szovjetunióba. Ám a tervezett 80 ezer ember helyett csak 65 ezer személyt szállítottak el. A román Constantin Sănătescu kormánya még 1944 októberében kapta a feladatot, hogy írja össze a romániai és részben magyarországi németeket november 10-ig a tömeges internálásra. Az 1944. december 31-én kiadott 75-ös jegyzék a romániai és részben magyar németek tömeges deportálásával függött össze. Ez alapján idézi Bottoni Pavel Poljant, aki azt írja: „A második világháború, a náci népiertás és a sztálini típusú nemzetiség-politika (a »bűnös népeket« célzó kategorikus és megelőző terror) legtartósabb hozadéka nem a szovjet típusú rendszerek kelet-európai berendezkedése, hanem a fizikai és társadalmi tér brutális nemzetiségítés maradt.”⁵

(A deportálás formái) Poljan több munkájában megpróbálta tematizálni, egymástól elválasztva meghatározni a délkelet-európai deportálások változatait.⁶ Ennek kiindulása, hogy 1944 augusztusában Románia kiugrása okán a Vörös Hadsereg akadálytalanul jutott el a magyar határig. Októberben a szovjetek elfoglalták Ung, Ugocsa, Bereg, Máramaros megyéket. 1944 novemberében a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa a 0036-os parancsban kiadta, hogy a 18 és 50

² HARRISON, Mark 1996: *Accounting for War: Soviet Production, Employment, and the Defense Burden, 1945–1950*, Cambridge, 155–169.

³ APPLEBAUM, Anna 2014: *Vasfüggöny. Kelet-Európa megtörése 1944–1956*, Bp.

⁴ APPLEBAUM, Anna 2014: 157.

⁵ BOTTONI, Stefano 2011: *A Várva várt Nyugat – Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*, Bp., 28.

⁶ POLIAN, Pavel 2004: *Against Their Will*, Bp. – New York

év közötti németeket és magyarokat munkára kell fogni. Oka a büntetés volt. Világháborús szerepük miatt mind Edvard Beneš, az emigráns csehszlovák elnök, mind pedig Sztálin a németek és a magyarok megbüntetését akarta. Kezdetben 3 napos munkáknak hirdették ezeket. November 18. és december 16. között összesen 22 951 személyt különítettek el, ebből 14 202 fő volt katona, 185 csendőr, 8564 német és magyar civil. Az etnikai tisztogatás átnyúlt a Bereg teljes, mai magyarországi területére (Tarpa, Barabás) is. Innen és a Tiszahát területéről Uzsokon keresztül Szolyvára szállították a többségében férfiakból álló tömeget.⁷

A front azonban előrehaladt, és a debreceni páncélos csata (október 9. – október 26.) után a 2. Ukrán Front vezetője, Rogyion Jakovlevics Malinovszkij marsall október 28-án este Sztálintól azonnali támadásra kapott parancsot a főváros elfoglalására. Jóllehet, veszélyesen megközelítették Budapestet, de ez az előretörés nem járt sikerrel.⁸ A bekerítés elhúzódott; a baranyai és tolnai területeket megszálló 3. Ukrán Front vezetőjét, Fjodor Tolbuhin marsallt november 24. után éppúgy bevonták az ostromgyűrű megsegítésébe, mint a 4. Ukrán Front egyes erőit, akiket november 18-án Malinovszkij rendelkezésére átvezényeltek.⁹ Malinovszkijnak tehát sürgős eredményeket kellett felmutatnia sorozatos késedelme miatt, és kapóra jöhetett neki egy decemberi határozat.

Sztálin már a teheráni konferencián (1943. november) is hangot adott annak, hogy fontosnak tartja a német munkaerő bevonását a Szovjetunió újjáépítésébe. Négymillió birodalmi és népi német munkájával számoltak.¹⁰ Utóbbi alatt általában azokat a német anyanyelvű népcsoportokat értették, akik a kelet-közép-európai nemzetállamokban éltek. Nagy részük a 18. században telepedett le, de léteztek több mint fél évezrede e területen élő csoportok is (pl. erdélyi szászok). Közösségeik saját államuk társadalmába illeszkedtek be, 1945 után mégis Németország háborús szerepe és büntetési alapelvén ítélték meg őket.

Az 1944 nyarára elkészült jelentés szerint, ötmillió fogoly tízéves munkája 34–45 milliárd dolláros nyereséget jelentene a Szovjetunióknak. Miközben 1944 végén Szemjon Konsztantyinovics Tyimosenko marsall jelentést tett az Ukrán Frontok késlekedésének okairól és emiatt Tolbuhin szerepet kapott Budapest ostromában, Lavrentyij Pavlovics Berija garantálta, hogy a 2., 3. és 4. Ukrán Fronton az NKVD (Belügyi Népbiztosság) 10 napon belül elvégzi a német nem-

⁷ DUPKA György 2013: *A Kárpát-medencei németek és magyarok internálásával, deportálásával kapcsolatos fontosabb dokumentumok az orosz levéltárakban (1944–1945)*, in: MATKOVICS-KRETZ Eleonóra – MÁRKUS Beáta (szerk.): *„Messze voltam én fogságban, a nagy Oroszországban...” Magyarországi németek szovjet kényszermunkán 1944/1945–1949. „Malenkij robot” interjúkötet*, Pécs, 348–361.

⁸ UNGVÁRY Krisztián 2009: *Budapest ostroma*, Bp., 13–14.

⁹ UNGVÁRY 2009: 22–24.

¹⁰ BOGNÁR Zalán 2009: *Malenkij robot, avagy a lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45-ben, különös tekintettel a németként deportáltakra*, in: BOGNÁR Zalán (szerk.), *„Egyetlen bűnük a származásuk volt”. Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini légerekbe 1944/1945–1955*, Pécs, 13–72.

zetiségűek számbavételét. A jelentés szerint 551 049 német élt a területeken, ebből 240 436 férfi/fiú és 310 613 nő/leány. Magyarországon 50 292 főt jelölt meg a jelentés.¹¹ Az adatok pontossága azonban kétséges, hiszen ekkor a szovjet hadsereg még nem szállta meg teljesen a németek által is lakott területeket. Az 1944. december 5-én elkészült jelentésből december 16-án született az Állami Védelmi Bizottság (GKO) 7161-es határozata, amely engedélyezte a németek munkaszolgálatra való elhurcolását Bulgáriában, Jugoszláviában, Magyarországon, Romániában és a csehszlovákiai területeken. A szálak a Szovjet Belügyi Népbizottság vezetője, Berija kezében futottak össze, akinek feladatát képezte a gyűjtőhelyek felállítása. Malinovszkijt és Vladiszlav Petrovics Vinogradovot (SKK – SZEB vezetője) Románia és Magyarország, Tolbuhint és Birjurovot Bulgária és Jugoszlávia esetében kötelezték a németek mozgósítására.¹² A végrehajtást a Szovjet Belügyi Népbizottság keretében Arkagyij Nyikolajevics Apollonov (többek között az NKVD Karhatalmi Főparancsnokságának parancsnoka) és Ivan Markovics Gorbatyjuk (altábornagy, a szovjet hadsereg hátországát biztosító belügyi csapatok parancsnoka) megbízottak dolgozták ki, akik a végrehajtásban a hadsereg mellett a városparancsnokságokra és a helyi közigazgatásra is számítottak. Gorbatyjuk tábornok és Mojszej Szlackjevics altábornagy (az NKVD karhatalmi csoportjának helyettes parancsnoka) egyeztetése után, a 7161. számú határozat alapján, 1944. december 22-én a szovjet csapatok kihirdették a 0060-as végrehajtási parancsot a megszállt területeken (amely helyi szinten sokszor más jelzetet is kapott). Ezek értelmében, minden 17 és 45 év közötti német férfit és 18–30 év közötti nőt a *Szovjetunióban történő munkára irányítás céljából mozgósítani és internálni kell*. Az előírás szerint a német származású személyek 2 pár lábbeli, 3 darab fehérnemű, ágynemű és takaró mellett evőedényt és 15 napi élelmet vihettek magukkal, amely fejenként nem haladhatja meg a 200 kg súlyt. A szállítást a Vörös Hadsereg hadtápfőnöke, Andrej Vasziljevics Hruljov biztosította, míg a szénbányászati és vaskohászati népbizottság a munkáért és az élelemért felelt.

A kutatói tapasztalatok alapján leszögezhető, hogy a parancs kihirdetése előtt már több helyen elkészültek az elhurcoltak listái, s a listák összeírásában (különösen Baranyában bizonyított ez – Márkus Beáta munkássága alapján), hogy kik szerepeltek a felsorolásokon, nagy szerepe volt a helyi, többségében magyar közigazgatási vezetőknek.¹³ Jogos az a feltételezés, hogy nem a végrehajtási parancs, hanem a december 16-i 7161. számú határozat alapján

¹¹ KONASZOV–TERESCSUK 2004: *Berija és a „malenkij robot”*. Dokumentumok Ausztria, Bulgária, Magyarország, Németország, Csehszlovákia és Jugoszlávia polgári lakossága 1944–1945-ös internálásának történetéről, *Történelmi Szemle* (46.) 3–4. 394–395. POLIAN 2004: 260–261.

¹² POLIAN, Pavel 1999: *Westarbeiter. Reparationen durch Arbeitskraft. Deutsche Häftlinge in der UdSSR*, in: Dahlmann, Dittmar – Hirschfeld, Gerhard (szerk.): *Lager, Zwangsarbeit, Vertreibung und Deportation. Dimensionen der Massenverbrechen in der Sowjetunion und in Deutschland 1933 bis 1945*. Essen, 345. Auf Ungarisch: VIDA István 2005 (szerk.): *Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október – 1948. június*. Dokumentumok, Bp., 100–101.

¹³ MÁRKUS Beáta 2014: *„Malenkij robot” Baranya vármegyében*, *Múltunk* 3. 62–104.

már korábban elkezdtek a civil lakosság „összegyűjtését”. Szintén baranyai példák alapján ismert, hogy a községek magyar hatóságai már 1944. karácsony másnapjára elkészültek a szovjet hadsereg által kért lajstromokkal, amelyek főleg a német nemzetiség tagjait érintették. Az 1944 előtti, helyi szinteken is elmergesedett kisebbségpolitika és a személyes bosszú motivációja sokszor meghatározta, hogy kik kerültek rá a deportáltak listájára.¹⁴

Az intézkedési tervet csak ezután, december 26-án dolgozták ki. Eszerint tíz operatív zónára osztották az intézkedési területet, amelyek közül hat zóna Romániában, két-két zóna pedig Magyarországon és Jugoszláviában volt. A két magyar zóna Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyét és az Alföld belső területeit fedte le. 11-12 gyűjtőtábor alakítottak ki, elsősorban járási székhelyeken, melyeknek az volt a célja, hogy a „felszabadított” magyar hatóságokkal könnyebb legyen az együttműködés.

(Mit nevezünk „malenkij robotnak”?) Bognár Zalán tematikája szerint, az elhurcolásoknak három fajtája különböztethető meg: a *hadifogoly létszámkiegészítés*, az *etnikai tisztogatás* és a *németek internálása*.¹⁵ Az első főleg Budapest bekerítésekor volt jellemző, míg a második és a harmadik kategória „malenkij robot” néven vonult be a történeti köztudatba. E gondolkodás szerint a német származásúak elhurcolásának első szakasza december 22. és 28. között zajlott, elsősorban Baranyában. A második szakasz 1944. december 28. és 1945. január 15. között ment végbe a tiszántúli, Budapest környéki, nógrádi, szatmári, hevesi, békési, Bács-Kiskun megyei területekről. A harmadik turnus január 15. és 31. közé esett, ekkor hurcolták el a Budapest környékén lévő 139 faluból, illetve a borsodi és szabolcsi területekről mozgósítottakat.¹⁶ Természetesen e választóvonalak képlékenyek, hiszen az elhurcolások folyamatát nemcsak a frontmozgások, de a végrehajtási szereplők (járások, községek), szervek néhol kaotikus működése is meghatározta. Ezenkívül olyan mikro-történeti kutatásokra lenne szükség, melyek feltárnák a németté minősítés lokális gyakorlatait, azt, hogy az egyes területekről milyen motivációk alapján (német származás, hadifogoly-kiegészítés) történtek az elhurcolások. Az eddigi források alapján – melyek főleg a visszaemlékezések tematikáját erősítik – úgy tűnik, hogy a Dunakanyar német falvaiból is baranyai módszerek szerint történt a német nemzetiségűek kiválasztása. Ám az nem teljesen világos, hogy a Duna folyásiránya szerinti jobb partján fekvő, többségében németek által lakott Visegrádról (Pest m.) miért csak férfiakat, a „svábok” és magyarok által lakott Zebegényből (Pest m.) pedig miért vegyesen (férfiakat és nőket) hurcolták el az áldozatokat. A levéltári forrásokban nem találtuk nyomát az események menetének.

¹⁴ Vö. MÁRKUS 2014: 62–104.

¹⁵ BOGNÁR Zalán 2015: *Polgári lakosság tömeges elhurcolása a Kárpát-medencéből szovjetunióbeli kényszermunkára, kitekintéssel Közép-Kelet és Délkelet-Európára*, in: Bognár Zalán (szerk.): „Itt volt a végállomás”. Halálos áldozatokkal járó német- és magyarellenes tevékenységek a Kárpát-medencében 1944–1949, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 10–11.

¹⁶ Lásd: BOGNÁR 2009: 38–39.

Az említett 0060-as paranccsal egy napon alakult meg Debrecenben az Ideiglenes Kormány, amelynek belügyminisztere Erdei Ferenc lett. A magyar kormány december 26-án szót emelt az elhurcolások ellen. Mint már említettem, a Vörös Hadsereg alapvetően a magyar közigazgatásra bízta annak eldöntését, hogy a deportálás szempontjából ki számít németnek vagy magyarnak. Többen idézik, hogy mérvadó lehetett az elhurcolt neve. Egyes források szerint, ha Hitler nevéhez hasonlóan „er”-re végződött, akkor az adott személy németnek számíthatott. Ennek valószínű alapja a Szebeni Ilona könyvében közölt özv. Kolozsi Imréné Herényi Erzsébet interjúrésze, amely szerint Ónodon azokat hurcolták el, akiknek a neve „r” végződésű volt. Ezt az eljárást azonban nem lehet általánosnak venni.¹⁷

Az sem világos továbbá, hogy a Dunakanyar német falvaiból miért hurcoltak el olyan nagy arányban civil lakosokat, miközben a Dunazug más német falvai kimaradtak ebből. Kétségtelen, hogy Malinovszkij késlekedése szerepet játszott abban, hogy minél több embert mozgósítson a háttérterületekre, s ezáltal jó pontot szerezzen vezetőinél. A Bognár-féle felosztást, amely a mai GULAG-megemlékezések gerincét alkotja, azonban több kiegészítéssel és megfontolással érdemes illetni. Mindamellet, hogy senkinek a szenvedését nem lehet megkérdőjelezni és felbecsülni, azzal tisztában érdemes lenni, hogy egy hadsereg ellenséges területen igyekszik semlegesíteni a potenciális ellenfeleket. Ez természetesen nemcsak a második világháború hadmozdulataira és nemcsak a Vörös Hadseregre jellemző. A front ezen irányú „megtisztítása” tehát sokszor törvényszerű elgondolásból következik, a potenciális ellenség semlegesítéséből, vagyis e helyütt az ellenséges civil lakosság blokkolásából. Mivel a partizántevékenység és az ellenállás alapvető alanyai a katonaeős férfiak, ezek semlegesítése és elhurcolása azt a célt szolgálja, hogy még véletlenül se támadják hátba a csapatokat. E logika szerint nem meglepő, hogy mind Komárom, Esztergom és Fejér megyében leginkább férfiakat hurcoltak el a Szovjetunióba, míg a nőket helyi munkavégzésre fogták. (Lásd a Komárom-Esztergom megyében fekvő Várgesztes, Vértessomló és Dorog esetét.) Ez még abban az esetben sem számíthat „malenkij robotnak”, ha éppenséggel német nemzetiségűekről vagy német nevűekről van szó. Pavel Poljan – már idézett – tematikájában ezt nevezi internálásnak, miközben a németek internálásának motivációja pár hónappal később sokkal inkább más formában zajlott le, és a földreform, az új demokratikus hatalom „bosszúhadjárataival” van kapcsolatban. A jóvátételi munkavégzés itt is tetten érhető, igaz, nem a Szovjetunióba, hanem a közeli internálótáborokba való deportálást jelentett. Veszprém megyében több száz embert internáltak munkára, nőket és férfiakat egyaránt, sokszor a Vörös Hadsereg igényeit kielégítve ezzel. Ezért a németek internálása helyett, a fogalmak keveredését elkerülve, inkább a *deportálás* a célravezető megnevezés a „malenkij robotra”.

Az elhurcoltak száma is becsléseken alapszik; egyes kutatók szerint 300 ezer embert deportáltak, ebből 130 ezer lehetett a civil lakos, és kb. ennek a

¹⁷ Vö. SZEBENI Ilona 1993: *Haza fogunk menni – Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944–1949*, Debrecen, 22–27. Lásd: Bognár 2009: 43.

fele, 60-65 ezer ember ténylegesen német származású.¹⁸ A szovjet források 31 923 személyről számolnak be.¹⁹

Az útvonalak eltértek. Általában Jasi volt az a hely, ahol a vonatokat áthelyezték az orosz sínszabványra. Ez sokszor átszállással is járt, és innen ment a szerelvény Dnyepropetrovszkba, illetve a Donyec-medencébe (Donyeckij-basszején=Donbássz) vagy a krími, kaukázusi (grozniji) bányákba. Egyes elhurcoltakat 1946-ban tovább szállítottak az Urálba.²⁰

(A „malenkij robot” fogalmának színeváltozása – vázlat) A „malenkij robot” kifejezés használata – mint ahogy az előbb felvázoltam – zavaros. Nem csupán a tudományos, de az ismeretterjesztő munkákban is. A marxista történelemírásban is felbukkant az elnevezés a *jóvatételi közmunkák* értelmében. *„A közmunka – kicsit bosszús, kicsit tréfás korabeli elnevezéssel, a szovjet katonákat idézve: a »málinki robot« – révén a magyar nép részese lett a fasizmus elleni harcnak. [...] A magyar nép megértette, hogy jogos – mind munkában, mind anyagi javakban a tőle követelt részvétel. [...] A szovjet hadsereg közmunkaigényének kielégítése a magyar közigazgatáson keresztül történt”* – írja Somlyai Magda a felszabadulás körülményeivel foglalkozó 1975-ös ismeretterjesztő könyvében.²¹ Ezen ideológia szerint a magyar nép a „malenkij robot” révén nyerte el szabadságát, ezzel harcolt a náci hatalom ellen, és ezzel szabadította fel magát. Szemérmesen nem ejtett szót könyvében a Szovjetunióba való deportálásról. E történelmi konzekvenciához hozzá érdemes tenni, hogy 1970-ben Somlyai Karsai Elekkel együtt részt vett a *Sorsforduló* című dokumentumkötet²² szerkesztésében. E munkában tetten érhető volt néhány adat a szovjet hadsereg visszasságairól, emiatt a szerkesztőket megrótták, s a 3000 példányban kiadott ikerkötetből 1800-at zároltak. Talán ez (is) vezethette Somlyai tollát, amikor 5 évvel később így értelmezte a „málinki robotot”, és ezt meg is ismételte 1985-ben a *Történelemformáló hétköznapiak*²³ című munkájában. Ekkor viszont ő is belevette a háborús bűnösök, internáltak munkára fogásának 1945 tavaszán és nyarán lezajlott eseményét.

Később Gulyás Gyula és Gulyás János 1987-es dokumentumfilmje használta a kifejezést a dudari levonták elhurcolására. A filmből két változat, és 1990-ben *Málénkij robot* címmel könyv²⁴ is készült. Az elnevezés itt már a bíróság előtt „elítélt” 18-19 éves fiatalok sorsára vonatkozik, akik közül sokan Gulag-táborokba (pl. Kolima), tehát politikai fogolyként kerültek a Szovjetunióba. Mint látható, a rendszerváltás „szabad” diskurzusaiban a fogalom lassan

¹⁸ BOGNÁR 2009: 71.

¹⁹ KONASZOV–TERESCSUK 2004: 394–395.

²⁰ Interjúkat lásd KRETZ–MÁRKUS 2013: 111, 153, 167, 172, 186.

²¹ SOMLYAI Magda, 1975: *Nagy csaták után 1944–1945*, Bp., 55–62.

²² KARSAI Elek – SOMLYAI Magda 1970: *Sorsforduló – I-II. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez 1944. szeptember – 1945. április*, Bp.

²³ SOMLYAI Magda, 1985: *Történelemformáló hétköznapiak*, Bp., 131–142.

²⁴ GULYÁS Gyula – Gulyás János 1990: *Malenkij robot – Filmszociográfia a dudari levonták szibériai lágerelemlékeiről az Uraltól Kolimáig*, Bp.

egybecsomódott a különböző sorsokkal, és a publicisztikai, valamint a történeti szakirodalom lassan „malenkij robotként” emlegette azt, ha valakit politikai fogolyként, hadifogolyként, „megtisztítandó” ellenséges területről elhurcolt férfiként, német nemzetiségüként hurcoltak el szovjet kényszermunkára. Vagyis az elhurcoltak köre sokszor addig tágult, amíg minden Szovjetunióba szállított egyént „malenkij robotos”-nak tartottak. Ez az összeolvadás lényegében azzal is magyarázható, hogy az 1945 utáni rezsimek kommunikációjában a Szovjetunióból visszatértek egyaránt hadifogolynak számítottak, s többségük a debreceni hadifogolytáboron keresztül tért haza.

Éppen ezért a fogalom magyar történetét érdemes lenne egy tanulmányban összefoglalni, már csak azért is, mert csak Magyarországon és magyar diskurzusokban használják ezt a kifejezést. Az angol szakirodalomban az *internálás* és a *deportálás* kifejezését, a német írásokban a *Zwangsarbeit*, *Deportation* vagy a *Verschleppung* elnevezéseket, az orosz forrásokban *mobilizációt* olvashatunk. A ma már többször említett Pavel Poljan viszont a magyarhoz hasonló empirikus definíciót, németül a „*Westarbeiter*” elnevezést is használta.²⁵ A náci Németország megközelítőleg 2,3 millió embert, főleg ukrán civilt szállított el kényszermunkára 1941 és 1944 között. Őket nevezték „*Ostarbeiter*”-eknek. Poljan találóan megfordítva az elnevezést, a német deportáltakat nevezi „*Westarbeiterek*”-nek, akiket főleg Ukrajnába vittek. A meghatározás kétségtelenül találó, bár a Harmadik Birodalom biológiai-faji politikájából adódó áthallás azt a következtetést is sugallhatja, hogy a társadalmiosztály-alapon működő szovjet terror is hasonló „ideológia” alapján működött. Ez pedig akár olyan túlzó, hiperbolikus következtetést is szülhet, amely alapján a „malenkij robotot” egyfajta szovjet holokausztnak titulálják.

(Értelmezési kísérlet, adalék) Előadásom elején azonban leszögeztem, hogy azt tartom „malenkij robot”-nak, ha egy adott településről vagy régióból német származásuk miatt férfiakat és nőket egyaránt elhurcoltak szovjet munkatáborokba 1945 fordulóján, függetlenül attól, hogy az illető németnek tekintette-e magát. Ilyen és ehhez hasonló fordult elő Baranyában, a Duna-kanyarban, a Duna–Tisza köze falvaiban (Békés, Csanád), Borsod-Abaúj-Zemplénben és Szatmárban.

Végezetül adós vagyok azzal a vázlattal, amely részben megpróbálja a történelmi logikába behelyezni az esemény fogalmát. Mivel az eredeti végrehajtási parancs legfőképpen a németek ellen irányult, ezért a végrehajtásból következő elhurcolásokat csak a magyarországi németek jogfosztásainak kontextusában lehet értelmezni. Még egyszer szeretném kiemelni, azt gondolom, hogy az „elhurcolások” koordinátáinak (amelybe természetesen magyar nemzetiségűek is beletartoztak) ez egy szelete.

Ennek két iránya volt, és sokszor párhuzamosan zajlott. 1944 és '50 között különböző hatalmak nyugatra kényszorosították, evakuálták, illetve különböző módon internálták, vagyon- és jogfosztották, valamint elűzték a német nemzetiségűeket anyanyelvi alapon. A keleti irányba történt elhurcolásokat főleg a kényszermunka motiválta.

²⁵ POLIAN 1999: 337–367.

A „jóvátételi munka” változatai Magyarországon 1944/1945

Dátum	Parancs	Fajták	gúnynév	Cél/ Hely	Népesség-összetétel	Számok (Fő)	Következmény (1945 után)
1944. szept. - 1945. dec.	-	Jóvátételi közmunka	malenkij robot	helyi jellegű	Civilek - nők 16-tól 60 évig; férfiak 16-tól 70 évig	Kb. 1/2 - 1 millió	- A hazatérők és a magyarországi németek internálása (5005/1945 B.M.; 84/1945 M.E. és 600/1945 M.E.)
1944. dec. - 1945. jan.	7161	Civilek <u>deportálása</u> a SZU-ba	„malenkij robot”	GPUV- táger	Német ajkúak és német nevéük el- hurcolása	31 923	- Hazatérés - A jogfosztás kezdete (elűzés keletre)
1944 -	-	<u>Civilek deportálása</u> a SZU-ba az „ellen- séges területről”	hadi- fogylok	GPUV- táger	Nők és férfiak együtt	Kb. 300 000	- Hazatérés - Elűzés - Internálás egy másik munkatáborba (pl. Tiszalök)
1943 - 1945	Egyeseket (katonai) bírság által „ítéltek el”	<u>Politikai hadifogylok</u>			„Csak” férfiak		

Az orosz források alapján Pavel Poljan két hullámban határozta meg a németek elhurcolását. Az első a birodalmi németekkel és azok munkájával számolt, a második pedig a Kelet-Európában élő népi németséggel. A 7161-es határozat ez utóbbiakat mozgósította, és ez az alapja annak, hogy a „malenkij robotot” a németek elhurcolásának tekintsük. Hasonló fogalmi bonyodalom a kitelepítés definíciójánál is felfedezhető, de már hazánkban is kezd meghonosodni az *elűzés* elnevezése. Ez azonban egy másik előadás témája lehetne. Az *internálások* a magyarországi németek jogfosztásának egy másik állomását jelentik, ezért a 7161-es határozat alapján lezajlott Szovjetunióba való deportálást, a történelmi logika szerint, lehet „malenkij robotnak” nevezni. S mivel szemantikailag különbözik a valós, nemcsak németeket érintő romeltakarási háttérmunkálatoktól, ezért mindenképpen idézőjellel szabad használni.

A kutatásoknak azonban tisztázniuk kell a helyszínek egyéni eseményeit is, hogy azok motivációját is feltárják. Ez a jövő történéseinek feladata, amelybe reméljük, hogy kevésbé szól bele a politika.

Tamási Orosz János

Placid atya kincsesládája

Olofsson Placid atya, bencés szerzetes
(1916–2017)

Csak néhány napja jutott el hozzám, azóta forgatom, lapozgatom, s máris megkopott itt-ott a címlap aranyozása. Így van ez jól. Noha, oszlatom rögtön a gyanút, nincsenek ellenemre a szép kiadványok, nem akarom most „kipredikálni” a kézzel festett illusztrációkkal teli, műtárgy-kivitelű szent könyveket, sem azokat a régi, elefántcsont táblák közé fogott énekeskönyveket; van ilyen, minden régi házban. Aranyfüst a lapok élén, az ember eleve áhítattal veszi kézbe; mindig arra gondolok, hogy ez az áhítat aztán elhalkul-e a tartalom előtt? Értem én, mondom, ne csak a templom

legyen szépen öltözve, de a szentírás is; épp csak néha furcsa arra gondolni, egy könyvműremekbe mélyedve, hogy éppen milyen sorokat is olvasunk abban alázatról, szerénységről, s arról, *„hogya ne dicsekedjék ő előtte egy test sem”*. Ne hivalkodjon sem ember, sem a szent írások köntöse...

De hát nem hivalkodása ez a lelkeknek, hanem sokszor egyetlen főhajtása a szépség előtt; mert szerényen élnek és szerényen öltözködnek, ünneplő ruházatuk, az az egy sem akar kitűnni a gyülekezeti társak közül, a mise szentségeit magukhoz vevők egyaránt azt gyakorolják: miként kell alázatosan elviselni közös sorsukat; hogy néha tekintetük megpihen az egyetlen rájuk hulló fény sugaron – ne bosszankodj azon.

Nem bosszankodom, csak; de hát nem is dacoskodom. Olvasom, csöndesen, Olofsson Placid evangélium-értelmezéseit – *Imádságos könyvem* – ebben a szépen, puhán tenyérhez simuló bársonykötésben, arannyal nyomott címbetűk és ugyanolyan szegély; olvasgatom, és valahogy, egy ideig, zavar ez a puha érzés. Ahogy szinte melegít a könyv borítója, még azelőtt, hogy a tartalom tenné ugyanezt. A tartalom, amely – megrendítő, megrázó; holott csak oly csöndesen elmesél valamit. Egy sorsot a sok százezerből; egyet, sok százezer helyett is. S azt is csak röviden, akit bővebben érdekel, itt megismerheti, de a bevezető felvillant valamit a szenvedéstörténetből. Hogy még érthetőbbeké váljanak az evangéliumhoz fűzött magyarázatok, útravalók.

Mert látnunk kell, magunk elé kell képzelnünk a brutalitást, az embertelenséget, éreznünk kell valamit, legalább lélekben, abból a fájdalomból, amely mégis ezt sóhajtja: *„Igen, Isten szántóföldjén együtt van a búza és a konkoly! Igaz, hogy csak az aratásig. De addig Isten túri a konkolyt! Fölkelti napját igazra és bűnösre, esőt ad a jónak és a gonosznak egyaránt. (...) Ha Ő, aki végtelen hatalom, aki megítél minket, tud kíméletes, türelmes, tapintatos lenni, ha éppen Ő nem lesi az alkalmat, hogy elfojtson minden konkolyt, ne-*

künk, embereknek is elnézőknek, türelmesnek, megbocsátóknak kell lennünk egymás iránt.”

Isten elé terített egyszerű szavak szőnyege ez a könyv, amelyen térdre ereszkedhetünk vagy leborulhatunk Előtte. Sok évtized életszóttese, a szenvedéseken átszűrt bölcsesség, az úton, amely a kínzások, megaláztatások, számkivetettségek, a méltóságtól való megfosztatások súlyában hasonlatos a Fiú szenvedéstörténetéhez, noha az egyedülvaló, természetesen, ahogyan végső tanulsága is. Bár nem arra rendeltetett. Tudjuk, vagy sem. Egy szőnyeg tehát, Placid atya meghívása az útra: kövessetek, kövessétek. Történetei, példázatai csak igen ritkán kötődnek konkrét tapasztalásokhoz, kimondva, megnevezve is. Ám ha kell, ahhoz kapcsolja az útmutatást. Hogyan segített a szovjet fogóság nyomorúságában a fülgyónás, vagy hogy miért bűn a rendszerváltozást kárhóztatni mindenért, annak lassúságát okolva, holott önmagunk restsége, közömbössége, változatlansága még annál is lassúbb. S mindez csak utalás valamire, a szó, a felhívás arra ösztönöz: legyünk apostolok. Akár a rendszerváltásban legyünk azok, hirdetve Isten kegyelmének erejét, amely által *„derűsebbek, türelmesebbek, szeretetreméltóbbak, áldozatosabbak, megértőbbek, a nehézségekhez, a szenvedésekhez erősebbek vagyunk”*.

Érdekesek, ha túl profán is itt ez a jelző, de hát érdekes olvasmányok Placid atya imádságai. Épp csak érzékeltet mindabból valamit, amiről mások filozofikus értekezéseket írnak, s megint mások el sem jutnak a gondolkodás során ehhez az összefüggéshez. Hogy nem csak és nem kizárólag a személyes hit erejének megvallása ez a füzér, hanem valami mélyebb rendszerhez is elvezet. A huszadik század megannyi borzalma, a népiirtások, a semmivel sem igazolható háború hosszú évei, s a két nagy háború között s után az a sok kis helyi emberellenesség, melyeknek máig nem szakadt vége, ez a gyötrelem-Canossa talán nem épp az igazak megmentését szolgálta? A belső hit erejének nem próbája, korántsem; ez a feltételezés csak a valódi istentagadók ízetlensége lehetne; hanem a tisztulás útja. Mert eljött mindazon iszonyat, amit a megelőző évszázadok még csak felvillantottak, felfestették baljós jelüket a felfeslő rend és türelem országának falaira, megjelentek a falra égett jóslatok betűi, de senki nem figyelt oda. Majd eljött az ítéletek sorozata, eljött a kor, amikor az ember nem talált már kiutat önmaga csapdáiból; mert amikor az isteni szeretet, szolidaritás és gondviselés parancsairól megfeledezünk, azokat önös ambícióink mögé helyezzük, akkor csak elnyújtjuk a világ fekete csöndjét, néma éjszakáit, azokat az órákat, amikor csak a sírás és a panasz hallatszik. Csak elnyújtjuk, mert nincsenek jó és rossz indulatszavak, nincsenek rossz és jó gyűlölködések, nincsenek rossz és jó fegyverek, gyilkosságok, pusztítások. A rossz fegyvereivel sohasem győzhetünk, a legjobb szándékok által vezetve – sem. S itt állunk, a máig befejezetlen huszadik században, azt csak a naptár számozta még át, de indulatainkat áthoztuk az ezredfordulón, „átmentettük” azokat kisszerűségeink folytatásához.

Ám szólnak, csöndesen, türelmesen, ők, a Placid atyák. Szól ő, Placid atya. Saját szenvedéstörténetével bizonyítja: a krisztusi üzenet, a parancs legfontosabb mondata a szeretet és a türelem. Semmi sem lehet ennél fontosabb. Ott állt egy ember, szemben a borzalmakkal, és – imádkozott a gyilkosért is. Imádkozott embertársaiért. Hálás fohászban köszönte meg Istennek, hogy itt

lehet, itt szolgálhat. És nem marad egyedül, mert a remény belső szabadságot ad. Ott az orvos, aki a pororvossághoz használt „ehető papirosban” vitte át az oltáriszentséget. Az asszonyok, akik a mosodában készítettek monogramos kendőket. De, mindenekelőtt, megjelentek az emberek, akik áldoztak, gyóntak, misét hallgattak, noha mindezért súlyos büntetés járt. Bátorság kellett megvalaniuk hitüket, mint valaha az ókeresztényeknek. És bátorság, még nagyobb bátorság kellett ahhoz, hogy életben maradva, hazatérve lemondjanak a gyűlöletről, lemondjanak a bosszúról, s megvallják szenvedéseik lényegét. Bátorság kellett ehhez – sokan, nagyon sokan, bizony, nem tudtak azok lenni. S ma sem tudnak; viszi őket egy másfajta bátorság hiábavalósága. Pedig *„fel kellett állnunk tehát elesettségünkéből, és meg kellett értenünk, hogy gyűlölettel nem lehet hazatérni!”*

Egyszerű, szép, lélekformáló kötet a Placid atyáé. Azt hiszem, mindenkinek kellene ehhez hasonlót írnia. Nem tudom. Egy biztos: minél tovább olvassuk, annál kevésbé zavar az a bársonykötés. És még az aranyozás is nagyon rendben van. Főleg, hogy annak külső kopása azt is jelentheti: talán-talán az olvasó lelke aranyozódik be általa.

*

A fenti kézirat néhány éve született, lényegében egy könyv, a benne megnevezett kötet nyomán, de már akkor valamilyen összegzését próbáltam felvillantani annak, amit Placid atya-jelenségnek nevezhetnénk. Mert az volt és az marad – a hit fényeit megmutató, annak melegét sugárzó jelenségek közé tartozó lélekvezető csillag. Most, hogy a búcsú főhajtására kényszerültünk, fizikai távozásra miatt, tőle, a szokásos szavak legkevésbé szokásos hangsúlyával mondom: nem búcsúzunk. Velünk maradnak tanításai, s velünk a szeretet mindennél fontosabb bársonykötése. Oldhatatlanul.

Kozák Beáta

„...csinálni kell remeket...”

Részletek Saás Albert cipésmester életéből

1989

Mikor elszántam magam: na most már én cipész leszek, bejöttem Gyulára Sarkadról.

Kikerültem a frontra, harminchétben katona lettem. Úgy van. Délvidéken vótam, Erdélybe vótam, Oroszba vótam. Negyvennégyben megint bent vótunk, és akkor kikerültem a frontra. Bihardiószegen eskettek bennünket fel. Kolozskorpádnál, Erdélyben, ott törtük át a román határt. De már mikor az első ütközet volt, már akkor nyolcvanra elestek. Hát én, hál' Istennek, megúsztam, csak egy kis légnymószóm vót.

Harcoltunk egy Hadrém (Hadrév) nevezetű községben, ott bokáig érő vérben jártunk. Egy láb, egy kar, egy derék...

Körülbelül három hónapig vótunk ottan, fenn a Tordánál a hasadéokban.

Beértünk Zilahra, leszereltünk Ökörítónál. A szénapadlásra felmentünk, most már azon gondolkoztunk, kinek adjuk meg magunkat. Az oroszok jöttek az országúton, a románok meg az erdő felől. Mondja az orosz vagy a román:

– Sztojcsinye!

Sorakoztat bennünket, mindent leszedett rólunk: ruhát mindent, cipőt mindent, azt a gyönyörű, jó bakancsot, az ő piszkos, rohadt bocskorukat adta ide. Én azt mondtam nekik:

– Nekem nem kell a bocskorotok, nekem nem kell semmi!

Én november tizennegyedikén mezítláb mentem, mezítláb mentem egészen Vereskeresztig. Ott osztán megsajnálta az asszonyok, adtak egy hócipőt, de az is hamar lement a lábomról.

Azt mondták, hogy most már nem kell fogoly az oroszoknak, engednek bennünket haza.

Nyolc napig be vótunk vagonérozva, egy kis dobkályha volt betéve, olyan harminc-negyven kilónyi fa, ha vót annyi, és nyolcvanra vótunk így összepréselve. Nyolc napig ki se nyitották a vagonajtót, akkor is azt kérdezték, nem hogy éhesek vagyunk-e vagy szomjasak, hanem hogy van-e halott. Hát hogyan lett volna halott!

Én megfogadtam, hogy nem foglalkozok se innivalóval, se ennivalóval. Én a cukorfejadagon mentem ki Oroszországba. Még az ennivalót is, az ételt, amit hoztak, zupát meg a franc tudja, mit, odaadtam cukorfejadagért.

De a nyolcvanunkból, mire kiértünk, ötönket, ötönket hordágyon vittek a kórházba, a többi mind hullá. De úgy dobálták ki, mint a darab fát, meztelen, leszedték róla a ruhát, mert fázott a többi, ha tábornok is, szedték le, én egyrül se, egyrül se, egyrül se. Ötönket vittek hordágyon. Egy olyan kórházba, hogy színház volt, és oda-hordták a sebesülteket. Hát oszt nemigen vót mit enni, mert részünkre nem vételeztek.

Bementünk a fertőtlenítőbe, megfürödtünk, lenyírtak bennünket teljesen, és akkor jött a szesztra, hogy ebbe a szobába pjate, pjate, mozsno szpaty. Na akkor lefeküdtem, de a szappanom meg a dohányt azt nem adtam oda senkinek se.

Bementem a kórházba. Az ágy ilyen kis lécekből volt, de semmi rajta, semmi, se vánkos, se szalmazsák, semmi! Hanem ami rajtunk vót ruha, azt tettük a fejünk alá.

Vót dohányom, vót szappanom, egy kis zsákba vót varrva. Mikor jöttünk, az orosz rugdosott, de én nem álltam fel onnan, akármit csinált.

Jön a szesztra, hogy mozsno szpazsziába míla, míla. Hát nem tudom, hogy mit jelent a míla. Mondja, kraszíva, oszt mutatja az arcát meg a kezét. Mondom neki, hogy jeszty.

Mnógo, aszongya, kusaleno, hoz sok ennivalót. Adtam neki szappant, hát ott nem láttak szappant. Ott olyan szeme volt a szappannak, hogy két liter pálinkát adtak egy darabért. Annak köszönhetem az életemet, meg a dohányt.

Na, most már felerősödtem. Sorakoztattak bennünket a kórház udvarán:

– Ki milyen mester?

Mindjárt jelentkeztem. Azt mondták: csinálni kell remeket.

Kivittek bennünket egy lerombolt kaszinó teraszára, ott csináltuk a remeket. Meglátta az insztruktor, magyarul mester, nézi-nézi, aszongya nekem:

– Poszmotri, vigyis – mint mán ő, hogy nézi, mit dógozok. – Kak Arbeit, rabota? Ócsiny karosó, mozsno závtra, mózsno, hónap reggel mán jöttök dógozni.

Mentünk a masszerszkajába dógozni. Csináltuk az új cipőt. Anyag vót, de a mester, az insztruktor azt mond-

ta, ad mellénk nőket, akiket nekünk tanítani kell. Hát most el lehet képzelni, hogy nekünk kellett azt a rohadt faszeget is csinálni. Rendes fát hoztak ide, abbul kellett sarkot is kifaragni.

Látták a nők, mink hogy dógozunk, összecsapták a kezüket:

– Závtra mozsno kusale, poszmotri, vigyis – mutassam meg, és holnap ő hoz ennivalót. Mondom neki:

– Nem kell nekem ennivaló, mikor neked sincs. Én mán majd – mondom – kapok fizetést.

Először normára dógoztunk: két pár fatalpú cipőt kellett megcsinálni. Azt húsz perc alatt én megcsináltam vóna, ha akartam vóna, de elhúztam nyolc óra hosszáig, inkább segítettem a többieknek. Majd jön másnap a nacsalnyik, az insztruktor, aszongya:

– Mála robota.

Mondom neki:

– Hát mi az, hogy mála? – Mondom: – Máló kusale!

– Á, nyet! Mnogo kusale! – aszongya. – Ha dógoztok, rabota, náda rabota, mnogo kusale.

Egy csizmaszár vót, abbul kellett kivágni a szíjat, és úgy kellett a fatalpra rászegelni, egy-kettő, osztán kész. Na megcsináltuk, kaptunk jó procentot, százalékot, mindent.

Mit ad Isten, azt mondja a lágerparancsnok, hogy moje nacsalnyik, én leszek nacsalnyik, énnekem kell átvenni a munkát a magazinba leolvasni.

Mán ugye második évben vótam, akkor mán tudtam oroszul. Akkor osztán mondom a többieknek:

– Az öreg nacsalnyik azt mondta, ha ezt a hatszázezer pár fatalpú cipőt megcsináljuk, mehetünk haza!

Akkor aki csak kalapácsot, kést tud a kezibe, meg varrni tud, gyerünk be! Volt úgy, hogy kétezer párat, hármat is megcsináltunk egy nap. Kaptunk

is procentot, százalékot, mindent. De amikor eljött az idő, jelentem, hogy vsze gatova, pizsale, mutatom neki, hogy az összes össze van írva.

– Na, ládna, poszmotri závtra, holnap meglátjuk – aszongya. Kaptuk a parancsot, hogy másnap jön a nacsalnyik: megyünk az ubognajába, egy másik üzembe.

Mondom neki:

– Mikor megyünk haza? Mozsno posli szevodnya? Závtra? Máma vagy hónap?

– Nyet – aszongya –, nyet – aszongya –, nyet – aszongya.

Hát kevés volt az enivaló. Én vettem magamnak egy ilyen rezsót. Oszt beszéltem a portással:

– Ide figyeljen, bácsika, sztari, kimen a bazárba, nekünk vesz kartoska, baszuj, baszula.

– Karasó. Jeszty – aszongya – rubel?

– Jeszty! – mondom.

Na, az öreg hozott, megfőztem, szép nyugodtan ettünk. A munkások, az asszonyok meg jöttek és nézték. Jöttek velünk mindenüve, akiket mondtam, hogy tanítani kell.

De ám borzasztó vót, mert most már nem bírtuk tovább. Faágyunk vót, tele-tele poloskával. Éccaka nem tudtunk aludni, a falat reggelre befestettük, a poloskákat mindet nyomtuk széjjel. Oszt mondom a nacsalnyiknak, hogy nem tudunk pihenni, nyet szpaty – mondom neki, hogy miért.

Nézi az öreg, a nacsalnyik. Én osztán mondtam neki oroszul, hogy nekünk faágy nem kell, mink csinálunk magunknak vaságyat. Csőből. Anyagot hoztak, vót mester közöttünk három vagy négy, összefogtak, és csőből csináltak az ágyakat. Ha belement a poloska, ilyen belövővel szépen ki tudtuk égetni. Egy-két hónap múlva egy mákszemnyi, még hír-hamva sem vót a poloskának.

Egy év, két év, három év! Négy év! Mondom nekik:

– Most mán ne higgyetek, egynek se higgyetek! Én beszélek mostan a doktoricával. Úgyis csináltam neki cipőt, majd beszélek vele, mi lesz hát a valóság.

Azt mondja nekem:

– Elbert! Poslí vsze, bolnoj, krépkij, csolovek, vsze, vsze, vsze, nem baj, ha beteg, nem baj, ha erőtlen, egészséges, mindenki jön haza. Szivódnya vécserom, ma este, poszmotri, vígyis, hallgassad – mert én ott feküdtem bent a kórházban akkor, az ágyam ott volt az irodaajtónál. Hallgassam és nézzem, hogy hát pizsál, kinek a nevit írják.

Reggel, soha nem felejttem el, körülbelül fél négy lehetett. Szólok a gyerekeknek:

– Most én oszt nagy hírt, nagy újságot mondok!

Így felemeltek, így felemeltek, és akkor úgy kellett olvassam, kik jönnek haza. Olvasom, olvasom, vót ilyen büntetett előéletű, ilyen csendőr vagy rendőr, vagy nem tudom én, mi, ezeket nem engedték haza, elvitték egy másik lágërba.

Negyvennyolcban jöttem haza. Egy főhadnagyot adott mellém az insztruktor. Azt mondta, hogy nekem három családom van – a harmadikat nem láttam akkor még, csak hát a feleségem úgy maradt –, aszongya:

– Neked feltétlen haza kell menni!

Háromszor kaptam mindennap inekciót, atropint, kámforinekciót, a vonatba, mikor jöttem haza. Én magam feküdtem ottan egyedül az ágyba', én nem szorongtam senkivel.

Ráparancsolt a főhadnagy úr az orvosra, hogy engem Bihardiószegen olyan állapotba akar látni, hogy frissen, repke ember legyek, csolovek. Odaérünk Bihardiószegre, hál' Isten-

nek, szépen, nem volt semmi, akkor sorakoztatnak bennünket. Mert se kopekot nem lehetett hazahozni, se írást. Én az idő alatt, míg kint vótam, egyetlenegy levelet kaptam, a feleségem is egyetlenegy levelet kapott. A többit mind elkobozták. Most találtak rá. Húsz láda, húsz láda fogolylevelet találtak!

Na, Bihardiószegen megmotoztak bennünket, nem találtak semmit.

Amikor beérünk Máramarosszigetre, ott osztán neki a harang, minden egyes harang! Az a fájdalom, ami ott vót, az a sírás! Hogy ugye azóta nem hallottunk harangszót se, akkor mind az összes rázendített.

Akkor osztán a városparancsnok tartott egy beszédet:

– Most már idehaza vagytok, a magyar földön, most már nem kell veszekednetek a kenyérért – mert a kenyeret így kaptuk meg a sapkába, mint a morzsa –, a sarokkenyéren nem kell veszekedni, mert itt most mán lesz mit enni.

Mikor Debrecenbe érek, meglátják az orvosi bizonyítványom. Azt mondja a professzor:

– Saás barátom, magának nem lehet hazamenni, maga egyenesen a kórházba kell hogy menjen! Súlyos beteg, a belső része nagyon-nagyon ki van készülve, a tüdeje is, a szíve is – megmondta a professzor –, úgyhogy magának nagyon-nagyon hamarosan kell kezelésre jönni.

Hazajöttem Gyulára, jelentkeztem a tanácselnöknél:

– Itt a dokument, hogy énnekem hova kell menni, a szabadság-hegyi üdülőbe Pestre.

No, vót ott egy, nem is tudok mit mondani, milyen lehetetlen ember, aki azt mondta:

– Majd gondoskodunk róla.

– Errül nem kell gondoskodni, mert itt van a papír, hogy énnekem

két napon belül a szabadság-hegyi üdülőbe kell hogy legyek.

– Na majd – aszongya – intézkedek.

Egy hét – nem intézkedik. Két hét – nem intézkedik. Három hét – nem intézkedik. Bemegyek. Mondom:

– Ide figyelj, Lajoskám! – Akkor B., a szaktársam volt a tanácselnök, vagy nem is tudom, hogy hívták. – Már látom, hogy te nem intézkedel, én majd intézkedek.

Bementem doktor K. Gyurkához. Mikor meglátott, megölelt: csakhogy hazajöttem! Mi baj? Mondom neki, hogy már egy hónapja hitegetnek, pedig hát itt az orvosi bizonyítvány.

Elmentem a szabadság-hegyi üdülőbe. Nagyon-nagyon beteg vótam. Azt mondja a professzor:

– Hát mi történt magával?

Mondom: engem megcsapoltak kint tüdővel, vagy öt litert, vagy még többet is elvettek tőlem. Mikor mentem, mint a hordó, úgy lötyögött bennem a víz.

– Tudjuk – aszongya –, látjuk – aszongya –, itt a nyoma. Na, nem baj, nyugodjon meg, majd segítünk!

Az Isten áldja meg őket ott, ahol vannak, mert azok úgy gondoztak engemet, olyan gondviselést kaptam, hogy nagyon.

Két hónapig, azt hiszem, két hónapig vótam kint. Hazajöttem.

Mikor jelentkezek bent, azt mondják, mondjak el mindent, de csak jót Oroszországrul. Mondom:

– Én kint vótam öt évig majdnem, én drótkerítés között vótam, engem örök kísértek mindég, mindennap, minden este, minden reggel, én itt-hon lévő időmet függetlenül akarom élni.

Hogy ne beszéljek így, mert letartóztatnak. Hát, kérem, jogomban van, mert most jöttem haza.

Három évig nem voltam leigazolva. Három évig. Három évig nekem nem volt szabad az utcán beszélni senkivel. Ha én beszéltem volna, akkor már a nyomozók jönnek, és akkor már engem... Három évig. Jöttek hozzám éccaka is, bevilágítottak, már a gyerekek is reszkettek, mikor jöttek be. Na, eltelt három év. Három év után Szolnokról kaptam egy olyan igazolást, hogy most már magyar állampolgárnak nyilvánítanak.

– Na – mondom a feleségemnek –, hál' Istennek, megszabadultam, most már nem számít. De én senkinek semmit! Pártba én sehova nem megyek, mert én éppen elég beteg vagyok.

Százszázalékos hadirokkant, munkaképtelen jöttem haza. Megmondták Pesten is, hogy énnekem nem szabad dolgoznom, mert ha dógozok, vége.

Mondom a feleségemnek:

– Ide figyelj, anyu, nem dógozok, a kutyafülit, dehogynem dógozok! Dógozok én egy kicsikét, tudom én magamnak, hogy mennyit!

Hozzáfogtam, dógoztam, a gyerekeknek is mindegyiknek csináltam cipőt, mindent, dógoztam. Majd aztán megint megkezdtem a mesterséget, és dógoztam.

Kérem szépen, amikor az ember hozzáfog a cipőhöz, legelső az, hogy veszi a kést, a knajpot. Akkor veszi a banzolt – magyarul talpbélés –, veszi a kaptafát, az magyar, leméri a kaptafát, a bőségit, hogy milyet akar csinálni, leméri centivel a hosszát, a bőségit, a sarok bőségét, a bütyökbőségét, akkor a kaptafát felméri. Veszi a szeget – tikkolószeget hívják –, a felső rész készen van, így húzza rá a kaptafára...

Néhány idegen szó és kifejezés magyar jelentése

bolnoj: beteg
 csolovek: ember
 jeszty: van
 kartoska: krumpli
 kraszíva: szép
 krépkij: erős
 kusaty: enni
 ládno: jól van
 magazin: üzlet
 málo: kevés
 masszerszkaja: műhely
 mílo: szappan
 mnogo: sok

Mozsno posli szevodnya?: Mehetünk ma?
 mozsno szpaty: lehet aludni
 nacsalnyik: vezető
 Nyicsevó nyet?: Nincs semmi?
 poszmotri, vigyis: nézd, látod
 rabóta: munka
 szesztra: nővér
 szpaszíbo: köszönöm
 sztari: öreg
 vsze gatova: minden kész
 vsze: mindenki
 závtra: holnap

Lászlóffy Aladár

Drótpufajka

Visszaidézzük állandó rovatot író, Napút-díjas, elhunyt konzulens barátunk 11 évvel ezelőtti köszöntőjét az akkor 80 esztendőős Rózsás Jánosnak szentelt Káva Téka-sorozatból (melynek egészét figyelmükbe ajánljuk: *A tanúságtevő*. Napút-füzetek/6, 2006).

Káosz kutatás, miközben az igazi rendeket, rendszereket ritkítják, gyomlálják, dúlják felbérelt, beépített pernahajderek. Mesterséges intelligencia – miközben irtják, leépítik a valódit. Átokszó lesz ügyes megoldásokban, ideológiaspekulációkban a MÚLT, miközben itt körül Európákat süllyesztenek, oldanak, mint jégtablát vagy kockacukrot, a sűrűsödő, mesterségesen keltett hazugságmocsárba, és átokszó lesz a MULTI. Azok neve, akiket kötélből ostort fonván már kikergettek párszor.

A világ közben persze egyre megismerhetőbb, és egyre inkább azok vadászterületévé válik, akiknek azonnali, közvetlen hasznot hozhat a „minden vízbe mártott test...” abban a változatban, hogy „fel a kezekkel” vagy a „pénz vagy életet”, és Pilátus udvarán folyik a végtelen választási kampány a „nem azt, hanem Barrabást” jegyében. Vagyis ott vagyunk, ahol mindig.

A kiút nyilván az érdekegyeztetés. Az ősök és a jövőbeliek, Tiréziász és Toldi Miklós közt. Dávid és a parittyá közt. Utóvégre, elvégre előbb-utóbb repül a nehéz kó...

*

Szovjet adatok szerint több mint négymillió külföldi rab fordult meg a lágerekben. Az elhelyezésükre még a háború elején létesített táborrendszerek többszöri átalakítása világossá teszi, hogy a szovjet vezetés háborús céljai között szempont volt a munkaerő-szükséglet megoldása. Az ilyen irányú „beszerzés” ott áll a legnagyobb folyamközi kultúrák legeslegelején, s képlete abban a dogmával humorizáló dialektikus-marxista viccben fejeződik ki, hogy „éljen a rabszolgotartó társadalom, az emberi fejlődés magasabb foka”...

A civilek deportálása nem csupán a háborús harcok helyi súlyától függött. Akárcsak valaha a török ráció szerint, magasabb rendű érdekek szervezték a „rabszjira fűzést”. Egy olyan terv lépett működésbe, mely kényszermunkásokat gyűjt a háborús veszteségek legalább részleges pótlására. Akár etnikai, demográfiai súlyú tömegmozgatások révén. Mindenképpen területre lebontott fogolykontingensek voltak, és minden „legyőzötté” felszabadított országban a hatalomra került új vezetők döntöttek a kiadható tömegek „bűnösségének” indoklásáról. A szovjeteket elsősorban a létszám érdekelte. Ahol valamelyik sor foghíjas volt, találomra pótolták: az utcáról a vizesvödörrel hazai gyekvő 67 éves nagyapám is alkalmas volt a kiegészítésére. Vagy, ahogy örök hírvé vált a propagandafogás: egy „malenkij

robotra” – a leghosszabb gyaloglás keretében. A túlélőknek is jött előbb a nyomor, a teljes kiszolgáltatottság. A járom annál súlyosabb volt, ahol, mint Rózsás János esetében, személyes, hazug érvekkel zárta el az élet iskolájának ezeket a befalazott diákjait. Félmillió balladakör a sarkkör és a „Mennyi a sok sírkereszt” földgolyót kerítő fogolyegyenlítője mellé. Egy összefüggő, győztesek fonta lánc-rózsafüzér az emberiség időnként gyönyörűen megnyilvánuló irgalmatlanságából, ahol a felebarátaidat fűszálak és hulladékok legelésére osztod be, veted vissza. Megtorlásképpen a szinte kikerülhetetlenül rájuk mért gyorsított, kínos halál előtt.

Több visszaemlékező leírja, hogy a tolmács, akár parancsra, akár önkényesen, a polgári elhurcoltat is valamilyen harcoló alakulat tagjaként írta le. A lehetetlenségi csapda, a kör képmutatóan bezárul, a skorbut, a vérhas, a fagyhalál már a körön belül járöröz, mint a mesebeli farkas. Itt nincs „jó magaviselet”, mely által még az életfogytiglani is le lehet rövidíteni. A halálfogytiglan árnyéka mégis máig hosszú árnyékot tud vetni. De sugárzó példaként is süt.

Sok előírás és utasítás volt az egyik legnagyobb eddigi akadályversenyben. Hadijáték a hagyományos grundokon.

És ott a mi vékony, tizenhét éves gombostűnk a kozmikus szalmakazalban: Rózsás János levente, gyermekmagyar, vérehulló fecskéfűszál, aki köré a „háborús bűn” gubóját, koporsóját, hétpróbáját, poklát kerekíti a látszatok és körülmények személytelen gonoszsága.

A legegyszerűbb, legegyszerűbb, leghivatalosabb módon bontogatjuk ezt a szögesdrótból kötött nyolcvan évet, s ujjunk begyével konstatáljuk, hogy mégis, csak azért is él – miközben ez bizony justizmord úgy egészében.

A gulagban takarékosági utasítás, belső működési szabályzat része volt, hogy ébredéskor meg kell tapogatni a melletted fekvőt: él-e még? Hány személyre mossunk, hány személyre főzzünk, hány személyre takarítunk ma? Mégsem tudható meg soha már: hány személyre szólt elvileg a meghívás?

Ma is az érdekegyeztetés az egyik fennforgó jelszavunk. Milyen érdekek egyeztethetők össze a szüntelen, a folyamatos megszorítással, a földi paradicsomba aztán beszabadító „húzd meg, ereszd meg” előtt, amit maguk a megszorongatottak összességének kellene szentesíteni is, nemcsak elviselni? Melyet a diktatúra a maga mozgatórugójának használ, de lehetőleg maga a fogoly, a menekült, a dominált, a megtizedelt tesz legitimmé: negyven bot, kilencven ló, százötven deportált...

Milyen érdekegyeztetés állt még össze akkor és most és bármikor, ahol a sorozatos felszabadítások után újabb gulagokban lehet csak ébredni?

Igen, Rózsás János is még csupán gyermekáldozat ott az elején. Arra példa, hogy mi volt a helyzet eleve, hol volt a csapda, a kiábrándító – nem abban ha nép a néppel találkozik, hanem ha a politika foglalja el vagy vissza az emberi testek tömegét...

Rózsás feltámadása pecsételi meg az ártalomnak akár saját népe ellen is elkövethető gyalázatát is a politikának. Ki kivel tart az „Adj, király, katonát, adj, király kenyeret!...” kisdud játékáiban, amikor mindenki más érzékenységére tekintettel kell lenni, csak a Nemecekére nem? Nemecek akár bele is halhat.

Miközben a káosz nem miatta van.

ban publikáltak, vagy épp ott fedeződtek föl az irodalom számára (pl. *Nem Mind Egy antológia*), sem azok, akiknek kiadta a könyvét, sem azok, akikkel más jót tett, mert az az érdekes-furcsa ember volt, aki csak jót tudott tenni élete során. Az irodalom nem a hála intézményrendszere, mára még csak nem is az emlékezésre képesek és méltók (vagy bátrak és ostobák) gyülekezete. *Látjátuk feleim szümtükkel, mik vogymuk, isá, por és homou vogymuk* – kezdődik a *Halotti Beszéd*. Hát, most látjuk, láthatjuk. Elfoszlunk a semmibe! S a legszomorúbb, hogy mi, élők, túlélők, kedvezményezetek, megsegítettek, szeretetbe fogadottak, még csak nem is szégyelljük magunkat olyan nagyon. Úgy, kicsit sem! S még erre se mondaná Mózsi Ferkó, hogy rohadt és önző és hálátlan kor, nemzedék, irodalom, barátok... Ez azonban nem jelenti azt, hogy akinek most nem kéne jól éreznie magát a bőrében, ezzel felmentést is kap a lelkifurdalás alól.

Zalán Tibor

E számunk szerzői

- Benke László** (1943) – költő, szerkesztő, Budapest
- Berecz Ágnes Gabriella** (1958) – köztisztviselő, író, Budapest
- Csíkhegyi Lenke** (1944) – történész, műfordító, Kiszszékely
- Dobos Marianne** (1942) – közíró, Budapest
- Domahidy Miklós** (1922–2008) – író, bo-rász
- Feledy Balázs** (1947) – művészettörténész, Budapest
- Kozák Beáta** (1971) – területi képviselő, Tata
- Lászlóffy Aladár** (1937–2009)
- Lokodi Imre** (1960) – író, újságíró, Marosvásárhely (Románia)
- Mátyus Aliz** (1948) – író, szociológus, szerkesztő, Budapest
- Molnár Imre** (1956) – szociológus, történész, diplomata, Pozsony (Szlovákia)
- Párkányi Raab Péter** (1967) – szobrász, Budaörs
- Pataki Edit** (1947) – tanár, anyanyelvőr, Magyardombegyház
- Pető Józsefné** (1949) – kereskedelmi munkatárs, Taksony
- Ritter György** (1980) – író, újságíró, kritikus, Solymár
- Sági Istvánné** (1912) – nyugdíjas gyermekgondozónő, Budapest
- Sági Mária** (1945) – pszichológus, Budapest
- Suhai Pál** (1945) – költő, tanár, Budapest
- Szalai Lajos** (1947) – nyelvész, műfordító, Budapest
- Tamási Orosz János** (1953) – költő, újságíró, Budapest
- Vándor Anna** (1941) – tolmács, műfordító, Budapest
- Várnagy Márta** (1961) – író, Budapest
- Vitányi Iván** (1925) – szociológus, Budapest
- Zalán Tibor** (1954) – költő, író, drámaíró, Budapest

Gulág-gyerekek

„Elült a szél a késő éjszakában. / Homály borítja földünk bús egét. / Kihalt a táj, csupán egy néma tábor / Meresztli félve száz villanyszemét. // Körötte semmi zaj: a zord vidékre / A téli éj mogorva csendje ült; / Pihenni tért már régen árva népe: / Az elgyötört had rég elszenderült.” (Galgóczy Árpád)

„A túlélés ösztöne. Mert mindig a tenger felé fordulsz, kelet felé nézel, dehogyis vágyakozásból, mondja. Kelet felé nincs vágyakozás. Az utánad küldött golyó az első hullámoknál utolér. A szelek általában északkeletről jönnek, a Kvadriláterben folyamatosan fúj, sokszor megveszel, úgy söpör, érzed, hogy felkap, leszaggatja rólad a maradék rongyot.” (Lokodi Imre)

„A kinti lágeréletben mi, foglyok, nem »dramatizáltuk« az életünket. Az alapfeszültség két rugója állandó működésben volt: ehhez erőpocsékolás lett volna bármit is hozzátennünk. Az egyik rugó rövid, nap mint nap újra feszülő, fizikai volt: estig minél több ételhez és (télen) minél több meleghez jutni. Ez a törekvés – a hozzá tartozó másodrangú vágyunkkal dohányért, előnyös munkahelyért, megértő pajtásokért – a figyelmünk nagyobb hányadát az erőnlét szolgálatára kötötte le. Ösztökélően: mert szüntelenül gondolkozni, mérlegelni, számítani, vállalkozni, helyezkedni, kockáztatni és a felsüléseinket elemezni készített.” (Domahidy Miklós)

„Az ő visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a testileg »szánalmasan lesóványodott«, »csont és bőr«, összetört fizikumú, beteg Esterházy János »csodálatos türelemmel viselte« szenvedéseit, és súlyos tüdőbetegsége ellenére is sugárzott belőle a lelkiere. »Mint egy jó apa«, azonnal hozzáfogott fiatal magyar fogolytársa, az akkor alig húszéves Hetényi József neveléséhez, tanításához. Saját helyzetével teljesen tisztában lévén, szenvedéseit népéért való vezeklésként viselte.” (Molnár Imre)

Ára: 800 Ft. Előfizetés: 6000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt. (1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen, valamint a szerkesztőségben.

A Napút elérhető az interneten: <http://www.naputonline.hu>

Számlaszám: OTP 11713012-21181665

A folyóirat támogatói:

